2
3
1974

létünk

társadalom
tudomány
kultúra

létünk

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

IV. évfolyam, 2—3. szám, 1974. március—június

„Nem az emberek tudata az, amely létünket, hanem megfordítva, társadalmi létünk az, amely tudatunkat meghatározza."

Karl Marx: A politikai gazdaságtan bírálatához; Előszó. 1859

Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Újvidék

Szerkesztő bizottság

Ing. Bacsi Sándor
Josip Buljovčić
Dobó Illés
Fehér Kálmán, szerkesztő
Dr. Györe Kornél, főszerkesztő helyettes
Illés Lajos, műszaki szerkesztő
Dr. Matkovics József
Dr. Rehák László, fő- és felelős szerkesztő
Sági András
Szilágyi Gábor, műszaki szerkesztő
Mr. Szórád György
Dr. Tóth Lajos
Dr. Várady Tibor

Szerkesztői tanács

Dr. Bori Imre
Dévics Imre
Prof. ing. Stjepan Han
Dr. Kis Sándor
Dr. Božidar Kovaček
Dr. Aleksandar Magarašević
Mr. Borivoj Martin
Dr. Mirnics József
Molcer Mátyás
Dr. Rehák László
Szilágyi Gábor
Mr. Szórád György
Đura Stipić
Dr. Teleki György
Tóth Anna
Tripolszky Géza
Saffer Pál
Dr. Vajda József

A szerkesztőség titkára:
Csonka Júlia

A fedőlapot
Sáfrány Imre és Szilágyi Gábor
tervezték

Készült:

A Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat nyomdájában
Újvidék, 1974

TARTALOM

Aleksandar Đurđev — A marxista értelmezésű kommuna tanulmányozásának elméleti megközelítése 7

Szeles Illés — Az elégtelenül fejlett területek 27

Fejős István — A chilei rézbányák államosításának nemzetközi jogi kérdései 34

Faruk Redžepagić — Az úgynevezett energiaválság és a „két Amerika dialógusa" Mexikóban 49

Ljubivoje Cerović — A vajdasági egyetemi hallgatók haladó mozgalma 1935—1941-ig 58

Slavko Gavrilović — Ruszinok a Vajdaságban a XVIII. század közepétől a XIX. század közepéig 87

Branislav Vranešević — Ruszinok a Vajdaságban 1849-től a XIX. század 80-as évéig 94

Gyura Varga — A vajdasági ruszinok kulturális életének néhány alapeleme 106

Műhely

Dietrich Gyula — Tipograph és tipographicum 129

Tájékozódás

Vladimir Klemenčić — A karintiai szlovének időszerű szociális és földrajzi problémái 141

Szimpózium

Laki László — A káderek és a technikai-technológiai fejlődés 161

Rehák László — A szarajevói szemináriumról 173

Dokumentum

Vera Pilić — A Szerb Szocialista Köztársaság kiadói tevékenységének eszmei-politikai vonatkozásai 179

Szemle

Somogyi Sándor — Vajdaság mezőgazdasága és urbanizációja 203

Szeles Illés — Választottbíráskodás 207

Halász Anikó — A frankfurti iskola jeles képviselőjéről 210

Gaál György — Nastava povjesti br. 1.2./1974 213

Aleksandar Đurđev

A MARXISTA ÉRTELMEZÉSŰ KOMMUNA TANULMÁNYOZÁSÁNAK ELMÉLETI MEGKÖZELÍTÉSE

I. FEJEZET

Marx és a Párizsi Kommün

1. Marxot a párizsi proletariátus történelmi eseményeinek tanulmányozása során mindenekelőtt e mozgalom forradalmi akciói lelkesítették fel. Szükséges erre felhívni a figyelmet, mert csak fél évvel ez előtt az események előtt Marx úgy vélte, a nemzetközi munkásmozgalom központja mindinkább kelet felé tolódik el – Németországba, ezért a továbbiakban a francia munkásosztálytól nem igen remélhetünk forradalmi tetteket. Közvetlenül a felkelés után Marx elragadtatással üdvözölte és támogatta is ezt a hőstettet. Ha váratlanul is, de ezért a párizsi forradalom végsősorban korábbi jóslatainak a megvalósulását jelentette.

Következésképpen Marxra a Párizsi Kommün megalakulása a teljes meglepetés erejével hatott.[1] Mindeddig műveiben egyáltalán nem fordult elő a – *kommuna* szó. A jövendőbeli társadalmi rendszer politikai formájának a megszervezéséről írva látható, hogy még nem formálta meg teljes egészükben új elképzeléseit, hanem csupán általános tézisei voltak a proletariátusnak mint uralkodó osztálynak alkotmányos megalakulásáról, továbbá a proletárdiktatúráról is még csak kiforratlan elgondolásai voltak. Ezek után érthető is Marx elragadtatása, amelyet a következő szavakkal fejezett ki: „Ime, végre megleltük a munkásosztály gazdasági felszabadításának politikai formáját."

Marx csak 1848 és 1851 után, különösen pedig a Párizsi Kommün bukása után fejtette ki két új gondolatát: az első a „politikai átmeneti szakasz," a másik pedig az, hogy „e fejlődési szakasznak a forradalmi proletárdiktatúrán kívül nem lehet egyéb államformája".

Marx számára a Kommün a korszerű államhatalom megdöntésének az eszköze volt. Nem elemezve az állam és a társadalom közötti viszonyokat és nem részletezve az állam monopol-jogát az erőszak alkalmazására, nyilvánvaló, hogy Marx a Kommünt szembehelyezi az állammal. A kommunális rendszer pedig az a felfedezett politikai forma, amely által az állam saját, eleddig elidegenedett alapjainak alkotóelemeire bomlik fel.

Marxnak a kommunáról kialakult elképzelései nem jelentik következésképpen egyúttal az elengedhetetlen fokú társadalmi szervezkedés tagadását is. Kiindulópontja a társadalom demokratikus elvű és a termelők önigazgatásán alapuló szervezettségének a szükségessége. Felismerve a kapitalista rendszer „társadalmi" szervezettségének központosítással és a kényszer alkalmazásával járó törvényszerűségét, Marx az osztályellentmondásos szervezettség elszegényedett rendszerét új eszmékkel gazdagítja és lehetővé teszi a centralizációnak társadalmi képlettel való kifejezését. Az igazi társadalmi alapokon – a proletárforradalomnak a demokratizált Konvent, az Alkotmányozó Nemzetgyűlés intézménye által történő központosítás lehetővé tette Marx számára, hogy elkerülje a globális, átfogó szocialista társadalmi közösség megszervezésének proudhonista és anarchista szabályait.

A forradalmi események elemzése közben Marx mindenekelőtt két lényeges kérdés tisztázásához ragaszkodott: A Kommün értelme és jellege. Abból a tézisből kiindulva, hogy történelmi fejlődése során az állam mindenkor az osztályuralom alapvető politikai hajtóereje volt, Marx hangsúlyozza: „a munkásosztály nem sajátíthatja ki egyszerűen a kész államgépezetet, hogy ezt azután saját céljai megvalósításáért mozgásba hozza."[2] Valamennyi eddig végrehajtott szocialista forradalom igazolta a túlhaladott államformával való szembenállás helyességét. A korszerű marxista gyakorlat azonban nem végezte el a modern szocialista állam, sem pedig a benne uralkodó alárendelt és fölérendelt rangsorú, hierarchikus viszonyok megszünetési lehetőségeinek megfelelő kritikai elemzését. Emiatt szüntelenül emlékeztetnünk kell a Kommün lényegére a – munkásosztály uralmi eszközére; jelenlétének a gazdasági és politikai hatalom központjaiban olyan politikai formát kell találnunk, amelyben a munka kikerül az elidegenítő kényszer hatásköréből.

A polgárháború Franciaországban (1871) című könyvének már első változatában Marx megállapította, hogy a Kommün voltaképpen államellenes forradalom volt, olyan forradalom, amely megszüntette ugyan az osztályuralmat, de nem jelentette egyben az állami monopólium átruházását egyik osztályról a másikra. A Párizsi Kommünnek ezt a szociális szerepét az tette lehetővé, hogy a forradalom alapvető hordozói valóban munkások voltak.

Mai korszerű viszonyainkra alkalmazva e tézis következtetéseit, azt

látjuk, hogy a szocialista állam központosítási elemei csupán akkor fogják elveszíteni kizsákmányoló jellegüket és a közvetlen termelők feletti hatalmukat, ha éppen ezeknek a közvetlen termelőknek az önigazgatása alapján minőségileg más társadalmi rend épül ki.

Marx számára a Kommün a politikai elidegenítés megszüntetési módja volt, ezért A polgárháború Franciaországban című könyvében a következőket mondja: „A Párizsi Kommünnek természetesen követendő példaként kellett szolgálnia Franciaország összes gazdasági központjai számára. Mihelyt Párizsban és a másodrangú központokban bevezették a kommunák rendszerét, a régi központi hatalomnak a tartományokban át kellett volna adnia helyét a termelők önigazgatásának".

„A termelők önigazgatásából" kiindulva Marx a már említett művében kiemeli a Kommün következő sajátosságát: „A Kommün városi tanácsosokból állt, akiket általános szavazati joggal választottak meg Párizs különböző kerületeiben. Ezek a tanácsosok felelősségteljes személyek voltak és leválthatók minden időben. Többségük természetesen munkás volt vagy pedig a munkásosztály elismert képviselője. A Kommünnek nem parlamentáris testületnek kellett lennie, hanem egyszersmind munka-, végrehajtó és törvényhozó testületnek is. A rendőrséget, amely addig a kormány hatalmi eszköze volt, azonnal megfosztották minden politikai funkciójától, és a Kommün felelősségteljes és bármikor leváltható eszközévé alakították. Ugyanígy jártak el a közigazgatás minden ágazatában dolgozó tisztviselőkkel is. A köztisztviselőknek – a Kommün-tagoktól kezdve az alacsonyabb fokú előljárókig, hivatalukat munkásbérekért kellett betölteniük. Az állami hatalmasságok kiváltságai és reprezentációs jövedelme a hatalmasságok letűnésével egyidőben megszünt. A köztisztségek is megszüntek a központi kormány által irányított bábok magántulajdona lenni. Nemcsak a városi közigazgatás, hanem minden kezdeményezés is, amely addig az állam kezében volt, a Kommün kezébe került át"

A Kommün feladatköre megszervezésének említett elemei – tekintet nélkül az addig empirikus úton szerzett tapasztalatoktól – a szocialista közösségek mostani és jövőbeni folyamatainak tartós értékű elemei maradnak.

A Párizsi Kommün, a történelem első proletárdiktatúrája és első munkásállama a társadalmi osztályoknak határozottan ellentmondásos rétegeződése következtében jött létre. „Párizs – mondta Engels – az utóbbi ötven évben olyan helyzetbe került, hogy ott semmiféle forradalom sem törhetett ki, hogy ne lett volna proletárjellegű." Marxnak a Párizsi Kommün történelmi jelentőségéről adott tömör és mélyenszántó elemzését A polgárháború Franciaországban című művének előszavában Engels kiegészíti azzal, hogy rámutat a párizsi forradalmárok hősi vállalkozásának jövendőbeli következményeire. „A Kommünnek már a kezdet kezdetén be kellett

látnia, hogy a hatalomra került munkásosztály nem igazgathatja az országot a régi államgépezettel; a munkásosztálynak, hogy ne veszítse el éppen hogy csak kivívott hatalmát, egyrészt el kellett távolítania az egész régi kizsákmányolási gépezetet, amely addig ellene fordult, másrészt pedig biztosítania kellett magát saját képviselőivel és hivatalnokaival szemben is, ezért kihirdette, hogy azok kivétel nélkül, minden időben leválthatók.

A Kommün nemcsak hogy példaképévé vált a hősiességnek, bátorságnak és a humanizmusnak, hanem a munkásosztály rátermettségének kifejezőjévé is. Azt bizonyította be, hogy a proletariátus képes a kezébe venni nemcsak a saját sorsának az irányítását, hanem az egész társadalomét is. Lenin, felismerve ezeknek a párizsi eseményekkel kiváltott forradalmi átalakulásoknak a mély értelmét, a következőket mondja: „A Kommün harcainak emléke előtt nemcsak a francia munkások, hanem az egész világ proletariátusa tiszteleg. Mert a Kommün nem valami lokális vagy szűken értelmezett nemzeti érdekért harcolt, hanem az egész emberiségért, minden megsértett és megalázott tagja felszabadításáért. A Kommün műve ezért nem halt meg, tovább él és munkálkodik bennünk, mindannyiunkban."

2. Nyilvánvaló, hogy a Párizsi Kommün ütközőpont volt Marx és Bakunyin között. Marx a Kommünben a szocialista társadalom jövőbeni szervezési formáját látta, Bakunyin számára Párizs forradalmi tapasztalatai pedig az anarchista forradalom sikeres végrehajtását szolgáló objektív lehetőségeket jelentette.

Bakunyinnak A Párizsi Kommünről című műve rendkívül fontos, szerzője alapvető eszmei elképzeléseinek a megértése szempontjából. Tartalmát tekintve a már korábban kifejtett nézetek összegezését és megismétlését jelenti; ezeknek helyességét ezalkalommal a Párizsi Kommün gyakorlatán „mérte le." Bakunyin mindenekelőtt is azt igyekezett bebizonyítani, hogy a Párizsi Kommün a politikai központosítás marxista elvének a tagadása és ékes bizonyítéka az anarchista remények megvalósulásának. Fölösleges hangsúlyozni, hogy Bakunyin ezt az állítását nemcsak politikailag szándékozta kamatoztatni, hanem érvként is maximálisan fel akarta használni saját elméletének igazolására.

Bakunyin említett, a Párizsi Kommünről írt brosúrájában saját liberalista felfogasának koncepcióit ismertette. Véleménye szerint „az igazi szabadságot" az ember csak a természetszabta határok között valósíthatja meg. Más szóval az állam, mint a társadalmi koordináció szervezett formája, magában hordozza a politikai elidegenítés minden ismérvét. A vállassal együtt az állam is kizárja az egyén valódi és teljes szabadságának újbóli megerősítését. Az állam és annak kényszer-monopóliuma korlátozza az ember szabadságát, önállóságát és önszervezkedési jogát. Éppen ezért a szabadság és az állam két egymást kizáró kategória; ahol

érvényesülnek az állami funkciók, ott nincs szabadság. Ezen alapul a jövőről alkotott anarhista eszményképe is – a szabad népi önszervezkedés.

A történelmi jelentőség, valamint a forradalmi értékek tekintetében is Marxnak és Bakunyinnak több érintkezési pontjuk van.

Nos, tekintet nélkül a szemmel látható politikai szenvedélyekre, az érthető politikai elfogultságra, a Párizsi Kommün elemzésében megnyilvánuló eltérő eszmei álláspontokra, Marx túlszárnyalta Bakunyint és rámutatott a proletárdiktatúra alkotóelemeire és a diktatúra jövőbeni politikai megszervezésének módjára. Amig Marxnak a Kommün a jövőbeni proletárállam tervezetéhez és a burzsoá állam bírálatához nyújtott adatokat, addig Bakunyin a Kommün tapasztalatait próbálta felhasználni Marx téziseinek a bírálatára és tagadására. Marxot jobban érdekelte a forradalmiság jövője, Bakunnyint meg a közvetlen valóság.

A párizsi forradalmi események Marxot is, Bakunyint is alaposan meglepték. Következésképpen érthető, hogy mind az egyik, mind a másik, a többi politikai eggyéniség, továbbá a nemzetközi munkásmozgalom pártjai és áramlatai is igyekeztek elméleti, politikai és akcióbeli szempontból is meghatározni viszonyulásukat a Párizsi Kommünhöz. Marxnak a Kommün arra szolgált, hogy kiegészítse nézeteit, Bakunyinnak pedig arra, hogy felújítsa anarchista politikai meggyőződését.

Marxnak és Bakunyinnak a Párizsi Kommünről vallott nézeteit azért is fontos összehasonlítani, mert döntő befolyásuk volt a nemzetközi munkásmozgalom későbbi eseményeire.

Marx közvetlenül a Kommün bukása után megírta A polgárháború Franciaországban című könyvét. Egy évvel később, 1872-ben Bakunyin megírja A Párizsi Kommün és az állam eszméje című művét. A forradalmi események elemzése azonban ezzel még nem merült ki. A jakobinusok, a proudhonisták, a blanquisták és a többi felfogásúak között élénk vita alakult ki. A munkásmozgalmon belüli áramlatok közös vonása az volt, hogy a Kommünben valamennyien éppen saját nézeteik bizonyítékát látták. E harcok végső eredménye az volt, hogy Marx és Bakunyin híveinek összebékíthetetlen álláspontja miatt élesen ketté vált a nemzetközi munkásmozgalom, ennek eredményekképpen feloszlott az I. Internacionálé.

3. A Kommün tapasztalatai azt mutatják, hogy ez a forradalom egész sor lényeges társadalmi szerepet töltött be. A Kommünnek elsősorban is törvényhozó funkciója volt. A törvényhozási kezdeményezés kérdése azonban a Kommün egész tartama alatt felderítetlen maradt. E kérdés következetes megvalósításáért a Kommün tagsága körében olyan vélemény alakult ki, hogy minden határozati javaslatot meg kell jelentetni a napi sajtóban (Journal officiel), hogy a polgárok megismerkedhessenek vele, javaslatokat tehessenek a Kommün-tagoknak, és a Kommün csak ezután dönthet elfogadásáról. Ez a javaslat sok más javaslattal együtt

hosszú és kétes kimenetelű vitákat váltott ki. A kérdést végülis a Kommüntagoknak arra a jogára korlátozták, hogy csak azokról az ügyekről tárgyaljanak, amelyekről a polgárság már kifejtette nézeteit.

A Kommün, mint választott képviseleti szerv, valóra váltotta minden munkásréteg akaratát, nevezetesen azt, hogy új alapokon szervezze meg a társadalmi viszonyokat. E szervezőmunkának a régi állami berendezés megszüntetése és az új proletárhatalom megteremtése volt a legfőbb feltétele.

A Kommün új funkcióit számos intéző, végrehajtó bizottság közvetítésével látta el.[3] A bizottságok szünet nélkül üléseztek, intézték az illetékességi körükbe tartozó ügyeket, előkészítették a különféle határozatok és dekrétumok javaslatát és tervezetét, amelyeket jóváhagyás végett a Kommün elé terjesztettek. A Kommün üléseken végezte munkáját, az ülések eleinte megállás nélkül és naponta tartottak, később pedig háromszor hetente. A Kommün munkáját a büró (Elnökség) irányította és állt az elnökből, ket helyetteséből és két titkárból. Megbizatási idejük egy hétig tartott. Az ülések számának csökkenése a Kommün munkájának a lanyhulását feltételezi, ez azonban csak látszat, hiszen a Kommün-tagok – a képviselők tevékenysége megnőtt a választói egységekben és a forradalmi Párizs más szervezeteiben és szerveiben.

A Kommün első dekrétumával megszüntette a sorkatonaságot és helyébe a felfegyverzett népet állította. Ezzel megszüntette az állami kényszer osztálymonopóliumát és életbeléptette az igazi népi szuverenitást. Ezzel egyidőben átszervezte az egész állami gépezetet, minden stratégiailag fontos helyre választott, felelős és bármikor leváltható egyéneket állított. Megszüntette az állami hierarchia rendszerét, a kinevezéseket, a munkafedezet nélküli jövedelmeket és a szociális különbségek kiéleződésének lehetőséget.

A Kommün legfontosabb politikai intézkedései között kell megemlítenünk a felelősség új rendszerét és munkájának a nyilvánosság általi ellenőrzését; az iskola és az egyház szétválasztását, a bírósági funkciók gyökeres átszervezését, valamint a kötelező és ingyenes iskoláztatást.

A szociális védelem területén a Kommün a következőket tette: betiltotta az éjjeli munkát, megszüntette a munkások és hivatalnokok büntetési eljárását, a bérükből való levonás rendszerét, amelyet a munkaadók rendeltek el, megszüntette az elzálogosított tárgyak eladását, leírta a házbértartozásokat, leállította a váltók kifizetését, betiltotta az adósok üldözését, a Kommün védelmében elesett gárdisták gyermekeinek, özvegyének és szüleinek nyugdíjat folyósított, megszüntette a különbséget a törvényes és törvénytelen gyermekek között stb.

A Kommün ezekkel az intézkedésekkel bebizonyította, hogy igazi

képviselője mindazoknak a rétegeknek, amelyek proletármódra viszonyulnak a termelési eszközök tulajdonjogához.

A Kommün legjelentősebb gazdasági intézkedése az volt, hogy a gyárak és az üzemek igazgatását átadta a dolgozói közösségnek. Erről április 16-án határozott. Ennek a határozatnak kettős jelentősége volt: megváltozott a tőkés rendszer alapja és létrejöttek a feltételek az emberi egyéniség elidegenítésének megszüntetésére. Ezen kívül a Kommün foglalkozott, vagy foglalkozni szándékozott egész sor más intézkedéssel is, amelyek a társadalom gadasági rendszerének további szocializálását szolgálták. A Kommün május 4. ülésén javaslatot terjesztettek be a nagyvállalatok államosításáról azzal, hogy ezeket a továbbiakban munkásegyesületek irányítsák. Ennek a javaslatnak a jelentőségét fölösleges magyarázni, hiszen minden vállalat államosításáról szólt, a Kommün azonban már nem érkezett ebben a kérdésben vitát indítani.

A Párizsi Kommün nem számolta fel a bíróság és a bírósági funkciók öröklött rendszerét.[4]

A Párizsi Kommün programjának a francia állam megszervezésére vonatkozó de meg nem valósított részét az ismert Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata tartalmazza. Ezt a Nyilatkozatot a Kommün-tagok pótválasztása után fogadták el, vagyis a jakobinus és blanquista többség még erősebb konszolidációja és az egyetemes társadalmi folyamatokra gyakorolt még erősebb hatása után. A Nyilatkozattal a Kommün egész Franciaországhoz fordult és megmagyarázta az elkezdett forradalom alapvető célkitűzéseit.

A Nyilatkozat a következő legfontosabb kérdéseket tartalmazza:

Párizs akarata: „A Köztársaság elismerése és megerősödése"... Franciaország minden helységében a kommuna teljes önkormányzata... A Kommün önkormányzatát csak azoknak a kommunáknak az egyenlő autonóm jogai korlátozzák, amelyek csatlakoznak a szerződéshez; ezeknek a kommunáknak a közösségével kell létrehozni a francia egységet.

A kommunák alapvető jogai:

– a községi költségvetés megszavazása, az adók meghatározása és kivetése, a lokális szolgálatok igazgatása, a bíróság megszervezése, a belső rendőrség és az oktatás megszervezése és a kommuna javainak igazgatása,

– a bíráknak és a kommuna minden tisztviselőjének választás vagy pályázat útján való kinevezése, a tisztviselőknek a munkájukkal járó felelőssége, a tisztviselők a kommuna állandó ellenőrzése alatt állnak és visszahívhatók;

– az egyéni szabadságjogok teljes szavatolása, lelkiismereti szabadság és a munka szabadsága,

– a városvédelem és a Nemzeti Gárda megszervezése,

Párizs ennél többet nem kér... azzal a feltétellel, hogy a nagy központi

adminisztrációban, a szövetségi kommunák küldöttségében megvalósíthassa és gyakorlattá változtassa a felsorolt elveket...

Ellenségeink tévednek, vagy becsapják az országot, amikor azzal vádolják Párizst, hogy saját akaratát és hatalmát rá akarja erőszakolni a nemzet többi részére és diktatúrára törekszik, ami merénylet volna a többi kommuna függetlensége és önállósága ellen...

Az az egység, amelyet eddig a császárság, a monarchia és a parlamentarizmus erőszakolt ránk, nem más, mint deszpotista, ostoba, önkényes és drága központosítás

Az a politikai egység, amelyet Párizs akar, minden helyi kezdeményezés önkéntes társítása, minden egyéni energia spontán és szabad versengése a közös célok eléréséért, a közös jólétért, szabadságért és biztonságért...

Ez az uralkodó és világi hatalomra törő egyház, a militarizmus, bürokrácia, kizsákmányolás, burzsoá uzsoráskodás, monopolizmus és előjogok vége, vagyis vége annak a világnak, amely a proletariátust rabsággal, a hazát pedig balsorssal és adókkal sújtotta.

Legyen hát Franciaország... szövetségesünk ebben a harcban, amely csakis a kommuna eszméinek diadalával, vagy Párizs megsemmisülésével végződhet.

E dokumentum tartalmára és eszmei beállítottságára a legjobban a következők jellemzők: a proudhonista felfogás hatása, mivel maga a szerző, P. Denis is Proudon híve volt, továbbá a nem eléggé elmélyült elemzőkedv és a felületesség mind a dokumentum összeállításában, mind pedig elfogadásában.

1871. március 24-én meghozták az I. Internacionálé és a Szakszervezet párizsi szekciójának a Kiáltványát.[5]. E között a két dokumentum között hasonlóság és eltérés is van. A Kiáltvány sokkal határozottabb és világosabb, mint a Nyilatkozat.

A Nyilatkozatról vallott vélemények megoszlanak: egyesek szerint a Nyilatkozat a Kommün politikai testamentuma, mások szerint pedig ponttatlan, nem eléggé világos és éppen ezért veszélyes dokumentum. Mindebből ítélve a Nyilatkozatnak nem volt tartós politikai programjellege, ilyen értelemben tehát nem is tekinthetjük a Kommün politikai testamentumának, hanem a politikai erők és erőviszonyok reális kifejezőjének.

A Párizsi Kommün marxista értékeléséhez nemcsak azt kell alapul venni, amit sikerült megvalósítania, hanem elsősorban irányadó megoldásainak jelentőségét és hatását, amelyekkel több társadalmi szervezeti forma megalapozójává vált. A Kommün minden elhagyott műhelyt és vállalatot igazgatásra átadott a munkásoknak, akik a történelemben először megalakították a munkástanácsokat és meghozták az alapszabályzatokat. Ezzel az intézkedéssel megkezdődött a kisajátítók kisajátításának a folyamata, a régi

osztályjellegű állam szervezetének a megszüntetése és az új proletárállam kialakítása.

A Kommün intézkedései éles visszhangot keltettek a nemzetközi munkásmozgalomban, megnyerték az Internacionálé támogatását és újabb lendületet adtak a munkásmozgalmi szervezkedésnek.

Az, amit a Kommün tett, az a munkásosztály történelmi szerepének empirikus igazolására szolgált abban a folyamatban, amelyben az osztályellentéteken alapuló társadalmi viszonyok szocialista viszonyokká alakulnak át. Attól az időtől kezdve a kommunális berendezés rendszere az elméleti kutatások figyelmének a gyújtópontjába került, a gyakorlat tanulságává vált, és a mi szocialista közösségünk is programbeli és irányadó elképzelése révén gyakorlati megvalósításán fáradozik.

A Kommün, mint a munkásosztály államának politikai formája, nemcsak a politikai események eredményeként alakult meg, sem pedig a szocialista társadalom előre kidolgozott elméletének megvalósulása. Ellenkezőleg: a Kommün eredménye volt a hagyomány és a polgári osztály forradalmi harcának, amellyel ez az osztály a hűbéri korszakban megszerezte a politikai hatalom pozícióit. A Nagy Forradalom után a Kommün eszméje a széles néprétegek „tulajdonává" válik, beleértve ebbe a még kialakulóban levő munkásosztályt is. A Kommün hagyománya arra ihlette Párizs polgárait, hogy elfogadják a közösségi élet alapjául és politikai szervezkedésük formájául.

Jogi szempontból nézve, különösen pedig alkotmányjogi szempontból a francia kommunák története – beleértve a Párizsi Kommünt is – azért fontos, mert megteremtette a lokális közösségek sajátos önigazgatási és jogi szervezeti felépítését. Franciaország politikai és alkotmányos történetében a XII. századtól az 1871-ben bekövetkezett sorsdöntő napokig a kommuna fontos szerepet játszott.

A francia kommunák bonyolult története a XII. századtól kezdve egészen 1871-ig a következő 4 korszakra osztható fel: a) a kommunális szervezkedés kezdetei; b) az önigazgatás elvein alapuló és a lokális közösségek keretében történő intézményes konszolidáció; c) a kommuna fokozatos széthullása.[6] és d) a párizsi forradalmi tömegek rövid ideig tartó próbálkozása, hogy az állami szervezetet új – komunális, önigazgatású fölépítményre cserélje föl.

Bármelyik korszakot is vizsgáljuk, a kommuna mindig fejlett társulási, közösségi és társadalmi összetartó erővel rendelkező közösség volt, amelyben a szabadság és az önkormányzat eszméje hatékony védőeszköz volt mindenfajta önkényuralommal és nyomással szemben. Magának a kommunának a fogalma 1789 után sem halt ki, amikoris hosszú éveken át tartó kihalásuk után végül megszüntették. De ezek után is Franciaország legforradalmibb tömegei a kommunát tűntették föl a forradalom haladó poli-

tikai törekvései jelképének. Ezek a törekvések jutottak a legteljesebben érvényre a Párizsi Kommünben, amely megmutatta a legszélesebb néprétegek egységes politikai érettségét és forradalmi ihletettségét.

II. FEJEZET

1. Proudhon felfogása a kommunáról

Az államról és a társadalmi-politikai berendezésről megalkotott proudhoni elméletek vizsgálata több szempontból is fontos. Elsősorban azért, mert ezáltal megismerkedünk a szocialista mozgalomban már régen túlhaladott eszmei álláspontokkal, amelyek azonban bizonyos körülmények összejátszása folytán politikailag ismét időszerűkké válhatnak. Éppen ezért Proudhon tanításainak felülvizsgálata nemcsak elméleti, hanem gyakorlati, politikai jelentőségű is. Bár már Marx elvégezte a proudhonizmus bírálatát, azért még ma sem szűnt meg annak szükségessége, hogy a proudhonizmussal szemben fenntartsuk radikális kritikai viszonyulásunkat, mégpedig két okból: az első az, hogy ma is vannak próbálkozások a polgári, kispolgári szocializmus feltámasztására, ezek a próbálkozások tulajdonképpen proudhoni eszméken alapulnak; a másik pedig: az etatista szocializmus azzal tagadja az önigazgatású szocializmus elméletét és gyakorlatát, hogy egyszerűen proudhonizmusnak nyilvánítja.

Az önigazgatású szocializmus alapjában véve ellentéte a proudhonizmusnak, mégpedig a következő okoból: a munkásosztályt a gadasági és politikai döntéshozatal fontos tényezőjének tekinti; a munkásosztály politikai szervezettségét pedig az osztályelidegenítés megszűntetése fontos feltételének; a társadalmi tulajdont, mint a közvetlen termelő társulásának alapját, fölébe helyezi minden más állami, csoporti és magántulajdonnak; a demokráciának osztályjelleget ad és végül a proletárdiktatúra kezdettől fogva mindvégig az állam elhalásának módszere és alapvető folyamata.

Proudhon anarcho-liberalizmusának ezekre a megkésett, mai megnyilvánulási formáira ráismerhetünk az elvont egységről, a mindenki számára egyformán érvényes demokráciáról alkotott tézisekről, valamint azokról is, amelyek a társadalmi tulajdont a munkaközösségek szűkebb tulajdonára zsugorítják, a demokratikus centralizmust kiegyenlítik a bürokráciával, a politikát elválasztják a gazdaságtól, tagadják az önigazgatású irányítás és tervezés szükségességét, elvetik az erős politikai szervezettség meg a munkásosztály avantgard tekintélyének szükségességét.

A Kommunista Kiáltványban Marx Proudhonra, a kispolgárság filozó-

fusára és közgazdászára gondolva a következőket írja a konzervatív, illetve burzsoá szocializmusról; „A burzsoázia szocializmusa valójában abból az állításból indul ki, hogy a tőkések a munkásosztály érdekében tőkések."

Proudhon tanítása szerint az állam különféle társadalmi csoportokból áll, amelyeknek két alapvető válfaja van: foglalkozásbeli és területi. Proudhon a terület szerinti társadalmi csoportok között az első helyen a kommunát említi. A kommuna az alapvető területi csoport és alapját képezi minden más területi egységnek. „A kommuna valójában olyan, mint az ember, a család, mint minden egyéniség és minden értelmes közösség: erkölcsös, szabad és független lény." Más szóval a kommuna természetes közösség és azoknak a folyamatoknak a kerete, amelyek szükségszerűek a társadalmi életben. Proudhon véleménye szerint a kommunán kívül léteznek más területi csoportok is, amelyek másfajta genézis szerint jönnek létre. Ezek közé sorolja a járást, a körzetet és az államot. Az effajta közösségeknek azonban nincsenek természti sajátságai, mert rendeltetésük és területi kiterjedésük nem természet által determinált, továbbá nincsen állandó idő- és térbeli stabilitásuk.

Proudhonnak a politikai rendszerről akotott víziója a kommunára épül. A kommunára, mint természetadta területi közösségre, konföderációra. Ezek szerint Proudhonnak az államszervezetről alkotott elképzelésében a járások és körzetek nem nélkülözhetetlen formák. Ezek ugyanis csak feltevéses lehetőségek, nem pedig kötelező realitások.

A kommuna mint alapvető politikai egység az egész politikai rendszer bázisa. Funkciói miatt azonban a kommuna ennél sokkal szélesebb és több: gazdasági-politikai közösség, vagyis az a keret, amelyben a legfontosabb társadalmi folyamatok lejátszódnak. Jogkörük és funkciójuk miatt Proudhon kis államoknak minősíti a kommunákat.[7] „Az egységek konföderációjában, amelyek politikai testületet alkotnak, nincsenek egyedek, polgárok vagy szubjektumok, hanem csoportok, amelyek természetesen és eleve adottak és amelyeknek középarányosa nem haladja meg a néhányszáz négyzetmérföldnyi terület lakosságának a számát. Ezek a területek afféle kis államok, amelyek demokratikus alapon vannak megszervezve és a föderáció védelmét élvezik, egységei pedig a családfők vagy polgárok."

Politikai-szociális szempontból Proudhon pontosan meghatározza egyrészt a provinciák közötti viszonyt, másrészt pedig az állam és a kommuna viszonyát. A provincia és az állam mindenfajta politikai vagy más hierarchikus fölérendeltség nélküli szélesebb közösség. Ezzel ellentétben a kommuna elsődleges, eredendő politiki közösség, amelyet társult és szabad polgárok alkotnak. A polgárok közös dolgaik elvégzéséért a kommunális társuláson keresztül kapcsolódnak a provinciákhoz, és az államhoz. Ebben a csatlakozásban a polgároknak szabadoknak kell lenniük, és elsődleges közösségüket – kommunát szembe kell helyeznünk a másodlagos közösséggel,

vagyis az állammal arra ügyelve, eközben hogy a kommunális szinten megvalósuló érdekük dominál jon az állami szinten egyeztetett érdekek érvényesítése felett. Az állami érdek nem lehet kommunán kívüli érdek, következésképpen az állam nem erőszakolhat senkire sem olyan megoldásokat, amelyek nem állnak a kommunális érdekek szolgálatában. Proudhon véleménye szerint az érdeknek ez a megnyilvánulása feltétel és szavatosság arra, hogy az állami szervek optimálisan eleget tegyenek a közös érdeknek. Ezért is mondja Proudhon: „Nincsen középút, a kommuna vagy független lesz, vagy pedig alárendelt egység, minden vagy semmi."[8]

Proudhonnak az államszervezetről alkotott elképzelése a független kommunára épül, más szóval: Proudhonnak az a véleménye, hogy minden olyan politikai rendszer, amelybe beleépül az önigazgatás mechnizmusa, a kommuna függetlenségét feltételezi. Proudhon ezzel kinyilvánítja a közösség államszövetségi megszervezésének tervezetét. Társulással a polgárok nem mondanak le szuverenitásukról... Társuláskor a polgárnak: 1. annyit kell kapnia az államtól, amennyit annak áldoz, 2. meg kell őriznie szabadságát, függetlenségét és a kezdeményezés lehetőségét... Az így felfogott politikai szerződést nevezem államszövetségnek."[9]

A kommunáról alkotott proudhoni felfogás elemzése nem lenne teljes, ha egyúttal nem vizsgálnánk felül az államról alkotott felfogását is. Már előljáróban le kell szegeznünk, hogy Proudhonnak az államról alkotott elképzelése fejlődésen ment keresztül, amely a mindennemű politikai felépítmény tagadásával kezdődött (1848 és 1850 között). A politikai felépítményeket ugyanis az emberi szellem elhibázott termékének tekintette, mígnem végülis az új felismerésekkel és a korábbi álláspontokkal egybehangolt államelméletért szállt síkra.

Az állam a különböző társadalmi csoportok kapcsolatának eredménye. „Az államot több különféle csoport alkotja, ezek közül mindegyik más-más funkció végzésére alakult meg és más-más termékek előállítására szolgál; a csoportokat az érdekazonosság törvénye fűzi össze. Ez magasabbrendű kollektíva, amelyben minden csoport egyénenként részt vesz a közösségi hatalom létrehozásában és kifejlesztésében. Ez a hatalom annál nagyobb lesz, minél több funkció társul, minél tökéletesebb lesz közöttük a harmónia és a teljesebb a polgárok igyekezete és hozzájárulása.[10] A társadalom egységének összetartó ereje az egyének és társadalmi csoportok érdekének szolidaritásában rejlik. Ennek a szolidaritásnak az a feltétele mind az egyének, mind pedig a csoportok optimális gazdasági szervezettsége. Ilyen értelemben az érdekek e szolidaritása sokkal erősebb tényezője az összetartó erőnek, mind az erőszakos társítás állami monopóliumának bármelyik eleme."

Az állam, mint politikai szervezet, az alapvető csoportok társításából jött létre, és benne minden csoport megtartja szabadságát és tekintélyét,

tehát megfelelő módon kell megszervezni. Alapvető elképzeléseiből kiindulva Proudhon arra a megállapításra jutott, hogy az elsődleges közösségeknek a föderáció olyan politikai szervezési formája, amelyben hiánytalanul megvalósulhat eszmei elképzelése. Szerinte tehát az államszövetség az a végre megtalált politikai forma, amelyben egyszersmind lehetséges a zavartalan gazdasági fejlődés, és minden egyén társadalmi felszabadítása. Az államszövetség rendszerében megvan minden szükséges feltétel az állami igazgatás olyan mechanizmusának a létrehozásához, amelyben sértetlenek maradnak az egyén érdekei és a szabadsága, a társadalom egésze pedig zavartalanul fejlődhet. Ezt a föderatív politikai berendezést csak politikai szerződéssel lehet megteremteni és ezzen részt vesznek az összes polgárok hierarchikus kapcsolatban állnak egymással és megfelelő csoportokat alkotnak. Ezekbe a csoportokba sorolja Proudhon a kommunákat a départmeneteket (francia megyék), tartományokat és végül mindezeknek a közösségeknek a föderációját. A szövetségi államrendszerről szóló szerződés szavatolja az egyéni szabadságot és a nép függetlenségét. Tekintélyük megvédéséért a polgároknak széles körű felhatalmazással kell rendelkezniük azokkal szemben, akik közösségeikben képviselik őket. A hatalom és a döntéshozatal minden központjának a funkcióját a szerződés szabja meg, nem pedig az, hogy a központ szélesebb vagy szűkebb közösséget képvisel-e.

A föderális szerződés összekapcsolja a szövetségi egységeket, de mindegyikük megőrzi függetlenségét attól a közösségtől, amelyhez tartozik. Az állam, a szűkebb közösségek konföderációja voltaképpen csak a szerződésből ráháruló feladatokat hajtja végre. Minden közösség, illetve minden kommuna kiléphet ebből a társulásból, ha a felsőbb szervek érdekeinek meg nem felelő döntéseket hoznak.

Proudhon föderalizmusa önkéntes, a nemzeti függetlenség fölött álló szerződés. A kommunák föderációján kereszül Proudhon megváltoztatja a klasszikus államformát, hiszen funkcióját meghatározott illetékességre korlátozza, teljesen mellőzve a végrehajtó szerepet, mint az egyéni szabadságra törő legveszélyesebb kategóriát. Proudhon ezzel a nagybecsű jakobinus elvvel ellentétben egy másik problémát vet fel: a függőleges szervezkedés és az új állami mechanizmusban érvényesülő viszonyok kérdését. A kommün magatartását és eseményeinek alakulását a párizsi forradalmi vívmányok és a proudhonista-jakobinus elképzelések kapcsolatából érthetjük meg.

Proudhon számára az anarchia a szabadság és az egyenlőség ötvözete, mi több: a szövetségi államrendszer szinonímája. Éppen ezért Proudhon elveti a központosított demokráciát és a központosított állami szervezetet. Véleménye szerint a központosított demokrácia a politikai oligarchia alapja még akkor is, ha közvetlen demokráciára épül. Közvetlen demokráci-

ának csak az olyan társadalmi viszonyok tekinthetők, amelyek állandóan a politikailag angazsált tömeg ellenőrzése alatt állnak. Ennek alapján Proudhon leszögezi, hogy a közvetlen demokrácia sohasem lehet a szélesebb társadalmi-gazdasági közösségek demokráciája.

Proudhon úgy vélekedik, hogy a függetlenség az egyénnek és az elsődleges társulásoknak is fontos sajátossága. Nála csak a közösségi élet szempontjából fontos tevékenységek központosítottak. Ezt a funkciót a szerződés átruházza a szélesebb közösségre, és ezt a feladatot a szűkebb közösségek küldöttei látják el, ezek ugyanis a szélesebb közösségek képviselő szervei. Ezeknek a szerveknek a határozata csak akkor válik jogerőssé, ha a szűkebb közösségek, mindenekelőtt – a kommunák elfogadják őket. Ebben a politikai mechanizmusban a politikai hatalom valóságos megtestesítői maguk a polgárok elidegeníthetelen egyéni szabadságukkal, valamint az érdekek teljes azonosságával és szolidaritásával.

Továbbfejlesztve a föderális szerződés gondolatát Proudhon összehasonlítja saját nézeteit a rousseau-i Társadalmi Szerződéssel. „Proudhon a föderális szerződést szembehelyezi Rousseau Társadalmi Szerződésével mint olyan elvont formulával, amelynek nincsen se anyagi alapja, sem pedig kellő szervezési formája a valódi népi függetlenség biztosítására.[11]

Proudhon felfogása szerint a kommuna minden polgára, illetve a családfők képviselő testületet választanak – községi vagy municipális tanácsot. A választásokat közvetlen szavazással végzik. A községi vagy municipális tanácsnak törvényhozó hatalma van, a kommunális közösség érdekeit törvényekkel és előírásokkal szabályozza. A tanács határozza meg az adóból, illetékekből és a helyi hozzájárulásból származó kommunális költségvetést is. A közigazgatási és gazdasági viszonyok felosztásából kiindulva Proudhon arra az álláspontra jutott, hogy a költségvetési bevétel legnagyobb részével a kommunának kell rendelkeznie és a jövedelemnek csak egy jelentéktelen részét kell átengednie a központi állami szerveknek a szükséges és a szerződéssel megállapított közös szükségletek fedezésére. A községi tanács nem a legmagasabb rangú szerv a kommuna társadalmi ügyeinek irányításában. Gazdasági téren a munkaszervezetek teljesen önállóak, és a községi tanácsnak nincsen felettük semmilyen igazgatási hatalma, az általános felügyeletet kivéve. A tanácsnak egyedül csak a közszolgálatok megszervezését, munkáját, pénzkezelését van jogában ellenőrizni, továbbá illetékességébe tartozik azoknak a feloszlatása is, amennyiben nem tesznek eleget a rájuk bízott feladatoknak. A közszolgálatok ennek ellenére is önállóan végzik munkájukat, kötelesek azonban eleget tenni azoknak a szerződéses feladatokanak, amelyekért létrehozták őket.

A községi tanács munkájának nyilvánossága szavatolt. A hírközlési eszközök által kötelesek tájékoztatni a polgárokat minden általános kommu-

nális jelentőségű kérdésről, valamint a szélesebb közösséget érintő kérdésekről is.

A bírósági hatalom is a kommuna illetékességébe tartozik, és a polgárok ellenőrzése alatt áll. A bíróságoknak a bűntető jogai és polgári perekben végzett funkciójuk megváltozása miatt, megváltoznak maguk a bíróságok is, az állami kényszer megtestesítői helyett össznépi szervekké válnak. A bíróságok egyébként választott szervek. A bírákat a kommunális tanácsok választják meg, munkájukat pedig a kommuna költségvetéséből fizetik. Az igazságszolgáltatás költségei közé egyrészt a bírósági fizetések tartoznak, ezek a kommuna költségvetését terhelik, másrészt pedig a közvádlóság szerveinek a kiadásai, amelyeket az állam térít meg.

2. A kommunáról alkotott marxi és proudhoni nézetek közötti különbség

Társadalomtudományunk fejletlen területeinek egyike a kommunáról alkotott elképzelések összehasonlító elemzése, továbbá a kommunának a társadalmi-politikai rendszer megszervezésében betöltött szerepéről, ennek jellegéről és méreteiről vallott nézetek összevetése. Az efféle tanulmányokkal foglalkoznia kell minden olyan szocialista politikai tudománynak, amely vizsgálódásai tárgyául a kommunát választja. Meg kell jegyeznünk azt is. hogy az elégtelen elméleti kutatások miatt téves következtetésekig juthatunk. Ismeretes Bernstein elemzéseinek végkövetkeztetése Marx és Proudhon kommunális elképzeléseiről. Ezek szerint a kommunáról kifejtett nézeteik tekintetében Marx és Proudhon azonos álláspontón vannak. A kommuna funkciójára vonatkozó látszólagos hasonlóság megakadályozza Bernsteint, hogy felfedezze a nyilvánvaló különbségeket. A különbségek elsősorban a kommunának és az államnak mint szélesebb területi közösségnek a kapcsolatairól vallott nézetekben nyilvánulnak meg.

Marx és Proudhon azonos nézeteket vallanak az államszervezet jövőjét illetően. Mindketten úgy tartják, hogy az államot, mint történelmi kategóriát, törölni kell a társadalomból.

Ez az állítás Marx és Proudhon tanításainak összehasonlító elemzését tévútra terelheti. Marx és Proudhon kétségtelenül egyetértenek az állam sorsáról vallott nézeteikben. Az azonosság azonban csak ebben jut kifejezésre, és ezzel ki is merül. A különbségek már akkor megmutatkoznak, ha megvizsgáljuk, ki milyen ütemben és milyen tartalmi változásokkal képzelte el az állam elhalását.

Marx a társadalom kommunális berendésének eszméjét csak a Párizsi Kommün tapasztalatainak elemzése után fogadta lelkesedéssel. Marx csak akkor döbbent rá, hogy a munkásosztály csakis a kommunális rendszeren válhat, szerveződhet uralkodó osztállyá.

Marx a jövő osztálynélküli társadalmáról alkotott nézeteit a demokratikus centralizmusra alapozza. A demokratikus centralizmusnak, mint elvnek, tartós értéke van, és érvényes mind az átmeneti időszakban, mind pedig az osztálynélküli társadalmi-gazdasági felépítményben. Marx értelmezése szerint az állam elhal, de a demokratikus centralizmus állandó fejlődésének körülményei között és alkalmazkodva a gazdasági, technológiai és általános fejlődéshez. Éppen ezért a marxizmus a demokratikus centralizmust folyton változó és fejlődő kategóriának tekinti.

A kommunális alapon megszervezett társadalomban a közvetlen demokrácia fejlődése nem jelenti minden központi állami szerv megszüntetését. A centralizáció az érdekek megegyezéses, önigazgatású társulását értve ezen, korántsem jelenti az állami szervek szerepének erősítését és az adminisztratív-bürokratikus elvek újbóli bevezetését. A dolgok irányítása az emberek irányítása helyett a marxizmus egyik sarktétele; ez az elv azonban nem teljes tagadása az egyes egyéneknek a más egyénekkel és a közös érdekekkel szembeni alárendeltségének. A dolgok irányítása minőségi változást jelent, vagyis, azt, hogy az egyéni érdekeket alávetik azoknak a szélesebb érdekeknek, amelyek az egyes egyéni érdekek összességéből jönnek létre, nem pedig egy szűkebb közösség által szervezetten kierőszakolt és a szélesebb közösség érdekeivel ellentétes érdekekből. Proudhon is egyetért abban, hogy szükséges az egyéni érdekek bizonyosfokú alárendelése és meghatározott, központosított tekintélyek fenntartása. Ő azonban kétféle autoritást ismer el: a központi államszervezet viszonyát a kommunához és egyénekhez, valamint a kommunák meg az egyének viszonyát. Az első esetben ennek a tekintélynek kizárólag tanácsadó szerepe van, míg a másik esetben a kommunák tanácsainak határozatai, – függetlenül attól, hogy azokat a központi szervek sugallták-e, vagy pedig az önkormányzati hatáskör keretében jöttek létre – a kommuna minden polgárára nézve kötelezőek anélkül, hogy kikérték volna beleegyezésüket. Az egyéneknek nincsen alternatív választási lehetőségük, hanem arra kényszerülnek, hogy elfogadják a lokális-kommunális szerv határozatát, hiszen emögött fizikai kényszermonopólium áll, amellyel kizárólag ez a szerv rendelkezik.

A marxista elméletben Proudhonnak a kommuna gazdasági önállóságáról és függetlenségéről vallott nézetei váltották ki a legnagyobb ellenállást. A gazdasági társulás, mint a társadalom funkcionális megszervezési folyamatának kezdete, még Proudhon idejében megdöntötte a kommuna konföderációjáról alkotott elképzeléseket. Ezzel szemben Marx azt állította, hogy a kommunák olyan közösségek, amelyek biztosítják a demokratikus centralizmuson alapuló politikai rendszer egységét. A polgárháború Franciaországban című művében Marx a következőket mondja: „A kommunális rendszert tévesen úgy értelmezték, hogy nagy népek egysége helyett - amely elsődlegesen politikai erőszakkal jött létre, és mégis-

csak a társadalmi termelés erőteljes tényezőjévé vált –, létrehozzák a kisállamok szövetségét, ahogyan azt Montesquieu és a girondisták képzelték el." A marxista értelemben vett kommunák létrehozása a politikai rendszernek önkéntes, tudatos és eszmeileg meghatározott integrációját feltételezi, nem pedig dezintegrálását és összetevő elemeire való felbomlását. Marx is, Proudhon is azonosak abban a szándékukban, hogy az önigazgatású kommunákon keresztül, a polgárok bevonásával és hiteles érdekeik megvalósításával megszüntessék az államhatalmi központok monopóliumát. Proudhon szerint az államhatalmi szervezetet és a politikai döntéshozatali központokat a centralizmus, az állami függetlenség felszámolásával és a kommunák konföderációján alapuló politikai rendszerrel lehet megbénítani. Ellentétben ezzel a felfogással Marx nem állítja szembe egymással a kommunát és a központi államszerveket, hanem a kommunát beépíti a társadalmi önigazgatás egységes rendszerébe. A társadalmi élet demokratizációja Marx számára nem jelentette a központosítás teljes felszámolását, hanem olyan irányítási rendszer kiépítését, amely biztosítani fogja mind a magasfokú társadalmi ellenőrzést, mint pedig a rendszer szükséges egységét. A Párizsi Kommün tapasztalatait elemezve Marx megállapítja: „A kevésszámú, de nagyjelentőségű funkciók akkoriban még a központi kormány hatáskörében maradhattak volna, nem kellett volna megszüntetni őket, ahogyan azt megfontolt szándékkal tévesen állapították meg, hanem ezeket a funkciókat a kommuna szigorúan felelős tisztviselőinek kellett volna betölteniük. A nemzet egysége nem bomlott volna fel, hanem ellenkezőleg: a kommunális rendszer segítségével kellett volna megerősíteni és annak az államnak a megsemmisítésével valósággá tenni, amely állam ennek az egységnek a megtestesítőjévé kiáltotta ki magát és nem függni akart a nemzettől, hanem fölötte állni. Ez az államhatalom voltaképpen parazita daganat volt a nemzet testén. Míg a régi államhatalom tisztán kizsákmányoló csápjait le kellett volna vágni, addig az igazolt funkciókat erőszakkal ki kellett volna tépni az olyanfajta hatalom kezéből, amely kisajátítja magának a jogot, hogy a társadalom felett álljon, és ezeket a funkciókat vissza kellett volna származtatnia a társadalom felelős tisztségviselőinek."

Jegyzetek

[1] A Párizsi Kommün megalakulása nemcsak Marxot lepte meg, hanem Bakunyint is, valamint a hivatalos Köztársaság képviselőit. Bakunyin a Kommünben váratlanul felfedezte az új szervezeti-politikai formát, amelyet rendkívül alkalmasnak talált saját eszmei-politikai harca céljainak a megvalósítására.

2 Predrag Vranicki: Historija marksizma, Prva knjiga, Naprijed, Zagreb, 1971, 161. old.

3 A Párizsi Kommün 10 bizottságból állt. Egynek-egynek 5—8 tagja volt. Egyedül csak az utolsó, a Végrehajtó Bizottság állt a többi bizottság képviselőiből. Valamivel később, májusban a Nemzetőrség Bizottsága mint a politikai-végrehajtó hatalom legfőbb szerve, a megszüntetett Végrehajtó Bizottság helyébe lépett.

4 A Kommün már megalakulásakor, március 29-én, megalakította Igazságügyi Bizottságát (Comission de justice), amelynek kezdetben 6, az április 20-i átszervezés után pedig 5 tagja volt. Április 11-én arról tárgyaltak, mikor erősítheti meg a Hadbíróság a halálos ítéletet, ezzel kapcsolatban a Kommün határozatot fogadott el: a halálos ítéletet nem lehet mindaddig végrehajtani, amíg az ítélet másolatát a Kommün Végrehajtó Bizottsága meg nem erősíti. Közvetlenül ezután, április 18-án, dekrétumot fogadtak el arról, hogy a Rögtönítélő Bíróság halálos ítéleteit jóváhagyásra a Végrehajtó Bizottság elé kell terjeszteni.

Az április 23-án meghozott külön dekrétum szerint Párizs legfőbb forradalmi testülete felhatalmazást kap a Kommün közvádlójának a kinevezésére.

Az április 25. dekrétummal megalakult az öttagú Ellenőrző Bizottság, amelynek hatáskörébe tartoznak a Végrehajtó Bizottság ügyei, pontosabban: az Ellenőrző Bizottság dönt a Rögtönítélő Bíróság ítéletéről.

A felsorolt intézkedések arra vallanak, hogy az új politikai rendszer nagyfokú érdeklődést tanusított a bírósági funkciók iránt, ugyanakkor azonban maga a Kommün nem végzi ezt a funkciót.

5 Ennek a dokumentumnak a kidolgozására a Kommün öttagú bizottságot alakított, a Nyilatkozatot valójában P. Denis újságíró írta meg, a Bizottság nevében pedig Jules Vallés terjesztette a Kommün elé, amely minden vita és megjegyzés nélkül elfogadta.

6 Jellemző, hogy a franciaországi kommunák teljes beszüntetése hosszabb időbe tellett. Ez a folyamat végighúzódik az egész XVIII. században. Egy 1762-ből származó rendelettel a fennálló városi előjáróságokat a király kinevezett tisztviselői váltották fel, majd pedig az 1764-ben és 1765-ben kiadott rendeletek szerint az egész országban bevezették a municipális rendszert, 1790-ben az új politikai rendszer bevezetésével teljesen elvetik a kommunális rendszert. A kommunákat hivatalosan az 1789. október 4-én kiadott Dekrétummal, továbbá a Nemzetgyűlésnek a községesítésről, vagyis a municipációról kiadott Dekrétuma, továbbá az 1789. december 14-én az új városi önkormányzati egységek megalakítására szolgáló Utasítások megjelentetésével szüntek meg.

7 Proudhon az állam kifejezést gyakran használja a provinciákra is, elsősorban azért, hogy hangsúlyozza annak a központi, szövetségi állami szervekkel szembeni autonómiáját.

8 Proudhon: De la Capacité politique...p. 286. Az idézet dr. Radovan Pavićevićtől való.

9 Proudhon: Du principe fédératif...p. 237. Az idézet dr. Radovan Pavićevićtől való, Država kao konfederacija komuna, Institut za međunarodni radnički pokret, Belgrád, 1969.

10 Proudhon: De la Justice, t.II.p. 253. Az idézet ugyanattól a szerzőtől való.

11 dr. Radovan Pavićević: Država kao konfederacija komuna, 141. old.

Rezime

Teoretski pristup proučavanju marksističkog shvatanja komune

Pariska komuna, kao najzad pronađeni politički oblik u kojem se može izvršiti ekonomsko oslobođenje radničke klase, izazvala je interesovanje ne samo Marksa i Engelsa, nego i čitavog niza drugih autora koji su pokušali istorijska iskustva pariskog proletarijata upotrebiti kao empirijski dokaz ispravnosti sopstvenih teoretskih koncepcija. Međutim, Pariska komuna nije bila samo polazna osnova od koje su polazila različita teoretska shvatanja, nego je istovremeno predstavljala predmet spora naročito između Marksa na jednoj i Bakunjina i Prudona, na drugoj strani. Upravo ova razlikovanja su predmet posebnog i detaljnog analiziranja.

Dok je Marks video u Komuni formu buduće socijalističke organizacije društva, za Bakunjina Komuna je značila očiti primer praktične realizacije anarhističkih nadanja. Iz ovog različitog shvatanja socijalne i istorijske funkcije Komune proizašla su duboke posledice na kasnije događaje u međunarodnom radničkom pokretu.

Posebno davanje kraće analize Prudonove teorije o državi i društveno-političkom uređenju učinjeno je iz više razloga. Pre svega, upoznajemo se sa teoretskim shvatanjima koja su u socijalističkom pokretu davno prevaziđena, ali koja u sklopu odgovarajućih uslova mogu ponovo da postanu politički aktuelna. Iako je još sam Marks izvršio kritičku analizu prudonizma ne prestaje potreba da i danas imamo radikalan kritički odnos prema njemu, jer je samoupravni socijalizam u svojoj osnovi suprotan prudonizmu.

U poslednjem poglavlju analiziran je uticaj teorije o komuni na razvoj socijalističke misli u Vojvodini, a posebno na idejno-politička opredeljenja Branka Mihajlovića, Dragiše Stanojevića i Svetozara Markovića.

Summary

The teoretical approach to the study of Marxist conception of the commune

The Commune of Paris, as the finally invented political form, that made possible the economic emancipation of the working class called attention not only to Marx and Engels, but also to some other authors, who tried to use the historical experience of Parisian proletariate as empirial proof of the validity of their theoretical conception. But the Commune of Paris was not only the basic point of deparature of different theoretical conceptions, but it also represented a matter of opinion on the one hand of Marx, on the other hand of Bakunin and Proudhon. These differences are just the subjects of a special and detailed analysis.

While Marx considered the commune as a form of a socialistic organization of the society to come, for Bakunin it represented an example of practical realization of anarchic aspirations. These different conceptions of the social and historical function of the commune had effect on the later events in the international labour movement.

A shorter analysis is given about Proudhon's theory of state and socio-political structure, which has its special reason. Firstly we get acquainted with theoretical con-

ceptions already overpassed in the socialistic movement, but which may become politically actual again. Though Marx already made a critical analysis of proudonism, there is still a need today to have a radically critical attitude towards it, because the autonomous self-governing socialism is fundamentally opposed to the proudonism.

In the last chapter the effect of the theory of the commune on the development of the social ideas in Vojvodina has been analysed especially in respect to the ideologico-political role of Branko Mihajlović, Dragiša Stanojević and Svetozar Marković.

Szeles Illés

AZ ELÉGTELENÜL FEJLETT TERÜLETEK GYORSABB FEJLŐDÉSÉT ELŐREMOZDÍTÓ INTÉZKEDÉSEKRŐL SZÓLÓ TÖRVÉNY

Bevezetőként elmondhatjuk, hogy a vajdasági törvényhozás rövid történetében kevés törvény készült olyan körültekintően, mint az elégtelenül fejlett területek gyorsabb fejlődését előremozdító intézkedésekről szóló törvény. Ez azzal magyarázható, hogy egyrészt érzékeny és összetett kérdést szabályoz ez a törvény, másrészt pedig Vajdaságban korábban nem volt lehetőség ilyen formában egyes községek támogatásával egyengetni az arányosabb gazdasági fejlődést.

Ezért volt szükség a politikai állásfoglalás után – hogy elkerülhetetlen a fejletlen községek szervezett gazdasági támogatása – a tudományos felmérésre, amely részint megmutatta a gazdaság területén – a középtávú fejlesztési tervvel összhangban –, mit kell fejleszteni, részint megjelölte azokat a mércéket, amelyek figyelembe vétele nélkül lehetetlen meghatározni, melyek a gadasági fejlődés tekintetében lemaradt községek.

Vajdaság SZAT gazdaságának területi struktúrájáról elmondhatjuk azt, hogy a területek fejlettségi fokában jelentkező jelentős különbségek is jellemzik. Az alkotmányfüggelékek meghozása előtt, Vajdaság SZAT lehetőségei a gazdasági kérdések és a fejlesztési politika szabályozásának tekintetében, ne csak formálisan, de reálisan is nagymértékbe korlátoltak voltak. Tartományunk csak az alkotmányfüggelékek meghozatalával vált a gazdaságpolitika és a felelősség teljes szubjektumává. Ebből erednek azok a kötelezettségei és lehetőségei, hogy aktívabb területi – fejlesztési politikát folytasson, s az elégtelenül fejlett területek kérdését is a Vajdaság SZAT 1971—1975. évi társadalmi fejlesztési tervben megállapított megfelelő módon oldja meg.

A társadalmi fejlesztési terv XI. fejezete szerint: „A tartomány területi

fejlettségének eddigi felmérése azt mutatja, hogy abban a következőkben jelentkező jelentős eltérések nyilvánulnak meg:

1. A gazdaság területi struktúráját a területek fejlettségi fokában jelentkező jelentős különbségek jellemzik. E különbségek különösen az egyes községek között jutnak kifejezésre, de nagyobb területeken (vagy községek csoportjainál) is kifejezettek.

2. Számos község magán viseli az elégtelen gazdasági fejlettség jegyét. Ezek kifejezetten mezőgazdasági típusú községek, jelentéktelen, fejletlen gyáriparral, alacsony fokú foglalkoztatással, de a gazdasági fejlettség más mutatószámai alapján is magukon viselik az elégtelenül fejlett területek jegyeit.

Kétségtelen, hogy a gazdaság alacsony felhalmozóképességének és nagyméretű eladósodottságának feltételei között a területi fejlesztés irányítása jelentős nehézségekbe ütközik.

Figyelembe véve azoknak az elégtelenül fejlett községeknek jelentős számát, amelyek képtelenek saját eszközeikből biztosítani alkotmányos funkcióik gyakorlását, a Tartománynak póteszközöket kell folyósítania e községek megsegítésére. Szükség lesz a nagyobbméretű községközi együttműködésre is különösen az oktatás, a művelődés, az egészségvédelem terén fennálló kapacitások és lehetőségek ésszerűbb kihasználásában és a társadalmi életszínvonal más formáiban."

Ugyanezen társadalmi terv XII. Fejezetének 10. pontja szerint:

„A Tartománynak a fejlesztési politikában betöltendő szerepe azt is jelenti, hogy hatnia kell az egybehangoltabb területi fejlesztés irányában is. A Tartomány optimális társadalmi-gazdasági fejlődése csak a községek egybehangolt fejlődésével, illetve a termelőerők megfelelő területi elhelyezésével, a gazdasági és nem gazdasági tevékenységek, az infrastruktúra és az emberek munkafeltételeire és életére jelentős más tevékenységek fejlesztésével érhető el.

1974 folyamán külön törvény fogja megállapítani a fejletlen területeket, és azokat az intézkedéseket, amelyekkel a Tartomány ösztönözni kívánja a gazdaságilag elégtelenül fejlett területek általános fejlesztési feltételeinek megteremtését és fejlesztési ütemének gyorsítását.

A Tartomány intézkedéseivel és akcióival arra fog törekedni, hogy a közlekedés és a többi infrastruktúra, az energetika területén, a munkaszervezetek számára nyújtandó segély és a szak és tudományos intézmények és műszaki segély felhasználásával megteremtse az általános fejlesztési feltételeket."

Ennek folytatásaként került sor a Vajdaság SZAT területén levő elégtelenül fejlett területek fejlesztésének serkentésére vonatkozó ideiglenes intézkedésekről szóló törvény meghozatalára. E kérdés-komplekszum átfogóbb felmérése és tartósabb megoldása érdekében, a Tartományi

Végrehajtó Tanács intézkedéseket foganatosított Vajdaság SZAT területén levő elégtelenül fejlett területekről szóló tanulmány kidolgozására, amely a törvény előkészítésének alapjául szolgálhatott.

A törvényben foglalt megoldások az elégtelenül fejlett területek fejlesztésének serkentéseihez való következő eszmei-politikai hozzálláson alapulnak:

1. Az eszközöket Vajdaság SZAT 1971—1975-ös fejlesztésének társadalmi tervében megállapított gazdasági fejlesztés céljaival és irányvonalával összhangban Vajdaság SZAT fejlesztési koncepciójában beilleszthető célokra kell fordítani.

2. A Tartomány hozájárulásának serkentő jellegűnek kell lennie, és nem jelentheti az elégtelenül fejlett területek kérdéseinek megoldását.

3. Az erre a célra adott eszközökkel mehatározott programokat kell pénzelni, nem pedig az illető községek rendelkezését bocsátani.

4. Az elégtelenül fejlett területek fejlesztésének serkentésére szolgáló eszközöket önigazgatási alapon kell kialakítani és igénybe venni.

Az említett tanulmány eredményei szerint, az elégtelenül fejlett területek megállapítása a következő alapokon történik: a lakosonkénti nemzeti jövedelem, a mezőgazdaság részvétele a nemzeti jövedelemben, a gazdaság társadalmasításának foka, a társadalmi szektorban való foglalkoztatottság foka, a község és az általános iskolai közösség költségvetésének jövedelemforrása, az állóeszközök lakosonkénti értéke, a lakosonkénti kiskereskedelmi forgalom, az ezer lakosra eső televíziókészülékek száma, az utak korszerűsítésének foka és a gazdasági alapok amortizálódásának és eszközeinek lakosonkénti összege. Ezen jellegzetességek alapján a jelen törvény szerint elégtelenül fejlett területeknek azok a községek tekintendők, amelyek fejlettsége a Tartomány átlagos fejlettségének 70 százaléka alatt marad. Ezek a következő községek: Alibunár, Bács, Fehértemplom, Ürög, Kovacsica, Kovin, Kishegyes, Magyarcsernye, Opova, Pećinci, Plandište, Szécsány, Šid, Titel, Zsablja és Begaszentgyörgy. Az úthálózat építésében való kifejezett lemaradása miatt Törökkanizsa is elégtelenül fejlett községnek tekinthető.

A törvény első szakasza szerint Vajdaság SZAT gyorsabb és összehangoltabb fejlődése és Vajdaság Szocialista Autonóm Tartomány nemzetei és nemzetiségei teljesebb egyenjogúságának megvalósításához szükséges anyagi alap létrehozása céljából a jelen törvény megállapítja az elégtelenül fejlett területeket, s a dolgozók önigazgatása, kölcsönössége és szolidaritása elvein alapuló gazdasági fejlesztésükre vonatkozó eszközöket és intézkedéseket.

A Törvény alapján 1975-ig a fent említett elégtelenül fejlett községeket kell gyorsabban fejlődésre serkenteni.

A Törvény megállapítja, hogy az elégtelenül fejlett területek gyorsabb

fejlesztésének serkentése nagyobb foglalkoztatásra való kedvezőbb feltételek megteremtésével, új gazdasági letesítmények emelésével, a meglevők helyreállításával és korszerűsítésével, a meglevő nyersanyagbázis bővítésével és újak biztosításával, infrastrukturális létesítmények emelésével és korszerűsítésével valósul meg (3. szakasz).

A Törvény abból indul ki, hogy a Tartománynak saját eszközeivel részt kell vennie az elégtelenül fejlett területek gyorsabb és arányosabb fejlesztésének pénzelésében és hitellel való ellátásában. A Törvény előirányozza, hogy a Tartomány az 1971—1975. évi időszakban 100 millió dinárral járul hozzá az elégtelenül fejlett területek fejlesztésének ösztönzéséhez (7. szakasz, 2. bekezdés). A Törvény nem zárja ki, sőt lehetségesnek találja olyan külön törvény meghozatalát, amely kötelezővé teszi a társadalmi eszközök egy részének elégtelenül fejlett területek gyorsabb és arányosabb fejlődése feltételei létrehozásának érdekében történő kötelező társítását. A törvény szerint, ilyen célt szolgáló eszközforrás kötelező népkölcsönök kiírása, hazai és külföldi bankkölcsönök biztosítása lehet.

A társultmunka-szervezetek vagy más beruházók amelyek elégtelenül fejlett községek területén meghatározott beruházásokat hitellel ellátnak vagy pénzelnek, vagy eszközöket fektetnek be, meghatározott tevékenységek bővítésébe vagy közös tevékenységbe, az elégtelenül fejlett területen befektetett eszközök igénybevételére előreirányozott célok és feltételek keretében, amennyiben a 3. szakaszban említett rendeltetésről van szó, a hitel és elsődleges kibocsátású eszközök igénybevételekor, azonos feltételek esetén elsőbbségbe részesülnek.

Azokra a hitelekre amelyeket az elégtelenül fejlett területeken levő társultmunka-szervezetek használnak a Tartományi Végrehajtó Tanács az elsődleges kibocsátású eszközökből származó kereskedelmi bankhitelek rendeltetésének meghatározásakor az általános feltételeknél kedvezőbb feltételeket állapíthat meg. (13. szakasz).

A társult munka azon szervezetei, amelyek elégtelenül fejlett község területén eszközöket fektetnek be új termelési vagy gazdasági kapacitások létesítésébe vagy meglevők korszerűsítésébe vagy bővítésébe, a létesítmény üzembe helyezésétől számított legalább két éven át e létesítmények új munkahelyei foglalkoztatott dolgozók munkaviszonyából eredő személyi jövedelme, illetőleg az újonnan alakított társultmunka-szervezetek jövedelme után nem fizetnek tartományi adót (14. szakasz).

A Törvény az előbbi két szakaszban (13., 14.) lehetővé teszi az elégtelenül fejlett területek fejlesztésének ösztönzésére vonatkozó külön intézkedések foganatosítását is, mint pl. az elsőbbség biztosítása az elsődleges kibocsátás eszközeiből folyósított hitel használatában az ezen eszközök használata meghatározott rendeltetésének és feltételeinek keretében. Úgyszintén előirányozza azon jövedelem utáni adó meghatározott időre való kötelező

fizetése alóli fölmentés lehetőségét is, amelyet a társult munkaszervezet újonnan épült létesítménye teremt.

Mivel tartós feladatról van szó, a Törvény előirányozza az Elégtelenül Fejlett Területeket Ellátó és Pénzelő Tartományi Alapjának létrehozását. Az Alap jogi személy.

Az Alap eszközforrásai:

1. tartományi járulék;
2. a községközi megállapodással megállapított összegű községi járulék;
3. az Alap részéről a társultmunka-szervezetek eszközeinek egyesítésével és céltakarékoskodással, valamint kötelező kölcsön kiírásával létesített eszközök;
4. az Alap részéről belföldi és külföldi kölcsönök útján létesített eszközök.

Az Alap eszközei a társadalmi újratermelési eszközök igénybevételének egységes alapelveivel és a Tartomány társadalmi tervében megállapított gazdaságfejlesztési célokkal és teendőkkel összhangban használhatók fel. A Törvény az eszközök elosztásának és használatának csak általános elveit állapítja meg. Konkrét határozatokat az Alap igazgatási szervei hozzák meg önállóan.

A Törvény szerint az Alap eszközei az Alap munkaterve szerint vehetők igénybe. A terv megállapítja azokat a legésszerűbb és leghatékonyabb befektetéseket, amelyek az elégtelenül fejlett területeken a termelés és a foglalkoztatás fejlesztésének feltételeit megteremtik, továbbá az eszköztársítás mércéit, amelyek az elégtelenül fejlett területeken a fejlettségi foktól függően biztosítják az eszközök arányos igénybevételét.

Az Alap munkatervének összhangban kell lennie a Tartomány társadalmi tervével és a Tartomány társadalmi-gazdasági fejlesztéséről szóló határozattal.

Az Alap eszközei csak beruházási hozzájárulásként használhatók fel. Az Alap eszközeit pályázat útján hagyják jóvá.

A hitelként kapott eszközök csak a hitelszerződés feltételei szerint vehetők igénybe.

Az Alap eszközei a 3. szakaszban említett egyes célokra beruházáshoz való hozzájárulásként az Alap részéről megállapított feltételekkel visszafizetési kötelezettség nélkül is felhasználhatók.

Az Alapot Igazgató Bizottság izazgatja. Tagjait a Tartományi Képviselőház, az elégtelenül fejlett községek és a Tartományi Gazdasági Kamara nevezik ki.

Az Alap anyagi-pénzügyi ügyvitelét, szerződés alapján, az Alap Igazgató Bizottsága által kijelölt bank végzi. De az Igazgató Bizottság a szak-, pénzügyi és adminisztratív teendők ellátására külön szolgálatot létesíthet.

S végül a Törvény átmeneti rendelkezései megállapítják az Alap megalakulásának módját és határidejét.

Rezime

Zakon o merama za ubrzaniji razvoj nedovoljno razvijenih područja SAP Vojvodine

Zakonom o merama za ubrzaniji razvoj nedovoljno razvijenih područja se, radi ubrzanijeg i usklađenijeg razvoja SAP Vojvodine i stvaranja materijalne osnove za ostvarivanje potpunije ravnopravnosti naroda i narodnosti Pokrajine, utvrđuju nedovoljno razvijena područja, sredstva i mere za podsticanje njihovog privrednog razvoja na načelima samoupravnosti, uzajamnosti i solidarnosti radnih ljudi.

Rešenja sadržana u ovom zakonu zasnivaju se na sledećim idejno-političkim opredeljenjima podsticanja razvoja nedovoljno razvijenih područja:

1. Sredstva treba da se daju za namene koje se uklapaju u razvojnu koncepciju SAP Vojvodine, u skladu sa ciljevima i pravcima privrednog razvoja utvrđenim u Društvenom planu razvoja SAP Vojvodine za period 1971—1975. godine.
2. Učešće Pokrajine kao šire društveno-političke zajednice treba da ima podsticajni karakter a ne da predstavlja rešavanje problema nedovoljno razvijenih;
3. Sredstva koja se daju za ove svrhe treba da predstavljaju finansiranje određenih programa a ne da se daju odnosnim opštinama;
4. Obezbeđenje i korišćenje sredstava za podsticanje razvoja nedovoljno razvijenih područja treba da se odvija na samoupravnoj osnovi.

Podsticanje bržeg razvoja nedovoljno razvijenih područja ostvaruje se u stvaranju povoljnijih uslova za veće zapošljavanje, izgradnju novih, rekonstrukcijom postojećih privrednih objekata, proširivanjem postojećih i obezbeđivanjem novih sirovinskih osnova, izgradnjom i modernizacijom infrastrukturnih objekata.

Imajući u vidu da se radi o trajnijem zadatku, predviđa se obrazovanje Pokrajinskog Fonda za kreditiranje i finansiranje nedovoljno razvijenih područja.

Sredstva Fonda obrazuju se od:

1. doprinosa Pokrajine;
2. doprinosa opština u visini utvrđenoj međuopštinskim sporazumom;
3. sredstva koja Fond ostvari udruživanjem sredstava organizacija udruženog rada i putem namenske štednje kao i uvođenjem obaveznog javnog zajma;
4. sredstva koja Fond ostvari zajmovima u zemlji i inostranstvu.

Sredstva Fonda koriste se u skladu sa jedinstvenim načelima korišćenja sredstava društvene reprodukcije i ciljevima i zadacima razvoja privrede utvrđenim Društvenim planom razvoja Pokrajine.

Zusammenfassung

Das Gesetz über die Massnahmen zur schnelleren Entwicklung der ungenügend entwickelten Gebiete der SAP Woiwodina

Mit dem Gesetz über die Massnahmen zur schnelleren Entwicklung der ungenügend entwickelten Gebiete werden – zwecks einer schnelleten und gleichmässigeren Entwicklung der SAP Woiwodina und der Bildung einer materiellen Grundlage zur Verwirklichung einer vollkommener Gleichberechtigung der Völker und Nationalitaten der Provinz – diese Gebiete im Rahmen der Provinz Woiwodina festgelegt und Massnahmen und Mittel bestimmt, mit denen die wirtschaftliche Entwicklung auf den Grundsatzen der Selbstverwaltung, der Gegenseitigkeit und Solidarität der Werktatigen gefördert werden soll.

De in diesem Gesetz enthaltenen Lösungen beruhen auf folgenden ideell-politischeni Stellungen zur Förderung der Entwicklung ungenügend entwickelter Gibete:

1. Finanzielle Mittel sollten nur für Vorhaben freigestellt werden, die sich in die Entwicklungskonzeption der SAP Woiwodina einfügen u.z.w. in Einklang mit den im Gesellschaftsplan der Entwicklung der SAP Woiwodina für den Zeitraum 1971-75 festgelegten Zielen und Richtungen der wirtschaftlichen Entwicklung;
2. Die Anteilnahme der Provinz als breitere gesellschaftspolitische Gemeinschaft sollte einen anregenden und nicht problemlösenden Charakter haben;
3. Die zur Verfügung gestellten Mittel sollten unmittelbar der Finanzierung bestimmter Entwicklungsprogramme dienen und nicht den jeweiligen Gemeinden überlassen werden;
4. Die Sicherung und Nutzung der zur Förderung der Entwicklung ungenügend entwickelter Gebiete bestimmten Mittel hat auf selbstverwaltender Grundlage zu erfolgen.

Die Förderung der schnelleren Entwicklung der ungenügend entwickelter Gebiete findet statt durch Bildung günstigerer Bedingungen zur Beschäftigung; Aufbau neuer und Rekonstruktion vorhandener Wirtschaftsobjekte; Erweiterung vorhandener und Sicherung neuer Rohstoffquellen sowie durch Errichtung und Modernisierung von Objekten der Infrastruktur.

Da es sich um Aufgaben auf lange Sicht handelt, wurde die Bildung eines Fonds zur Kreditierung und Finanzierung ungenügend entwickelter Gebiete der SAP Woiwodina vorgesehen.

Die Mittel dieses Fonds werden gebildet aus:

1. Beiträgen der Provinz;
2. Beiträgen der Gemeinden u.z.w. in Höhe, die in einem Abkommen zwischen den Gemeinden festgelegt wird;
3. Mitteln, die der Fonds durch Vereinigung der Mittel von Organisationen der vereinigten Arbeit, zweckgebundenes Sparen und durch Einführung einer obligatorischen Gemeindeanleihe verwirklicht;
4. Mitteln, die der Fonds aus Anleihen im Inn- und Ausland verwirklicht:.

Die Fondsmittel werden in Übereinstimmung mit den in dem Gesellschaftsplan der Entwicklung der Provinz Woiwodina festgelegten einheitlichen Grundsätzen für die Benutzung von Mitteln der gesellschaftlichen Reproduktion und den Zielen und Aufgaben der Entwicklung der Wirtschaft genutzt.

Fejős I. István

A CHILEI RÉZBÁNYÁK ÁLLAMOSÍTÁSÁNAK NEMZETKÖZI JOGI KÉRDÉSEI

A tragikus chilei eseményekhez nem kis mértékben járult hozzá a rézbányák államosítása. Ez a tánulmány az államosítás után támadt jogvita egyes vonatkozásait taglalja.

Századunk nagy megrázkódtatásai: a háborúk, forradalmak, dekolonizációs mozgalmak, rendszerint államosítás-hullámot vontak maguk után. A fejlődő országok egyébként is arra törekszenek, hogy a külföldi befolyástól megszabaduljanak és a számukra létfontosságú, idegen kézben levő ipart saját ellenőrzésük alá helyezzék. Erre legalkalmasabb eszköz az államosítás. Például, 1960 és 1971 között 34 fejlődő ország hozott államosító törvényeket. Az utóbbi évek ismertebb államosításait Peru (International Petroleum Company – 1968), Bolívia (Bolivian Gulf Oil Company – 1969) Algéria (Compagnie Francaise des Petrols, Enetprises de Recherches d'Applications Petroliérs – 1971), Líbia (Brittish Petroleum Exploration Company – 1971), Irak (Iraq petroleum Company) és Libia (Shell Oil Company – 1974) hajtotta végre.

Ebben a sorozatban nagy jelentősége volt a chilei rézbányák államosításainak (1971), amely a Kennecott Copper Corporation, Anaconda Company és a Cerro Corporation amerikai részvénytársaságok rovására történt. A Kennecott CC több kísérletet tett a külföldre exportált chilei réz bíróság útján való lefoglalására. Felhívta a külföldi bíróságokat, hogy jogi kritériumok szemszögéből bírálják el egy másik külföldi ország államosító törvényének igazoltságát. A továbbiakban az ebből fakadó fontosabb jogi problémákkal foglalkozunk.

AZ ELŐZMÉNYEK

A chilei államosítás háttere

Chile a világ egyik legnagyobb rézkitermelő országa. Egymaga fedezi a világpiaci szükséglet egyötödét. Ugyanekkor a réz a chilei export egynegyedét képezi. Legnagyobb vásárlói a Német Szövetségi Köztársaság, Franciaország, Olaszország, Nagy Britannia és Japán.

A század elején a rézkitermelés még hazai kezekben volt, de 1905-ben az amerikaiak megszerezték a híres „El Teniente" bányát és 1914-ben Kennecott CC tulajdonába került. A másik ismert rézbányát, a Chukuicamata-t 1915-ben Guggenheim szerezte meg, de 1923-ban eladta az Anaconda Companynak. Így már az első világháború óta a rézkitermelés két amerikai részvénytársaság kezében volt. Az amerikaiak előnyös helyzetük alapján nagy befektetéseket eszközöltek és fejlett technológiát alkalmaztak.

1955-ben meghozták a „Réztörvényt", amely lényeges változásokat hozott. Ez a törvény 50 százalékos alapadót vetett ki a bányatársaságokra, valamint 25 százalékig menő pótadót a termelés növekedésétől függően. Különösen jelentős újdonság volt, hogy a hatóság rézügyekkel foglalkozó osztálya (Departmente del cobre) fenntartotta a rézexport szabályozásának jogát.

Idővel a chileieket a megadóztatás egymagában már nem elégítette ki, hanem részt kívántak vállalni magában a kitermelésben is. Ezt a folyamatot nevezik chileizálásnak. Ezért 1964-ben vegyes társaságokat alapítanak. Először „El Tenniente" bányából lett vegyes társaság: „Sociedad Minera El Teniente S.A." A chilei állam ez alkalommal a részvények 51 százalékát vette át 80 millió dollár ellenében.

Allende választási győzelme után változtatást eszközölt az Alkotmányon. Az Alkotmány új 17. szakasza értelmében a rézbányák és minden tartozékuk állami tulajdonba mennek át.

A számvevőszék elnöke eleinte 365 millió dollár kártérítést javasolt a kisajátított javakért. Később ezt az összeget 320 millióra csökkentette, majd ebből újabb 219 millió dollárt vontak le és így a végösszeg csak 100 millió dollár maradt. Az államelnök ekkor egy rendelettel 410 millió dollár nagyságú „mértéken felüli hasznot" állapított meg a Kennecott CC esetében, és így a 100 millió dollár követelés helyett a cég szaldójában 310 millió dollár passzíva jelentkezett.

A Legfelsőbb Bíróság a „mértéken felüli haszon" felülvizsgálására irányuló kérelmet elvetette azzal a megindoklással, hogy az elnöki rendelet kormányzati aktus, amelyet bírósági úton nem lehet felülvizsgálni. A Kennecott CC részvénytársaság ekkor bejelentette, hogy lemond arról,

hogy chilei bíróságoknál elégítse ki kártérítési követelését, hanem helyette külföldön fogja megkísérelni jogainak érvényesítését. A chilei réz potenciális vásárlóit figyelmeztette is erre.

A lefoglalások

A Kennecott C.C. kártérítési igényeit a Chiléből exportált réz lefoglaltatásával akarta legalább részben kielégíteni.

Az első alkalom 1972-ben adódott amikor a „Birthe Olldendorf" nevű teherhajó chilei rézrakományával a francia Le Havre-ba érkezett. A Tribunal de Grande Instance elrendelte a réz lefoglalását. A zárolást a Kennecott CC részvénytársaság kérte azzal a megindoklással, hogy a chilei államosítás a francia közrendbe ütközik. A párizsi bíróság később a zárolást feloldotta és a végleges döntést a kártérítési követelés megoldásától tette függővé. Hasonló követelést támasztottak az olaszországi Livornóban és Hamburgban is, azonban az ottani bíróság ezt elvetette.

A JOGI PROBLEMATIKA

Bevezető

A nemzetközi jognak alkalmazása bizonyos nehézségekkel jár. A nemzeti állam a legfőbb társadalmi politikai szervezet. Az állam szubjektuma a nemzetközi jognak, és végső fokon dönt a nemzetközi jog tartalmáról és kötelezőségéről.

A nemzetközi jog állandóan változik. Azt azonban nem szabad szem elől téveszteni, hogy a tőkekivitel a tradicionális nemzetközi jog jogszabályai alapján történt. A kapitalista országoknak tehát érdeke a status quo.

Ezzel szemben a fejlődő országok szeretnének megszabadulni az idegen befolyástól és a tradicionális nemzetközi jog megváltoztatására törekszenek olyan értelemben, hogy jogalapot szerezzenek a gazdasági önállósulás legfőbb eszközéhez, az államosításhoz. Kialakul a „konszenzusz elmélet", amely az ENSZ határozatokat, a közgyűlés által történő elfogadás után, kötelezővé teszi. A fejlett ipari országok ezt az elméletet elvetik, és az ENSZ határozatoknak csak tanácsadó jellegét ismerik el.

Államosítás a nemzetközi jogban

A probléma két vonatkozását meg kell vizsgálni. Az egyik az államosítás jogosultságát, a másik pedig az államosítás törvényességét érinti.

1. Az államosítás jogosultsága

Nemzetközi jogi alapelv, hogy minden államnak jogában áll magánszemélyek vagyonát államosítani. Függetlenül áttól, hogy az illető személy hazai vagy külföldi állampolgár, természetes vagy jogi személy. Ez a jog az állami szuverenitás velejárója és nagy jelentőségű a fejlődő országokra nézve, mert megfelelő eszköz a gazdasági függőség megszüntetéséhez. Jogalapot szolgáltat tehát a külföldi gazdasági befolyás felszámolásához is. Ez a mondhatni „gazdasági nacionalizmus" jutott kifejezésre az ENSZ 626-os számú határozatában, amely hangsúlyozza, hogy minden országnak jogában áll kiaknázni saját természeti kincseit. Itt világosan tükröződnek a fejlődő országok érdekei. A fejlett ipari országok, különösen az USA, ellenezték ezt a határozatot, mert külföldi beruházásaikra nézve veszélyesnek tartották.

1962-ben újabb határozat született (1803, XII. ülésszak): Permanent Sovereignity over Natural Resources; mely kimondja: „Minden ország elidegeníthetetlen joga, hogy szabadon rendelkezzen természeti kincseivel és forrásaival, összhangban nemzeti érdekeivel és ...az államok gazdasági önállóságának tiszteletben tartásával"

Ez a határozat a chilei bányatörvény (Codigo de Minera) jogi alapja. Az illető határozatot az ENSZ a 3016-os számú (1972. XII. 8.) a Permanent Sovereignity over Natural Resources of Developing Countries című határozatával megerősíti. Az okmány nagy jelentőségű a fejlődő országok számára és újbóli megerősítésében nem kis szerepet játszottak a chilei események.

2. Az államosítás törvényessége

Az államosításnak a következő nemzetközi jogi követelményeket kell kielégítenie:

a. A területelv alkalmazása
b. Közérdek
c. Diszkrimináció tilalom
d. Kártalanítás

a. A területelv

A Nagy Októberi Forradalom után a burzsoá bíróságok számos olyan üggyel foglalkoztak, amelyeknek tárgya a szocializmust építő országokban végrehajtott államosítások során szintén felmerült. Kevés kivétellel az államosítások extraterritoriális hatályát nem ismerték el. A bíróságok

azt állították, hogy az államosító törvények büntető jellegűek, tehát csak az illető ország területére korlátozódhatnak. Azonban, ha magának a burzsoá államnak érdeke úgy kívánta, akkor ez az elv nem érvényesült. A Roosevelt-Litvinov megállapodás után (1933), amelyben a Szovjetúnió az USA-ra engedményezte azokat a követeléseket az USA állampolgáraival szemben, amelyekhez államosítás útján jutott. Az USA kormánya pert indított az adósságok behajtására. A Morgan Belmont bankház ellen indított perben a bíróság kimondta, hogy az USA közrendje, amely szerint a magántulajdon kártalanítás nélkül nem államosítható, annak ellenére, hogy alkotmányban gyökerezik, nem extraterritoriális hatályú. Nem vonatkozhat külföldi államoknak saját állampolgárait érintő jogszabályaira. Ezzel tulajdonképpen elismerte az államosítási jogszabályok extraterritoriálsi hatályát.

Az államosító törvény területi hatálya egybeesik az állam földrajzi határaival. Ez azonban határa minden törvénynek, s ha ez ok az államosító törvény mellőzésére, akkor ez ok minden más külföldi jog mellőzésére is. A territorialitás elvének ilyen felhasználása az egész nemzetközi magánjog felszámolását eredményezné ezen a ponton. Valamely jogrendszer kollizió szabálya nem a külföldi törvény területi hatályát hosszabbítja meg, hanem azt rendeli el, hogy a vitás jogviszonyt más területen érvényes jog szerint kell elbírálni.

Kétségtelen, hogy az államosítás személyekre vonatkozik, tehát, vonatkozik egy ország határain kívül lévő állampolgáraira is. Például, 1940-ben a külföldre menekült norvég kormány államosította a norvég lajstromozású hajókat. Az angol bíróság megállapította, hogy az államosítás a norvég alattvalókra vonatkozik, és elismerte extraterritoriális hatályát. Egy külföldi állam szembe helyezheti az államosító törvénnyel a maga közrendjét, de ez is csak azt bizonyítja, hogy az illető jogviszony megoldására az államosító ország joga lenne mérvadó. Van tehát olyan kollizió szabály, amely a bíró államában fekvő vagyon elbírálására külföldi törvény, tehát az államosítást végző ország törvénye, alkalmazását látja elő.

Tudni kell, hogy a nyugati burzsoá bírói gyakorlat sem egységes. A francia judikatura állást foglalt amellett, hogy a Szovjet dekrétumok joghatályát nem lehet elismerni a Szovjetunió területén kívül, tekintet nélkül, hogy a vagyon az államosítás pillanatában a Szovjetunió területén volt-e, vagy külföldön. („Optor" és a „Ropit" esetek.)

Az angol bírói gyakorlat már nem ilyen egységes. Egyes esetekben elismerték, más esetben pedig nem fogadták el az extraterritoriális hatályt. Például a „Jupiter" hajó és a „Russian Bank for Foreign Trade" esetében elutasították az extraterritoriális hatály alkalmazását. Viszont a „Luther V. Sagor" (1921) esetben elismerték. A bíróság egyik tagja kijelentette: „A nemzetközi udvariasság (Comity) komoly megsértése lenne, ha függet-

len, szuverén minőségben elismert állam cselekményeire a brit bíróság azt jelentené ki, hogy ezek a cselekmények sértik a jog és igazság alapelveit." A „Princess Paley V. Weisz" (1929), esetben hasonló ítélet született. Scrutten bíró kijelentette: „A mi kormányunk a jelenlegi orosz kormányt elismerte Oroszország de jure kormányaként, ezért a mi bíróságaink kötelesek elismerni az általa hozott törvények és jogszabályok joghatályát, ha azok a bíróság területén lévő orosz vagyonra vonatkoznak.

Hasonló álláspontra helyezkedett a belga bírói gyakorlat is és ezt a nézetet vallotta az amerikai legfelső bíróság az említett esetben. A legújabb gyakorlat azonban azt mutatja, hogy az extraterritoriális hatályt nem ismerik el. Ilyen értelemben döntött az ír bíróság „Zarina V. Ramava" (1942). Az angol bíróság a „A/S Talliane Laevauhius v. Estonia State SS Line" (1947), a belga bíróság a „Compagnie belgo littannienne d'electricite" (1946) esetekben.

E problémakörön belül külön figyelmet érdemel az Act of State doktrina, amely foglalkozik mind az extraterritoriális hatály, mind a közrendi záradék alkalmazásával.

Egy ország bírósága előtt felmerül olyan eset, hogy egy külföldi ország magatartása szerepel előzetes kérdés gyanánt, egy olyan vitás esetben, amelyhez az illető bíróság országának semmi köze. Így például holland ültetvényesek német bíróság útján követelték az indonéz állam jogutódjától bizonyos dohány mennyiség kiadását. Azzal érveltek, hogy az indonéz állam által történt vagyonelvonás nemzetközi jogellenes módon történt (1961). Különösen az USA bíróságainak volt sok ilyen esete. Ezeket a követeléseket azonban a bíróság sorra elvetette, azzal a megindoklással, hogy ezekben az esetekben egy külföldi ország saját felségjogát gyakorolja és ilyen aktusok megvitatásába az USA bírósága nem bocsátkozhat. Ez az Act of State doktrina. A károsult ezáltal még azért nincs megfosztva attól a lehetőségtől, hogy saját hazája révén érvényesítse kártérítési követelését a kisajátító országgal szemben.

Minél kisebb az ilyen államközi kártérítés megvalósításának esélye, annál problematikusabbnak tűnik az Act of State doktrina méltányossága (legalábbis a tőke exportáló szemszögéből). Ezért őshazájában, az USA-ban is mind gyakrabban éri elmarasztaló kritika.

A kritika ellenére az Act of State doktrinát továbbra is alkalmazzák és nemcsak az USA-ban, hanem másutt is. A legfontosabb döntést, amely ezzel foglalkozik, az USA legfelsőbb bírósága hozta a Banco Nacional de Cuba v. Sabbatino esetben (1964), ahol kinyilvánította, hogy az Act of State doktrina a külső erőszaknak a bírósági erőszaktól való elhatárolásán (az USA-ban elfogadott mércék alapján) alapul.

Mindezek ellenére az Act of State nemzetközi jogszabály volta még vitás.

Ez már abból is látszik, hogy egyes államok bíróságai helyt adtak hasonló esetekben a volt tulajdonosok részéről benyújtott kártérítési követelésnek.

Lunz[1] kijelenti azonban, hogy az ilyen kártérítési követelés elfogadása ellentétben áll a nemzetközi joggal.

Megállapíthatjuk végezetül, hogy a burzsoá bíróságok nem ismerik el az államosítási jogszabályok extraterritoriális hatályát, illetve az államosítás pillanatában külföldön lévő vagyonra nem terjed ki az előírások joghatálya. A megindoklás: az államosító jogszabályt politikai vagy büntetőjogi szabályként kezelik, vagy pedig közrend ellenesnek minősítik, mivel nem lát elő kártérítést.

A nemzetközi jogi intézet bathi kongresszusa is kimondja, hogy a résztvevő államok, külföldi államosítási törvények hatályát területükön lévő vagyontárgyak felett, nem ismerik el.

Az azonban nem vitás, hogy azok a vagyontárgyak, melyek az államosítás pillanatában az államosító ország területén voltak, végleg az illető állam tulajdonába mennek át. Ezért a Kennecott CC zárolási követelésének elvetése a francia, olasz és német bíróságok részéről teljesen helyénvaló.

b. Közös érdek

Az államosításnak társadalmi-gazdasági szempontból indokoltnak kell lenni. Ez a követelmény azonban nem általánosan elfogadott. Úgy tűnik, hogy a közös érdek valójában injusticiabilis.

White[2] viszont kijelenti, hogy a közös érdek csak olyan jogrendszerben igazolt, amelynek alapértéke a magántulajdon.

Másrészt az 1803-as ENSZ határozat ezzel foglalkozó szakaszait különböző képpen lehet magyarázni.

1. Népek és nemzetek állandó szuverenitását természeti kincseik és forrásaik felett, az illető népek és államok fejlődése és jóléte érdekében kell gyakorolni.

4. Az államosítást, kisajátítást vagy elkobzást a közhaszon, közbiztonság és a nemzeti érdek meggondolásaira kell alapozni, melyek meghaladják a tisztán egyéni és magánérdekeket, legyenek azok hazaiak vagy külföldiek.

Egyes országokban ez a szabály az egyedi kisajátítás és az államosítás közötti határ megszabására szolgál, míg máshol a diszkriminációtilalmat látják benne.

Kétségtelen, hogy a chilei államosítás átfogó gazdasági politikai program része volt.

c. Diszkriminációtilalom

A diszkriminációtilalom a nemzetközi jog általánosan elfogadott követelménye. Az egyenlő elbánás meghatározása azonban súlyos problémákba ütközik, mert mint olyan, az egyenlő elbánás injuszticiabilis.

Az egyenlőséget vagy egyenlőtlenséget meghatározó szabályt ezért sokszorosan és konkrétan kell megfogalmazni. A hátrányos megkülönböztetés elvét két módon lehet konkretizálni.

Alakilag: Ha az államosított állampolgárságát előtérbe helyezzük, illetve arra fektetjük a hangsúlyt, miáltal az államosítást automatikusan nemzetközi jogellenes lesz, ha csak egy meghatározott ország állampolgárait érinti. A fejlődő országokban az ipar nagy része gyakran csak egy külföldi ország állampolgárainak tulajdona. Ez a módszer tehát az államosítás tilalmát eredményezi, a hátrányos megkülönböztetés elvének pedig nem ez a célja.

A diszkriminációtilalmat ezért az önkényeskedés megtiltásaként kell felfogni. Ennek minden esetben érvényesülni kell, még akkor is, ha az államosítás terve csak meghatározott ország állampolgárait érinti. Ha az államosítás alá kerülő egész gazdasági ág egy meghatározott ország állampolgárai tulajdona is, az illető külföldiek nincsenek hátrányosan megkülönböztetve, ha az államosítás legitim programon alapszik.

A chilei államosítással kapcsolatban le lehet szögezni, hogy az átfogó, az egész gazdaságot érintő szocializálási program része, amely nemcsak a réztermelésre szorítkozik.

d. Kártalanítás

Az államosító jogszabályok középpontjában áll a kártalanítás.
A problémát a külföldiek jogi helyzetével összefüggésben kell szemlélni. Ez a tőkét exportáló országok és az általuk kialakított tradicionális nemzetközi jog álláspontja. A külföldi állampolgárok vagyonának államosítása csak gyors, effektív, és megfelelő kártalanítás ellenében megengedett. Ez az úgynevezett „legkisebb szint" (Mindeststandard) elve.

A tőkét importáló országok régi törekvése ezzel szemben, a hazai állampolgárokkal egyenrangú elbánás elvének bevezetése a külföldi állampolgárokkal szemben. Így az államnak csak jelentéktelen nemzetközi kötelezettségei keletkeznének, amelyek lehetővé tennék, hogy a külföldiekkel szembeni kártalanítás relatív autonóm módon történjen. A fejlődő országok törekvése ezen elv elfogadására onnan fakad, hogy csekély pénztartalékuk nem elegendő a külföldi kézben lévő létfontosságú gazdasági ágak teljes értékű kártalanítására.

Ez a „legkisebb szint" veszélyezteti az 1803-as ENSZ határozatban le-

fektetett jogokat[3]. Ezért a fejlődő országok mindent megtesznek a kártérítési kötelezettség korlátozása érdekében. Azt azonban mégis szem előtt tartják, hogy ezzel megrontanák a kívánatos külföldi tőke beáramlásához szükséges légkört. Viszont nem lenne reális azt várni, hogy ez a nagyon is valószínű kockázat a tőkét importáló országokat visszatartaná az államosítástól, mert csak ez az egy út vezet a fejlődés felé. Esetleges segélyről csak olyan formában lehet szó, és olyan feltételek mellett, amelyek a külföldi befolyást kizárnák. Ez pedig úgy érhető el, hogy a tőkesegély szerződés megkötésénél, a fejlődő országok egyenrangú félként szerepelnek és egyben garantálják a beruházások védelmét.[4]

Az 1803-as ENSZ határozat nem oldotta meg ezt a problémát.

...„Ilyen esetekben, a tulajdonosnak megfelelő kompenzáció fizetendő, összhangban annak az államnak érvényes jogszabályaival, mely szuverrenitásának gyakorlásával meghozza ezeket az intézkedéseket, és összhangban a nemzetközi joggal."

Gyakorlatilag itt egy formaságról van szó, amit a tőkét exportáló- és importáló országok saját érdekeiknek megfelelően magyaráznak.

Az államosítással Friedmann[5] is foglalkozott már 1953-ban és megállapította:

„...hogy lehetetlen, az államok gyakorlatából egy olyan jogilag kötelező szabályra következtetni, mely szerint a tulajdonosokat, akár külföldiek, akár hazaiak, e reformokból eredő kisajátítás esetén kártalanítani kellene".

Ezzel csak rávilágított a tulajdonképpeni problémára, amely a kártérítés kiszabásában (1) és bizonyos levonások jogosultságában (2) rejlik. A legújabb fejlődés azt mutatja, hogy a „legkisebb szint" elve által megszabott mércék jelentős módosításokat szenvedtek.

A kártérítésnek a következő mércéket kell kielégíteni:

a. Gyorsaság
b. Effektivitás
c. Méltányosság
d. Levonások jogosultsága
e. A jogvédelem biztosítása

a. Gyorsaság

A fejlődő országok arra törekszenek, hogy a kártérítést az államosított eszközökből nyert jövedelem fizesse ki. Ezért igyekeznek a kártérítést elodázni. Ezt elérhetik, például adóskötelezvények kiadásával hosszú lejáratra magas kamat igérete mellett.

A gyors kártalanítás nem általánosan elfogadott követelmény. Már 1926-ban a mexikói kormány is kétségbe vonta: „A nemzetközi magán-

jogban sem elméletileg, sem gyakorlatilag nincs elfogadva olyan szabály, amely egyetemes és személytelen kisajátítás esetében azonnali, vagy későbbi kártalanítást tenne kötelezővé".

Az osztrák bíróság egy ítéletében kimondja: „Az a nemzetközi magánjogi szabály, hogy a külföldi tulajdont csak kártalanítás ellenében lehet államosítani, a belső jognak egyszerű szabálya és nem az alkotmányjog része. Különben ez a szabály sem követeli meg, hogy a kártalanítás teljesítése egyidejűleg (Zug am Zug) megtörténjen".

Chilében a kártérítés pontos formáját elnöki rendelettel kellett volna megállapítani azzal a feltétellel, hogy a kártérítés kifizetésének határideje a chilei törvény értelmében nem lehetett volna 30 évnél hosszabb.

b. Effektivitás

A kártalanítás effektivitását egész sor tényező határozza meg. Az elhalasztott fizetésnél a kamat valamint a teljesítés pénzneme, a váltóárfolyam, az árfolyam változások, inflációs jelenségek játszanak nagy szerepet. Meghatározott, pontos nemzetközi jogi mérce nincs. Az uralkodó nézet azonban az, hogy a kártérítést az államosító ország pénznemében és az államosítás pillanatában érvényes váltóárfolyam alapján kell folyósítani.

c. Méltányosság

A kártalanítás akkor méltányos, ha kielégítő mértékben képviseli az államosított vagyon értékét. Itt szinte magától adódik a felbecsülés kérdése.

A tradicionális felfogás szerint a kisajátított vagyon „teljes" értékét kell megtéríteni. A teljes érték alatt pedig, a piaci értéket kell érteni. A piaci érték meghatározása azonban sok nehézséggel jár, mert általában nem kis vállalatok, hanem egész gazdasági ágak államosításáról van szó. Ezek piaci értéke pedig nyilvánvalóan csak fiktív lehet. Emiatt gyakran kutatnak más mérce után.

Egyik ezek közül a könyvviteli érték, amely szintén nem problémamentes. Minden esetben heves ellentéteket vált ki az a kérdés, hogy egy berendezés felbecsülése mely érték alapján történjen. Vajon a beszerzési ár, vagy pedig az új beszerzési ár alapján. Mekkora legyen az értékvesztés foka, használat, kopás, stb, miatt.

Nem ritka a haszonérték alkalmazása sem. Ezt a módszert alkalmazta az amerikai Foreign Claims Seatlement Comission a kubai államosításokkal kapcsolatban. A virtuális, feltételezett jövendőbeli jövedelemet kapitalizálták az átlag adó tízszeresét véve alapul. Ez az értékelési mód sem hiba-

mentes. Nem éppen magától értetődő, hogy az államosított vállalatok által vezetett üzleti könyvekből állapítsák meg a hasznot. Wiegel[6] legújabban egy másik megoldást javasol, éspedig, hogy a haszo érték felbecsülése a „házigazda" haszonrészesedése alapján történjen.

Az nyilvánvaló, hogy itt nem csupán egy matematikai műveletről van szó. Az, hogy kit mi illet meg, elsősorban gazdaságpolitikai probléma. Nem lehet másképp eljárni, mint minden egyes esetben a körülményektől függően meghatározni a kártérítés összegét. A chilei esetben a kezdeti 356 millió dollár, illetve 319 millió dollár és a jogosult 100 millió dollár közötti különbség részben könyvviteli korrektúrából erednek. Jelentős része pedig (198 millió dollár) nyilvánvalóan a vásárlási ár és az újrabeszerzési ár közötti különbségből ered. Ha alkalmaznánk Foreign Claims Seatlement Commision módszerét a következő eredményt kapnánk: $20 \times 10 = 200$ (ahol a 20 a milliókban kifejezett évi jövedelem, a 10 pedig az évek száma). Eszerint, tehát a bányák értéke 200 millió dollár.

Ha viszont figyelembe vesszük, hogy a részvények 51 százalékáért a chilei kormány 1966-ban 80 millió dollárt fizetett ki, akkor a bányák akkori értéke 160 millió dollárnál valamivel kevesebb volt.

Nyilvánvaló, hogy a módszertől függően változik a végösszeg, és egyben azt is megállapíthatjuk, hogy egyik végösszeg sem problémamentes.

d. A levonások jogosultsága

A legújabb gyakorlat egy új kérdést vetett fel, mégpedig bizonyos levonások jogosultságát, megengedettségét. Külön figyelmet érdemel a „mértéken felüli haszon" levonása.

E probléma hátterében a fejlődő országok azon törekvése áll, hogy kielégítő mértékben részesüljenek a külföldi beruházások hasznából. A cél elérésére egyik mérce gyanánt a kifizetődőség szolgál, amely ideális esetben azt eredményezi, hogy nem távozhat az illető országból a kívántnál több érték külföldre. Egy másik álláspont szerint a külföldi beruházóknak meg kell osztaniuk a „házigazdával" a mértéken felüli hasznot is. Ennek érdekében egyes országok már tettek is lépéseket. Az Andok országai például megállapodtak, hogy a külföldi beruházók számára nem engedélyeznek 14 százaléknál nagyobb kamathozamot.

A „mértéken felüli haszon" visszamenőleges lefölözése összhangban van az államosító jogszabályokkal, és kétségkívül lényegbe vágó rendelkezés a kitűzött cél elérése érdekében. Az ilyen rendeleteknek visszaható hatályú jövedelemadó jellegük van. A visszaható hatályú megadóztatást maga a chilei Legfelsőbb Bíróság is alkotmányellenesnek nyilvánította.

Az itt tárgyalt chilei államosítást csak az alkotmány megváltoztatása után lehetett végrehajtani.

Megállapíthatjuk, hogy a mértéken felüli haszon ilyen elvonása nem egyedülálló eset. Megtörtént már az Anglo-Iranian Oil Company államosításakor (1954-ben), valamint a Compagnie Universelle du Canal Maritime du Suez 1956-beli államosításakor. Líbiában szintén tartalmazták egyes államosító törvények. Ezt az elvet az USA-ban is alkalmazzák az állami megrendelések felülvizsgálásakor.

Nemzetközi jogi szempontból nézve azonban megállapíthatjuk, hogy a mértéken felüli haszon levonása nincs általánosan elismerve.

e. A jogvédelem biztosítása

Még egy kérdés megoldása maradt hátra: Az államosító törvény felülvizsgálásának lehetősége rendes bírói eljárás útján (különösen a kártérítésről szóló rendeletet). Két vontkozása van a kérdésnek.

Az egyik az állam nemzetközi jogi kötelezettségeit érinti. Ugyanis, az államosító ország nemzetközi jogi kötelezettségei miatt köteles biztosítani a külföldiek jogvédelmének bizonyos legalacsonyabb szintjét. Hozzávetőlegesen meg van az egyetértés arról, hogy a külföldi számára hozzáférhetővé kell tenni a rendes bírói utat. A denegatio justitiae elve tehát elfogadhatatlan.

A másik vonatkoztatás a nemzetközi hatóságok joghatóságát érinti. A nemzetközi hatóságok döntésjogosultsága attól függ, hogy az államosított vállalkozók kimerítették-e az államosító rendszabályokat hozó állam bírói útját. Ez azt jelenti, hogy az államosított külföldi beruházó hazája nem érvényesítheti az államosító ország esetleges nemzetközi jogi szavatosságát, mielőtt az államosított vállalkozó ki nem merítette az államosító országban létező összes jogi eszközt. A denegatio justitiae tehát azonnal érvényesíti az államosító ország nemzetközi felelősségét.

A fejlődő országok törekvése, hogy az államosítási előírás jogszerűségének rendes jogi eljárás útján való felülvizsgálását kizárják. Az 1803-as ENSZ határozat ezzel kapcsolatban a következő álláspontra helyezkedik: „Minden olyan esetben, ahol a kompenzáció kérdése vitára ad okot, ki kell előzőleg meríteni az intézkedéseket meghozó ország igazságszolgáltatása által nyújtott lehetőségeket. Mindazon által a vitát választott bíráskodás, vagy nemzetközi bíráskodás által is lehet rendezni, ha ebben az érdekelt szuverén országok és egyéb felek megegyeznek."

Ez a határozat még nem tükrözi a fejlődő országok növekvő szkepszisét a nemzetközi döntésjogból eredő és a tradicionális nemzetközi jogon alapuló ítéletekkel szemben (az államosítási jogszabályok ellen).

Ellenben már kifejezésre jutott az UNCTAD-nak a chilei rézvitával kapcsolatban hozott záradékában.

„Minden ország szuverén joga, hogy államosítást végezzen és így visszanyerje természeti kincseit. E szuverén jog következményeképp minden állam szabadon állapíthatja meg a kártalanítás összegét és a kártalanítási eljárás szabályait. Minden ezzel kapcsolatos jogvita az illető állam bíróságainak joghatóságába tartozik. Mindez nem változtat azon, ami a közgyűlés 1803-as határozatában le van fektetve."

ZÁRÓTÉTEL

A fejlett kapitalista országok és az ott kialakult jogi gyakorlat és jogtudomány fő tendenciája az, hogy ha már nem tudják megakadályozni a szocialista és a fejlődő országokban történő államosításokat, lehetőleg korlátozzák ennek az intézkedésnek a hatályát. Különféle jogi megoldásokkal arra törekszenek, hogy ahol csak lehet, megakadályozzák az államosító jogszabály érvényesülését a nemzetközi viszonyokban. Ilyen jellegű az államosítás extraterritoriális hatályának elvetése, az államosítás azonosítása az elkobzással (az elkobzás egy büntető jellegű intézkedés, az államosítást is annak minősítik, mivel az államosító országok rendszerint elutasítják a kártérítési követelést), ami voltaképpen a minősítéssel való visszaéllés jellegzetes esete. Nem ritka a közrendi záradékra való hivatkozás sem. A közrendi záradék ilyen jellegű alkalmazása azonban voltaképpen hátrányos megkülönböztetést jelent szocialista országok valamint a fejlődő országok rovására. Tulajdonképpen ez is egy jellegzetes visszaélés a közrendi záradék alkalmazásával.

A fejlődő országok harca a tradicionális nemzetközi jog ellen, harc az illető jog ilyen jellegű alkalmazása ellen is, mert az szemmel látható, hogy ez a kapitalista kizsákmányolás status quo-jának védelmét szolgálja. Ennek a harcnak születtek már figyelemre méltó eredményei a mai nemzetközi jogban.

Jegyzetek

1 Lunz: Internationales Privatrecht I, O. Berlin, 1961, 125. old.

2 White: Nationalisation of Fereign Property (1961) 149

3 Udokang: De Nova, Völkerrechtliche Betrachtung über Konfiskation und Enteignung: Friedensvarte 52 (1953-55) 116, 137 f

Utal arra, hogy tekintetbe kell venni az államosító ország pénzügyi helyzetét a kártérítés felbecsülésekor: „Egy ország a nemzetközi jogot nem sérti meg abban az esetben,

ha az államosított vagyon értékének csak egy részét téríti meg, tekintettel, hogy a teljes érték megtérítése gazdasági válságot idézne elő, és megbénítaná a kitűzött belpolitikai célok végrehajtását."

4 A magánberuházók hazája, legtöbb esetben, kezességet vállal a külföldön befektetett tőkéért. Bizonyos összegű prémium befizetése ellenében a beruházókat biztosítja különböző „politikai kockázatok" (háború, lázadás, forradalom, politikai zavargások, államosítás stb.) ellen. Igy pl. az USA a „Muntual Security Act 1954" és az „International Development Law 1961" című törvényekkel a külföldi tőkeberuházások 50-70%-ért vállal felelősséget.
Hasonlóképpen a japán állam a külföldi tőkebefektetés 75% téríti meg, ha bekövetkezik valamelyik politikai kockázat. A Német Szövetségi Köztársaság a tőke 80%-ért vállal felelősséget.

5 Friedmann: Expropriation in international lavv (1953) 206

6 Wiegel: Community Goals to Be Served by Compensations Standards in International Lav, No. 4, 220

7 Bolívia, Chile, Kolumbia, Ecuador, Peru és Venezuela – „Andean Foreign Investment Code"

Irodalom

Peter Behrens: RECHTSFRAGEN IM CHILENISCHEN KUPFERSTREIT, RABELS ZEITSCHRIFT, 1973/2-3
Réczei: NEMZETKÖZI MAGÁNJOG Budapest, 1961.
Eisner: MEĐUNARODNO PRIVATNO PRAVO I. II. Zagreb, 1953; 1956
Világhy: BEVEZETÉS A NEMZETKÖZI MAGÁNJOGBA (Egységes jegyzet)
Seidl-Hohenveldern, Völkerrecht

Rezime

Međunarodno-pravni aspekti nacionalizacije čileanskih rudnika bakra

U Čileu nacionalizacija rudnika bakra izvršena je 1971. godine posle pobede Aljendea na pretsedničkim izborima. Američke kompanije, u čijoj svojini su bili rudnici, nisu dobile nikakvo obeštećenje, pošto je od prethodno određenog iznosa obeštećenja odbijena takozvana prekomerna dobit. Kompanije su osporavale zakonitost izvršene nacionalizacije i pokušali da svoje zahteve zadovolje konfiskacijom izvezenog čileanskog bakra koji se nalazio u lukama Francuske, Nemačke i Italije. U tom nastojanju nisu uspeli, jer su sudovi u tim zemljama zahteve odbacili kao neosnovane.

Čilanci su tvrdili da je nacionalizacija zakonita i pozivali su se na rezoluciju UN br. 1803 (XII zasedanje) koje daje pravo svim zemljama da slobodno raspolažu svojim prirodnim bogatstvima. Ovo je zapravo međunarodno-pravna osnova zakona o nacionalizaciji.

Čitav kompleks nacionalizacije u međunarodnom pravu treba posmatrati sa dva aspekta. Jedan aspekt je pravna osnovanost, drugi aspekt je zakonitost izvršene nacionalizacije. Da bi nacionalizacija bila zakonita potrebno je da su ispunjeni sledeći uslovi po tradicionalnom međunarodnom pravu: 1. Primena načela teritorijalnosti, 2. zabrana diskriminacije, 3. opšti interes, 4. obeštećenje.

Od ovih uslova posebnu pažnju zaslužuje načelo obeštećenja. Da bi obeštećenje bilo pravedno potrebno je da je ono 1. brzo, 2. efektivno, 3. odgovarajuće, 4. i da su odbici opravdani. Ova oblast je predmet diskusije naročito što se tiče odbitaka od obeštećenja. U čileanskom slučaju odbitak zbog prekomerne dobiti iznosio je čak 410 miliona dolara.

Na kraju posle razrade svih postavljenih problema može se reći da je težnja pravne prakse i teorije razvijenih zapadnih zemalja, u vezi nacionalizacije, da raznim pravnim konstrukcijama onemoguće ili bar ograniče međunarodno-pravno dejstvo propisa o nacionalizaciji. To u stvari znači diskriminaciju zemalja u razvoju. Zato borba ovih zemalja za samostalnost jeste i borba protiv takvih međunarodno-pravnih odnosa, jer je jasno da oni služe eksploataciji i nejednakosti.

Summary

International Juristic Aspects of The Nationalization of Copper Mines in Chile

In Chile the nationalization of copper mines was carried out in 1971, after Allende's victory at the elections for president. American companies, who had been owners of the mines, did not receive any compensation, because the so-called excessive profit had been substracted from the formerly determined compensation sum. The companies tried to contest the legality of the executed nationalization and to satisfy their demands by confiscating exported Chilean copper in French, German and Italian ports. However, they did not succeed in the attempt to do this because the courts of justice in these countries rejected their request as unfounded.

The Chilean government claimed the nationalization to be legal and referred to the resolution of the United Nations, No. 1803 (XII Session) which entitles all countries to dispose freely with their natural resources. In fact, this represents the international juristic basis of the law of nationalization.

The problem of nationalization within the frames of the international law should be observed from two aspects. One of the aspects is its legal background, wihle the other is the legality of an executed nationalization. A nationalization is legal if, according to the traditional international law, the following conditions are observed: (1) the application of the territorial principle, (2) the prohibition of discrimination, (3) common interests, (4) compensation.

Among these conditions the principle of compensation is of special importance. The compensation is fair if it is (1) carried out without delay, (2) efficient, (3) suitable, and (4) if the substractions are justified. This aspect of the law of nationalization is subject to discussion, especially in respect to substraction.

In the case of Chile the substraction due to excessive profit amounts to 410 million dollars.

Finally, after having discussed some of the aspects of this problem, it may be concluded that in connection with the nationalization the tendency of the juristic theory and practice in developed countries is to use all available juristic means in order to paralyse or, at least, limit the effect of international juristic regulations concerning nationalization, the result of which is discrimination of underdeveloped countries. Therefore, the fight of those countries for independence means at the same time fight against such international juristic relations which help exploitation and inequality.

Faruk Redžepagić

AZ ÚGYNEVEZETT ENERGIAVÁLSÁG ÉS A „KÉT AMERIKA DIALÓGUSA" MEXIKÓBAN

A latin-amerikai országok képviselői és az Egyesült Államok államtitkára, Kissinger között 1974 elején, Mexikóban megtartott két megbeszélés-sorozat két okból is felkeltette a világ közvéleményének érdeklődését: először azért, mert a viszonylag egységes Latin-Amerika első ízben ült tárgyalóasztalhoz az USA-val másodsorban pedig azért, mert a megbeszélést közvetlenül a legújabb energiaválság hullámának elvonulása után tartották, amely megrengette a latin-amerikai szubkontinenst is.

Az nyilvánvaló, hogy az okok, amelyek a tárgyalóasztal mellé késztették az Egyesült Államokat és a latin-amerikai országokat, nem vezethetők le egy tényezőre. Az a hosszú évekig tartó elviselhetetlen állapot, amely az USA dominációját minden eszközzel biztosította a Rio Grandetól délre eső államokban, egyre elviselhetetlenebbé vált az amerikaiak számára is. Az USA külügyminisztériumában több ízben is elhangzott az 1973-as év folyamán, hogy felül fogják vizsgálni latin-amerikai politikájukat, de a Közel-Kelet, Európa, a dollárnak a nemzetközi pénzpiacon elfoglalt helyzetéhez kapcsolódó gazdasági nehézségek, valamint a Kelet és Nyugat közötti viszony lehetetlenné tették vagy háttérbe szorították a konkrét lépéseket. Az energiaválság és kísérőjelenségei – véleményünk szerint – meggyorsították az egész folyamatot. Sokkal előbb megérett a helyzet a konkrét lépésekre, mint ahogy az amerikaiak várták, mivel az egész helyzet kicsúszni kezdett az ellenőrzés alól. A chilei tragédia, Peron argentínai színrelépése, Mexikó kitárulkozása, az egyre radikálisabb összetűzések Latin-Amerika más részeiben azzal fenyegettek, hogy veszélybe sodorják az amerikaiak szövetségeseinek pozícióját, és kihívják a mindig készenlétben álló imperialista erők szükségszerű beavatkozását. Az amerikaiak – legalább is ebben a pillanatban – mellőzni kívánják a hatalmi beavatkozást, nehogy kompromittálják latin-amerikai politikájukat, és nem szeretnének támadási felületet nyújtani a világ más részeiből várható fellépés számára.

Chile esete ugyanis nemcsak a baloldali latin-amerikai erők számára jelent tanulságot. Figyelmeztetést jelent a kontinens jobboldali erői számára, de északi szövetségesei számára is. A chilei fasiszta junta fogadtatása nem lelkesített fel senkit, különösen nem a politikai pragmatistákat és a reálpolitikusokat. Az amerikai politikusoknak pedig – ezt el kell ismerni – ehhez az utóbbihoz van érzékük. Az energiaválság az adott helyzetben mindent betetőzött: kitűnt ugyanis, hogy amikor az Észak gazdasági érdekeiről van szó, a Dél csak a legrosszabbra számíthat. A saját érdekek nevében a legjobb szövetségeseket is cserbenhagyják. Ez természetesen arra késztette a déli amerikabarátokat, hogy magyarázatot kérjenek. Tekintettel az elmúlt két-három év alatt, Chilében és Latin-Amerika más részeiben szerzett „érdemeikre", az amerikabarátok úgy hiszik, hogy erre teljes joguk van. Másrészt viszont a nemzetközi gazdasági viszonyok eddigi mechanizmusa tovább folytatta Latin-Amerika kincseinek kiszípolyozását. Mivel azonban a nyersanyagok, s különösképpen a kőolaj árának drágulásával az Északra átutalt értékek a leggyanútlanabb politikai és gazdasági rövidlátók előtt is nyilvánvalóra váltak, a belső nyomás egyre nagyobb lett. Növekedett a megerősödött hazai burzsoázia nyomása is, érdekeit ugyanis érzékenyen érintette az infláció. Ez a hazai réteg minden alkalmat igyekszik kihasználni, hogy az amerikai és más világmonopóliumok veszélyeire figyelmeztessen, kiemelve a „nemzeti" érdekeket. A munkásság és parasztság fellépése egyre szervezettebb formákat ölt. A forradalmi tevékenység a bukások ellenére is egyre nagyobb méretekben jelentkezik az elnyomott rétegek mindennapi gazdasági és politikai harcában. Ezt az összetett állapotot az energiaválság tehát még inkább bonyolította, kiélezte. A politikai tevékenység ezért kapcsolódott össze olyan nagymértékben a gazdasági folyamatokkal.

Latin-Amerika kőolajtermelése

Globálisan véve Latin-Amerika kőolajexportőr. Az 1972-es adatok szerint csak Venezuela maga 168 millió tonna kőolajat termelt, amelynek legnagyobb része exportra került. Ecuador, Kolumbia és Bolívia ugyancsak a kőolajexportőrök közé tartozik. Sok latin-amerikai ország azonban kőolajimportra kényszerül szükségleteinek fedezése érdekében: Brazília 1972-ben 18,8 millió tonnát, Chile kb. 3,5 millió tonnát, Argentína 2,2 millió, Uruguay kb. 2,1 millió, Peru kb. 1,8 millió, Mexikó pedig 1,8 millió tonna kőolajat importált.

Az energiahordozó nyersanyagok világpiacán történő események arra késztették a latin-amerikai országokat, hogy közös program köré zárkózzanak fel. Megalakult a latin-amerikai országok energetikai szervezete,

az OLADE, amelynek feladata a 22 tagállam kőolajkutatásának, kőolajtermelésének és az olaj értékesítésének koordinációja. Az ENSZ Latin-Amerikával foglalkozó gazdasági bizottságának becslése szerint 1980-ig a legnagyobb pénzeszközöket a kutatásokba fektetik: 1966 és 1970 között erre a célra 3,85 milliárd USA dollárt fordítottak, az 1971—1975-ös időszakban erre a célra 5,05 milliárd dollárt irányoztak elő, 1976 és 1980 között pedig több mint 5,8 milliárdot fog kitenni a kutatásokra fordított anyagiak összege. Mivel a latin-amerikai kőolajipari beruházások századunk hetvenes éveiben meghaladják a 16,75 milliárd dollárt, a kutatásokra és a kezdeti munkálatokra fordított több mint 10,85 milliárdot kitevő összeg igen magas befektetésnek számít, ami különben jellemzője is ennek a gazdasági ágazatnak.

A fenti befektetésekkel a latin-amerikai kőolajtermelés 1975-re elérné a 373 millió tonnát, 1980-ra a pedig több mint 451 millió tonnát. Ezzel párhuzamosan a kőolajfogyasztás is gyorsabban növekedne, trendje azonban – tekintettel a termelésre – kedvező lenne. Abszolút értékekben számítva a latin-amerikai államok kőolajfogyasztása 1975-re elérné a 175 millió tonnát, 1980-ban pedig kb. 224 millió tonnát tenne ki. A fogyasztás legnagyobb mértékben Brazíliában fog megnövekedni. Tekintettel azonban arra, hogy a becslések szerint ebben az országban 1980-ig a kőolajtermelés nem tudja túlszárnyalni az évi 25 millió tonnát, Brazília kénytelen lesz kőolajszükségletének – amely 1980-ban a becslések szerint kb. 55 millió tonnát fog kitenni – felét importból fedezni.

Egyéb nyersanyagok

Századunk hetvenes éveinek világméretű nyersanyagkonjunktúrája újabb előnyökkel kecsegtet a nyersanyagokban gazdag Latin-Amerika számára. Becslések szerint az 1973-as első nyersanyagdrágulás következtében minden bizonnyal javulni fog a latin-amerikai országok fizetési mérlege. A Journal of Commerce című szaklap becslése szerint a latin-amerikai országok exportjának értéke az áremelkedéseknek köszönhetve – 1973-ban 30 százalékos növekedést mutat. Ez 26 milliárdos összeget jelent, az egész kontinens fizetési mérlege pedig egy milliárd dolláros pozitívumot jegyzett. Ez természetesen nem sok, de mégis sokat ígérő haladás, tekintettel Latin-Amerika és a fejlett ipari államok, főként az USA közti hosszú lejáratú tőkeáramlás jellemzőire; az Egyesült Államokra ugyanis a tőkekiáramlás és a negatív fizetési mérleg jellemző.

A latin-amerikai országok exportjának struktúrája ugyancsak kedvezőbb, mint például az arab országoké. Ezért a szakértők nagy része egyetért abban, hogy a nyersanyagok árának legújabb változása sokkal kedve-

zőbben hatott a latin-amerikai államok gazdasági életére, mint a többi fejlődő országéra, amelyeknek monokulturális szerkezetű a külkereskedelme. A mostani árváltozások ezenkívül hosszabb távon újra aktuálissá tették az általános gazdasági előnyök újbóli valorizációját; e gazdasági előnyökkel pedig a latin-amerikai országok általában rendelkeznek a nyersanyagtermelésben (a munkaerő, az úgynevezett külterjes gazdaság stb.).

Egészében szemlélve, Latin-Amerika olyan nyersanyagok exportőre, amelyek a modern világ ipari fejlődésének kulcsát jelentik. Latin-Amerika a legnagyobb mennyiségben rezet, vasércet, bauxitot, gyapotot, marhahúst, kávét és kakaót exportál. Mindezeknek a nyersanyagoknak emelkedett az áruk az utóbbi időben. Különösen fontos az a tény, hogy Latin-Amerika – rövid távon – kihasználhatja a nemzetközi gazdasági viszonyok pozitív hatásait, amelyekre a nyersanyagok árának emelkedése, és ugyanakkor az importtermékek, elsősorban a gyáripari termékek árának stagnálása jellemző. Mivel az egész latin-amerikai importban jelentős helyet foglal el az élelmiszeripari termékek behozatala, közepes időtávon szemlélve a fenti előnyök nem tarthatók soká, viszont a hosszú távlatú régi rend folytatódni fog. A nyersanyagok árváltozása ugyanis meg fog mutatkozni az élelmiszeripari termékek árán is, a fejlett kapitalista országok piacain megállapított új profitráta után a végtermékek ára is emelkedni fog, tehát a latin-amerikai import értéke is megnövekszik. Tekintettel a latin-amerikai gazdaság egészének fejlettségi színvonalára, nem lehet azt remélni, hogy a legrövidebb idő alatt saját termeléssel küszöböli ki az élelmiszerimport egy részét. Az élelmiszeripar fejlesztése azonban állandóan napirenden lévő probléma, különösképpen a fejlett országok, elsősorban Európa és Japán tőkebefektetéseinek kieszközlése figyelhető meg Latin-Amerika részéről, Japánban és Európában ugyanis a legutóbbi változások nyugtalanságot váltottak ki a tőkepiacon.

Az optimisták azonban másként becsülik fel a várható helyzetet. Szerintünk Latin-Amerikában a gyáripari termékek importjának mai rendje 1974-ben is tartani fogja magát. A nyersanyagok világpiaci árának változása következtében a latin-amerikai államok exportjának értéke egészében véve emelkedne, ami viszont az 1973-as 17 milliárd dollárt kitevő arany- és devizatartalékokat jelentős százalékkal növelné.

Latin-Amerika gazdasági helyzetének alakulása – ahogy láttuk – jelentős mértékben kihatott a kontinens politikai helyzetére is. A mexikói fővárosban 1974 elején megtartott megbeszéléseken jelentkező új hangok a legjobb bizonyítékai az új körülményeknek, amelyek között Latin-Amerika 1973 folyamán fejlődött, és az optimista távlatoknak, amelyeket az idei 1974-es évre ígérnek.

Az energiaválság differenciált hatása az egyes latin-amerikai államok gazdasági helyzetére

Bár a nemzetközi gazdasági viszonyok legújabb eseményei – ahogy az a történelem folyamán ritkán fordult elő – fölfedték és föltárták a politikát, mint a gazdaság közvetlen függvényét, kockázatos lenne merész közvetlen konzekvenciák levonása az egyes latin-amerikai államok politikai irányvételével kapcsolatban a legújabb változások következtében kialakult gazdasági helyzetük alapján. Fel kell figyelni azonban a gazdasági válság különböző következményeire, amelyek a világot, a latin-amerikai országokat is, energiaválság formájában rázzák meg. Csak néhány év múlva mutatkozik majd meg, hogy a válság differenciált hatása miként manifesztálódott Kissinger mexikói partnereinek politikai álláspontján. Ezért ezeknek az adatoknak a közzététele csak kiindulópontnak tekinthető Latin-Amerikának a fejlett és el nem kötelezett országok irányába tett lépései lehetséges irányú fontolgatása terén.

A legnehezebb gazdasági helyzetben Uruguay találta magát. Ez az ország a tradicionális termékek (hús, bőr, tejtermék) exportjából nyert bevételnek felét, 160 millió dollárt lesz kénytelen kőolajimportra fordítani, ami az energiaválság közvetlen következménye. Mivel azonban a válság rámutatott arra, hogy az országnak a saját energiaforrásaira kell támaszkodnia, várható lesz társadalmi (beavatkozás hatására) a pénzeszközök átömlesztése az energetikába, új kutatásokra stb. Ez pedig még inkább megterheli a pénzpiacot és megdrágítja a tőkét. Ha esetleg nehézségek fognak mutatkozni a hús és hústermékek valamint a bőr világpiacán (ez nem is tekinthető kizártnak, mivel a fejlett országok legújabban lépéseket tesznek az infláció leküzdésére és az olcsó élelmiszer, elsősorban az olcsó hús biztosítására), Uruguay fizetési mérlege a legnagyobb mértékben romolhat. A benzin és a kőolajszármazékok árának növelése, a hetenkénti egynapi forgalmi korlátozás és a takarékosság más formái, amelyekhez az uruguayi kormány folyamodik, enyhíthetnek ugyan a pillanatnyi helyzeten, hosszú távlaton azonban nem lesznek képesek megoldást szavatolni.

Venezuela és Ecuador esetében fordított a helyzet: mindkét latin-amerikai ország jelentős kőolajexportőr.

A venezuelai közgazdászok becslése szerint 1974 folyamán – figyelembe véve a kőolajexport mai rendjét – több mint 5 milliárd dollárral nagyobb bevételre számíthatnak, mint 1973 folyamán. Ha megvalósulnának az optimisták jóslatai, Venezuelának 10 milliárd dollárnál is nagyobb bevétele lehetne, ami 8 milliárd dolárral több az 1973. évinél. Figyelembe véve a Venezuela gazdaságára jellemző egyéb hatótényezőket, megállapíthatjuk, hogy hosszabb távon ezekkel az előnyökkel valószínűleg nem lehet számolni. A legújabb helyzetváltozás azonban ösztönzést adott a radi-

kálisabb társadalmi rétegeknek, amelyek a körülmények, az USA-hoz való viszony és a hazai beruházások struktúrájának megváltoztatását követelik, és a latin-amerikai „nép" érdekében a jövedelem új elosztásáért szállnak síkra. Az ecuadori közgazdászok szerint az országnak naponta 2 millió dolláros bevétele van a kőolajból.

Mexikó napi kőolajtermelése nem haladja meg a 63 400 tonnát, s 1975-re el kellene érnie a kb. 36 millió köbmétert. Mexikó naponta hatezer tonna kőolajat importál az USA-ból vagy Venezuelából. Becslések szerint 1975-ben 2 millió tonnás importra kényszerül, ezért az országban 1973 decemberében duplájára emelkedett a benzin ára, de akár másutt is a világon, itt is hírek hallatszanak a további áremelésekről. A kőolajimportra fordítandó 250 millió dolláros összeg nem terheli meg olyan mértékben az ország fizetési mérlegét, mint egyes latin-amerikai országok esetében, de igen jelentősnek számít az a lépés, amelyre a nemzeti kőolajipari vállalat a *Pemex* vállalkozik: 2,9 milliárd dolláros ráfordítással kutatásokat szándékozik végezni, amelyeknek célja megállapítani, hogy az ország képes-e függetleníteni magát az importált kőolajtól. A kutatások mellett előirányozták a kőolajtartalékok nagyobb mértékű kiaknázását, azonkívül hatalmas összegek beruházásával kívánják fejleszteni az energetika más formáit: vízi- és hőerőművek építését tervezik. Az energiaválság azonban a legnagyobb mértékben közvetett negatív hatást mutat a mexikói gazdaságon. Ez a negatív hatás elsősorban a krízis időpontja miatt érezhető, másodsorban pedig, mert közvetlenül mutatkozott meg Mexikó fő devizaforrásán: az idegenforgalmon.

Mexikóban 1973 folyamán nagymértékben csökkent a lakosság életszínvonala a több mint 25 százalékot meghaladó infláció miatt. Az év végén bekövetkezett kőolajdrágulás még inkább növelte a hatalmas országban érezhető inflációt; a folyamat egész sor másodlagos jellegű nehézséget okozott a gazdasági életben, de a politikai életben is mutatkoztak olyan jelenségek, amelyek hosszabb távon kihatnak Mexikó fejlődésére.

A mexikói idegenforgalom, amely elsősorban a légiközlekedésre alapoz, megdrágult. A drágulásnak közvetlen hatás volt a turisztikára: csökkent az USA-ból érkező turisták száma, ami kihatott az ország devizabevételére. Nagymértékben csökkent a határmenti benzinkutak forgalma is, ez az ágazat pedig ugyancsak jelentős devizaforrása volt az országnak. Hogy a fenti állapot miként fog változni az 1974-es turisztikai esztendőben, nehéz lenne megjósolni, de mindenképpen számolni kell a fenti kedvezőtlen előjelekkel. Általános megállapítás szerint a legújabb válság elkerülte Mexikót, vagy pedig más gazdasági-politikai nehézségekké alakult át.

A kolumbiai kőolaj 88 százalékban külföldi részvénytársaságok ellenőrzése alatt áll. A hazai fogyasztás növekedése, valamint a termelés csökkenése a kimerülőben lévő kőolajmezők következtében az export csökken-

tésére kényszerítette az országot, ami egyben a bevételek csökkenését is jelentette. Új jelenségnek számít a brazíliai tőke mind érezhetőbb jelenléte a kolumbiai kőolajiparban, ez a hatalmas latin-amerikai ország ugyanis hosszabb távon igyekszik biztosítani a zavartalan kőolajellátást, és szabadulni kíván a távoli kőolajellátás nehézségeitől. A kolumbiai helyzet tehát jobbnak mondható a kőolajimportra szoruló latin-amerikai államokénál, ám az ország belső állapota nem változott, jelentősebb zavarok nem jelentkeztek. Kolumbia ugyanis még a kőolajválság kitörése előtt bejelentette, hogy csökkenteni kívánja kőolajtermelését.

1973 végén Brazíliában 24 százalékkal megdrágult a benzin, mivel a növekvő keresletet nem követte a hazai kőolajtermelés megfelelő üteme. Brazília egyre nagyobb mértékben végez beruházásokat más latin-amerikai országok kőolajiparának fejlesztésébe. A külföldi tőke brazíliai expanziója igen jelentős az ország kőolajiparában, s innen kiindulva egyre nagyobb a hatása más latin-amerikai országok azonos gazdasági ágazatában is.

Argentína kőolajszükségletét eddig is 90 százalékban hazai termelésből fedezte. Ettől függetlenül bevezették az országban az energiatakarékosságot. A nemzetközi gazdasági viszonyok mai helyzetét Argentína igen érdekes módon igyekszik kihasználni. Fejleszteni igyekszik az ipari kooperációt és új együttműködési formákat keres a kőolajtermelő országokkal, például Líbiával. Ilyen alapon próbálja ez a latin-amerikai ország megszerezni a világpiacinál alacsonyabb áron azt a kőolajmennyiséget, amely hazai termelése mellett szükséges szükségleteinek fedezésére. Cserébe viszont a gazdasági együttműködés különböző formáit kínálja a többi fejlődő országnak.

A helyzet – kezdetben – a többi latin-amerikai országban is nehéz volt. Mindenütt lépéseket foganatosítottak a kőolajfogyasztás csökkentése érdekében, s racionalizálták az energiafogyasztás más formáit is. A kőolajválság mindenképpen meggyorsította az inflációs folyamatokat, de hatása megmutatkozott az egyre kifejezettebb nemzeti fejlődéspolitika szorgalmazásában az energiagazdálkodás és az egyes országok egész nemzetgazdasága terén. A latin-amerikai kormányokra irányuló ilyen jellegű nyomás érezhető volt a mexikói tárgyalóasztal mellett is.

*

A kőolajválság és a nyersanyagok drágulása következtében kialakult mai gazdasági helyzet igen érdekes gazdasági-politikai szempontból. A koreai háború óta nem volt példa a világpiaci nyersanyagárak ilyen nagyméretű általános emelkedésére. Ugyanilyen jelenség volt az indokínai háború elő-

jele is. A legutóbbi közel-keleti háború előtt ugyancsak igen nagy általános ugrás mutatkozott a nyersanyagok világpiaci ára terén.

A koreai háború eredménye volt, többek között, hogy a világ érdeklődése fokozott mértékben fordult a fejlődő országok problémái felé, s kezdetét jelentette a gyarmatok felszabadulásának és a kolonializmus klasszikus formái széthullásának. Mit jelent a mai nyersanyagdrágulás? Szabad-e párhuzamot vonni a történelmi analógiákkal? Milyen mély gyökerűek ezek a mai folyamatok, és mi az értelme megjelenésüknek? Ezek a leglényegesebb kérdések, amelyek a mai világgazdasági helyzettel kapcsolatban felmerülnek.

Csupán egyes felületi jelenségekre utaltunk, amelyek a világpiaci kőolajdrágulás direkt következményeihez kapcsolódnak. E jelenségek összekapcsolása a „két Amerika dialógusában" az igen szoros összefüggést célozza megmutatni a harmadik világ országainak gazdasági és politikai jelenségei között. A történelem folyamán igen ritkán adódó feltételek között, amikor a gazdasági tényezők kifejezésre juttatták döntő hatásukat a nemzetközi viszonyok egészére fontos e jelenségek előtérbe helyezése és összekapcsolása.

Rezime

Tzv. energetska kriza i „razgovor dveju Amerika" u Meksiku

Dve serije razgovora predstavnika latinskoameričkih država se državnim sekretarom SAD Kisingerom u Meksiku početkom 1974. god. pobudili su u svetu pažnju uglavnom iz dva razloga: stoga što se prvi put relativno jedinstvena Latinska Amerika našla na drugoj strani stola prema SAD i stoga što se konferencija održala neposredno nakon prolaska još jednog vala tzv. energetske krize, koja je potresla i latinskoamerički potkontinent.

Šta znači sadašnje poskupljenje sirovina? Sme li se povlačiti istorijska analogija? Kakva je dubina sadašnjeg procesa i smisao pojave? To su bitna pitanja koja nameće sadašnja svetska ekonomska situacija. U ovom tekstu autor je naznačio neke pojave vezane uz direktne posledice poskupljenja nafte na svetskom tržištu. Povezivanje tih pojava s „razgovorom dveju Amerika" ima za cilj da pokaže vrlo usku korelaciju između ekonomskih i političkih pojava u zemljama Trećeg sveta. U uslovima kada su, kao retko kada u istoriji, ekonomski činioci pokazali svoju snagu u međunarodnim odnosima i svoj odlučujući uticaj na celokupna zbivanja, nije bez značenja povezivanje i isticanje ove pojave.

Summary

Fuel Crisis and *The Talk of Two Americas* in Mexico

The series of talks between the representatives of Latin American countries with the Secretary of State Kissinger in Mexico, at the beginning of 1974, aroused world-wide attention for two reasons: it is for the first time that more, or less, united countries of Latin America happen to be on the other side of the table, vis-à-vis U.S.A.; the conference took place immediately after another wave of the so-called fuel crisis had passed, sweeping over the Latin American subcontinent as vell.

What will be the consequences of the present increase in prices of raw materials? May a historical analogy be drawn? What is the background and the true meaning of the present process? These are essential problems imposed by the economic situation. In this paper the author has enumerated some phenomena linked to the direct consequences of the rise of prices of oil in the world market. By relating these phenomena to *The Talks of Two Americas* the author intends to prove mutual dependence of economic and political phenomena in the Countries of the Third World. In the present historical period, characterised by the influence of economic factors upon international politics and events in the world, without precedent in history, great importance ought to be attached to this phenomenon.

Ljubivoje Cerović

A VAJDASÁGI EGYETEMI HALLGATÓK HALADÓ MOZGALMA 1935—1941-IG

„Vajdaság egyik jellegzetessége a soknemzetűség. Ez a tény a múltban is fontos szerepet játszott, de a jövőben is döntő hatása lesz sorsunkra. Nincs egyetlen pontja sem gazdasági és politikai életünknek, ahol ne találkoznánk ezzel a kérdéssel. A mi álláspontunk mindenki előtt ismeretes. Amit mi akarunk, amiért harcoltunk, s amiért továbbra is harcolni fogunk, az az egyenlőség."

Pap Pál orvostanhallgató,
a HÍD 1938-as évfolyamában

Az 1929. január hatodikai diktatúra és az 1935. május ötödikei parlamenti választások közötti időszakra a gazdasági válság és a haladó erők üldözése ütötte rá a bélyegét. Az egyetemisták haladó mozgalma is megjárta ezt az utat, sok egyetemi hallgatót állítottak bíróság elé politikai tevékenysége miatt. A vajdasági egyetemi hallgatók ellen indított bírósági eljárások közül a legnagyobb per a szabadkai Jogi Kar és a munkásifjúság JKP-tagjai ellen folyt.

A haladó mozgalmak ugyanis a szabadkai Jogi Karon is kedvező talajra találtak. A január hatodikai diktatúra megtorlásai és az Államvédelmi Állami Bíróság kilátásba helyezett sokéves börtönbüntetései ellenére is az egyetemi hallgatók tevékenyen bekapcsolódtak az osztályjellegű mozgalomba, amely különösen a harmincas évek elején vett nagy lendületet.

1933 és 1934 folyamán a városban megalakították a helyi pártszervezetet, amelynek tagjai a munkásfiatalok és a Jogi Kar hallgatói közül kerültek ki. A pártszervezet szimpatizőröket keresett a munkásság és az egyetemi hallgatók körében. A szimpatizőrök megnyerése érdekében a Helyi Bizottság 1933-ban lapot adott ki *Mladi komunista* (*Ifjúkommunista*)

címen, 1934-ben pedig megindult a *Revolucionarni front radnika i seljaka* (Munkások és parasztok forradalmi frontja) című orgánum. A rendőrség azonban nyomába jutott a szervezetnek és letartóztatta tagjait és a szimpatizőröket.

A szabadkai Jogi Kar kommunista hallgatóit és a párttag munkásokat a szabadkai Büntetőbíróság és a belgrádi Államvédelmi Állami Bíróság ítélte el. Bíróság elé állították Mata Vidaković cipészt, mint elsőrendű vádlottat; Lazar Nešić cipészt; Szabó Géza asztalost; Szalay József lakatost; Petar Radović joghallgatót, Jovan Marinović okleveles jogászt; Milos Gligorović táskakészítőt; Győri Ferenc asztalost; Krsto Popivoda joghallgatót; Antal Ferenc asztalost és Steinfeld Sándor orvostanhallgatót.

A szabadkai Büntetőbíróság elé állították Sztancsics Béla, Veljko Ninković, Sava Pejanović, Radovan Vujošević, Josip Merdović, Smilja Milić, Steinitz Tibor és Bosiljka Sijačić joghallgatókat, akik a szabadkai Jogi Karon tanultak.

Azzal vádolták őket, hogy tagjai a Kommunista Pártnak „annak a szervezetnek, amelynek célja a kommunizmus propagandája". Azzal is terhelték őket, hogy ők írták és terjesztették a Radnicima i seljacima (Munkásokhoz és parasztokhoz) című röplapot az októberi forradalom évfordulóján. A röplap szövegéről azt állították, hogy „dicsőíti az oroszországi kommunista rendszert és ilymódon írásos kommunista-propagandát terjeszt". A vádlottak terjesztették a Munkások és parasztok forradalmi frontja című lapot, a JKP szabadkai Helyi Bizottságának orgánumát. Az is vádként hangzott el ellenük, hogy pártanyagokat fordítottak magyarra, „tudván, hogy ezek tartalmával kommunista-propagandát fejtenek ki."

A fővádlottakat a belgárdi Államvédelmi Bíróság elé állították, amely 1935. február 28-án a következő ítéletet hozta: Mata Vidakovićot 7 évre, Miloš Gligorovićot 6 évre, Lazar Nešićet 5 évre, Petar Radovićot és Szalay Józsefet 3 évre, Jovan Marinovićot és Steinfeld Sándort 2,5 évre, Krsto Popivodát 1,5 évre, Antal Ferencet pedig 1 évre ítélte.

A szabadkai pártkáder magjának letartóztatása és börtönbüntetése nagy veszteséget jelentett. A forradalmi munkát azonban folytatni kellett. A szabadkai kommunisták már 1935. május 10-én levelet kaptak a JKP Központi Bizottságától, amelyben utasították őket a nehézségek leküzdésére: „Ha nem folyik tovább a munka, hanem a „jobb időket" várjuk, ha nem történik meg a lebukás okainak kivizsgálása és a hibák feltárása, amelyek ide vezettek a lebukás után, ha rövid időre is, úrrá lesz az ingatag elemeken a pánik és a szervezetlenség. Provokátorok lépnek színre, „hírek" kelnek szárnyra, amelyeket legtöbbször a rendőrség terjeszt, kialakul a kölcsönös bizalmatlanság, vádaskodás állapota stb. Ez pedig elkerülhetetlenül az elvtársak akcióképességének lehetetlenné tételéhez vezet, lehetetlenné válik hosszú időre a kollektív munka."

A haladó mozgalomnak azonban hamarosan egyre több támogatója akadt a szabadkai Jogi Karon. A vajdasági haladó ifjúsági mozgalom erősödése, amelyért tevékenyen dolgozott a vajdasági egyetemista ifjúság is, kifejezésre jutott a körülmények konszolidációjában a szabadkai progresszív egyetemi hallgatók körében is.

A kor haladó mozgalma az ifjúság körében a legális formákat választotta a nyilvános tevékenységre.

Az egyetemi hallgatók voltak a szervezői és hangadói a haladó ifjúság megmozdulásainak. A kikindai egyetemi hallgatók 1935-ben megalakították a Jugoslovenska studentska omladina (Jugoszláv Egyetemista Ifjúság) nevű szervezetet, amely felváltotta a nem eléggé aktív és apolitikus Jugoslovenski klubot (Jugoszláv Klub), amely 1931 óta állt fenn. A Jugoszláv Egyetemista Ifjúság élén Toma Granfil joghallgató állt.

A pancsovai egyetemista ifjúság 1934-ben megindította az Umetnost (Művészet) című lapot. A haladó egyetemisták csoportja Stojan Trumićtyal az élen elégedetlen volt a lap semleges magatartásával, ezért 1935-ben megindította Skretnica (Váltó) című orgánumot. A lapot azonban kifejezett forradalmi irányvétele miatt betiltották.

Zrenjaninnak más volt a haladó hagyománya. Ebből a városból gyakran indultak ki kezdeményezések a haladó ifjúság és egyetemista ifjúság szervezeti tömörítésére. Az 1935-ben alakult kereskedelmi akadémiát végzett diákok egyesülete elődje volt az Omladinska matica (Ifjúsági Matica) megalakításának.

Szerémségben szervezett egyetemista-csoportok tevékenykedtek Sremska Mitrovicában, Rumában, Ürögön és Beškában.

A Toma Granfil, Miodrag Grujić és Svetozar Putnik vezette egyetemista csoport 1935-ben kísérletet tett arra, hogy megalakítsa a Vajdasági Általános Egyetemista Egyesületet (Opšte studentsko udruženje za Vojvodinu). Tekintettel azonba a szervezet kifejezetten forradalmi jellegére és a kezdeményezők rendőrségileg nyilvántartott személyére – a forradalmi mozgalom tagjai voltak – a szervezet megalakítására nem került sor.

A vajdasági egyetemisták politikai munkája a harmincas évek közepén felélénkült; ebben közrejátszottak az általános vajdasági és jugoszláv események és körülmények. Erre a korszakra az antifasiszta Népfront (Narodni front) megalakításáért folyó harc jellemző. Mindezt a széles néptömegek nagymértékű politikai aktivizálása tette lehetővé, amely az 1935. május ötödikei parlamenti választások előtti agitációval kezdődött.

A pártszervezetek, a politikai életből való hosszú távollétük után, ismét aktív munkába kezdtek; működésükhöz különféle legális formákat találtak. Ilyenek voltak például az ifjúsági szervezetek. A Párt hatása alatt a haladó erők az Egyesült Ellenzék keretein belül harcolnak az ország

egyre erősödő fasizálódása ellen. Az Egyesült Ellenzéknek Vajdaságban igen erős bástyái voltak.

A Jugoszláv Kommunista Párt negyedik országos konferenciája, valamint a vajdasági KP ötödik tartományi értekezlete új irányt szabott a Párt akkori munkájában. A mozgalom egyre inkább a mezőgazdasági munkásság és a fiatalság felé fordult tevékenysége kiterjesztésében. A tartományi Pártszervezet *A vajdasági kommunisták feladatai* (Zadaci komuniste u Vojvodini) című dokumentumban alapos elemzésnek vetette alá a vajdasági politikai, szociális és gazdasági helyzetet, s ennek alapján állapította meg politikai akcióinak programját – megjelölve a legális és illegális osztályharc lehetőségeit. A JKP vajdasági akciói jelentették az eszmei-politikai alapot az össznépi antifasiszta front megalakításához, amely képes volt harcolni saját környezetének, politikai életének demokratizációjáért.

Az 1935—1937-es időszakra jellemző a haladó egyetemista mozgalom forradalmi munkájának felélénkülése, a már meglevő szervezetek aktivizálása és újak alakítása a jugoszláv egyetemi központokban. Ebben az időszakban alakult meg a haladó és forradalmi egyetemista-mozgalom átfogó vajdasági szerve, az OMPOK.

A vajdasági egyetemisták haladó mozgalmának fejlődésében fontos szakaszt jelentett a Studentska matica (Egyetemista Matica) megalakítása. Az 1935. szeptember 7-én megtartott alakuló közgyűlésen, Újvidéken, külön kiemelték, hogy „Vajdaságra nem fordítottak kellő gondot, aminek következtében gazdaságilag tönkrement." Ebből következett, hogy minden vajdasági egyetemistát be akartak szervezni. Bár az Egyetemista Matica alakuló közgyűlésén a haladó szárny volt többségben, a Matica srpska égisze alatt alakult szervezet, akárcsak a Matica srpska maga is, amelynek kötelékeiben a haladó és konzervatív elemek harca volt megfigyelhető, sok ellentmondást rejtett magában. A baloldali erők győzelme nem ingatta meg a jobboldaliakat.

1936. szeptember 5-én tartották meg az Egyetemista Matica második rendes közgyűlését, amelyen Nikola Savić, a jugtodományok kandidátusa elnökölt. A közgyűlés a jobboldaliak agresszív fellépésével kezdődött, ám a legnagyobb igyekezetük ellenére sem tudták elfogadtatni javaslataikat, többek között azt, hogy üdvözlő táviratot küldjenek a királynak.

A harmincas évek derekán a legnagyobb hatása két szervezetnek volt a szabadkai Jogi Karon: a *Svetlost* nevű egyesületnek, amely a JKP befolyása alatt dolgozott és az Akademski sever elnevezésűnek, amely kezdetben politikailag semleges programmal dolgozott, de a haladó erők hatására magáévá tette a progresszív platformot. Tulajdonképpen a közös célokért folytatott harc vezette rá őket erre, hisz ez egyetemisták életszínvonala, az egyetemi autonómia stb. közös célok voltak. Az egyik csoport tagjai

sem voltak elégedettek a tanulás feltételeivel, mivel az egyetem roggyant épületben dolgozott, kevés volt a tanszer, nem voltak egyetemista-étkezdék és otthonok. Igen nagy mértékű elégedetlenséget szült az előadások minősége is: tizenkét tanár adott elő huszonkét tantárgyat, amelyek nem voltak összhangban a környezettel; a hallgatók csak a szerbiai törvénykönyvvel foglalkoztak, a vajdasági tételes jogról szó sem volt. Közös harcot folytattak a Jogi Kar Szabadkáról való átköltöztetése ellen, amely az illetékesek szerint „befejezte" felvilágosító munkáját.

A haladó szabadkai egyetemisták összejöveteleken juttatták kifejezésre álláspontjukat, de a lapokban és folyóiratokban is gyakran tettek közzé cikkeket a kar aktuális kérdéseiről. Foglalkoztak az egész társadalom és nemzetgazdaság kérdéseivel is.

1937 márciusában az Akademski sever és a Svetlost szervezésében egyetemista-nagygyűlést tartottak, amelynek nagy visszhangja volt a nagyközönség körében is. A nagygyűlést a közösen alakított ankétbizottság szervezte. A manifesztációról a Híd a következőket jelentette:

„Az egyetemi hallgatók köréből jelentkező számos felszólaló rámutatott a hallgatóság elégedetlenségére, az elavult előírásokra, amelyek lehetetlenné tesznek minden művelődési tevékenységet, valamint a szegény sorsú egyetemi hallgatók tarthatatlan szociális helyzetére. A jelenlevők egyhangú lelkesedéssel elfogadták az ankétbizottság által előterjesztett határozati javaslatot, amelyben az illetékes szervektől a következőket követelik:

1. Az egyetem önállóságának és függetlenségének tiszteletben tartását;
2. A tandíj megszüntetését, az illetékek címén befizetett összeg, valamint a folyó félév tandíjtöbbletének visszafizetését;
3. Az egyetemista-könyvtár megalakítását és szolgáltatásai igénybe vételének egyszerűbbé tételét;
4. A szabadkai Jogi Kar szükségleteit fedező alap növelését;
5. Az egyetem keretében tartandó szabad cenzúramentes előadások megtartásának lehetővé tételét."

A Híd kommentálta a fentieket:

„Ez az együttműködés új bizonyítéka az ifjúság életerejének és a haladó szellem bevonulásának a szabadkai Jogi Karra, s egyben újabb lépés előre a haladáshoz vezető úton."

1936 folyamán a *Vojvođanska akademska trpeza* (Vojvođanska menza) (Vajdasági Étkezde) vezetését Belgrádban átvették a haladó egyetemi hallgatók, s kezükben is tartották 1941-ig. A vezetőségben igen sok JKP-tag is helyet foglalt. Az 1936. évi vezetőségi választásokon a Jugoszláv Kommunista Párt tagjait és a forradalmi mozgalom tagjait választották meg. Elnökké Dimitrije Milovanovot, a Műszaki Egyetem hallgatóját választották, tagjaivá pedig Milenko Radović műszaki egyetemi hallgatót,

Stevan Radulović joghallgatót, Branislav Šljivić erdészhallgatót, Zoran Budišin joghallgatót, Ljubomir Milin joghallgatót és Nikola Jakovljević joghallgatót. A Vojvođanska akademska trpeza keretében rendezett előadások és rendezvények egyre kifejezettebb forradalmi hangvételt kaptak.

A vajdasági egyetemi hallgatók haladó mozgalmára egyre nagyobb hatással voltak a belgrádi Vojvoda Milenko utcai közös lakás egyetemista lakói. A VAT kezdeményezésére ugyanis 1937-ben közös lakást rendeztek be, ahol húsz nehéz anyagi helyzetű vajdasági egyetemista lakott. Ezek a vajdasági fiatalok ingyen lakást és élelmet élveztek a VAT intézményeiben, s az ebédet hordták szét az előfizetőknek.

Már a vállalkozás elején nagy súlyt helyeztek arra, hogy a VAT közös lakásában helyet kapjanak a forradalmi beállítottságú egyetemi hallgatók. Szociális származásuk és eszmei hovatartozásuk folytán a VAT közös lakásának lakóira a JKP és a SKOJ mindig számíthatott.

A közös lakás lakóinak és a többi halladó egyetemi hallgatónak a hatása egyre jobban kifejezésre jutott a VAT-ban étkező mintegy kétszáz egyetemi hallgatóra. Egyre növekedett azoknak a száma, akiket érdekelt a marxista irodalom és a vita. Ezeken a vitákon Marx, Engels és Lenin műveinek egyes tételei mellett egyre gyakrabban foglalkoztak Jugoszlávia és Vajdaság időszerű politikai és gazdasági kérdéseivel.

A Zágrábi Egyetemen tanuló mintegy 600 vajdasági egetemi hallgató 1936-ban megalakította a Kulturni akademski omladinski klub Mihajlo Polit Desančić nevű szervezetet (Mihajlo Polit Desančić Akadémiai Ifjúsági Klub). A következő évben megszervezték az értkezdéjüket is Vojvođanska menza (Vajdasági Étkezde) néven. Az étterem mellett könyvtárat alapítottak, amelynek termeiben gyülekeztek a haladó szellemű egyetemi hallgatók és ott tartották illegális összejöveteleiket. Hogy milyen bizalmat élveztek a vajdasági egyetemi hallgatók, azt mi sem bizonyítja jobban mint az a tény, hogy a SKOJ VI. történelmi jelentőségű értekezletét éppen Zágrábban tartották, a Vojvođanska menza olvasótermében.

A Mihajlo Polit Desančić Klub műsoros estéket rendezett, amelyeken a gazdag vajdasági múltból merített témákról tartottak előadásokat, s ezzel párhuzamosan szóba kerültek az időszerű politikai, szociális, gazdasági és művelődési kérdések is. Kollektív színház- és mozilátogatásokat is szerveztek, ahol kiváló alkalom nyílt a haladó erők hatásának fokozására.

A Zágrábban tanuló vajdasági egyetemisták nagy figyelemmel kísérték Vajdaság politikai és gazdasági eseményeit, s rámutattak a legégetőbb kérdések megoldásának lehetőségeire is.

A vajdasági nemzetiségek egyetemista egyesületeiben folyó eszmei harc a progresszív és konzervatív erők között a harmincas évek derekán egyre kifejezettebbé vált. A forradalmi erőknek nehéz harcokat kellett vívniuk a konzervatív elemekkel, amelyek a fasisztabarát Stojadinović-kormány

bizalmát élvezték. A zágrábi egyetemen mintegy 150 magyar egyetemi hallgató tanult. Közülük mintegy százan tagjai voltak a Zágrábi Magyar Egyetemi Hallgatók Művelődési Egyesületének. Az egyesület étkezdéjében 70—90 hallgató étkezett. Művelődési életük irodalmi és zenei előadások, tanfolyamok rendezéséből állt; könyvtára is volt az egyesületnek.

A belgrádi egyetemen mintegy száz tagot számláló magyar egyetemista generáció tanult. Ezek a hallgatók ugyanolyan – leginkább kedvezőtlen – körülmények között szerezték meg szakképesítésüket, mint a többi jugoszláv egyetemista.

A Belgrádban tanuló magyar egyetemisták Bólyai Farkas Művelődési Egyesületének élén – állandó, kiélezett viták között – egymást váltották a baloldaliak és a klerofasiszta beállítottságú hallgatók, a két áramlat közötti türelmetlenség pedig évről évre nőtt. A magyar egyetemisták étkezdéiben gyakran szerveztek vitát, vagy spontán alakultak ki a viták a haladó és klerofasiszták között. A haladó egyetemisták minden alkalmat megragadtak, hogy kifejezésre juttassák álláspontjukat politikai és gazdasági kérdésekben, függetlenül attól, hogy a viták a tanulásról, a gazdasági életről művelődésről, sportról vagy a szórakozásról folytak.

Igen éles polémiák folytak a vajdasági magyarok helyéről is a jugoszláv népek közösségében. A JKP és a SKOJ tagjai azt az álláspontot képviselték, hogy a vajdasági magyarok jövője a nemzetileg egyenrangú Jugoszlávia, amelynek keretében a döntő szó a dolgozóké lesz. Rámutattak arra, hogy a magyar és más jugoszláviai népek dolgozóit a „saját" és az „idegen" burzsoázia egyaránt kizsákmányolja, céljuk azonban közös: a szocialista társadalom megvalósítása.

Élénk vitákra került sor az irredenta beállítottságú hallgatókkal is, különösen akkor, amikor a trianoni békeszerződés revíziója által feltámasztani kívánt szentistváni Magyarország megvalósíthatatlan és irreális tétele vereséget szenvedett. Mint tarthatatlant, elvetették a szociális és politikai hovatartozásra való tekintet nélkül „minden magyar" egységének tézisét. Igen élénk vitákat váltottak ki a valláshoz való viszonyulás kérdései is. A magyar egyetemi hallgatók haladó rétege a jobboldali erők vallásos felfogása ellenében a marxista világnézetből eredő tételek racionalitását helyezték előtérbe. Az étteremben és a művelődési egyesületben zajló vitákon kívül a véleményharc kiterjedt a lapok és folyóiratok hasábjaira is, felhasználták a faliújságokat és klubjaik összejöveteleit is nézeteik kifejtésére. A progresszív beállítottságú egyetemi hallgatók a marxista irodalmon kívül szívesen olvasták a magyarországi népi írók műveit is, amelyek tényszerűen és meggyőzően tárták az olvasó elé a Horthy–Magyarország jogfosztott emberét. E művekből a vajdasági magyar fiatalok megismerhették a magyarországi valóság igazi képét.

A haladó beállítottságú magyar egyetemi hallgatók erélyesen tiltakoztak

azok ellen az egyetemi hallgtók ellen, akik „orientáció nélkül élnek, elvesztik lábuk alól a talajt és apatikussá válnak." A haladó magyar egyetemisták szorosan együttműködtek a más nemzetiségű haladó vajdasági egyetemi hallgatókkal, sok közös akcióban vettek részt, különösen a második világháború előtti években, amikor egyre erősödött a Párt hatása és a hazai meg a világhelyzet alakulásában is sok változás állt be.

A Belgrádban és Zágrábban tanuló magyar egyetemisták haladó rétegének politikai tevékenységét különösen megnehezítette, hogy a hatóságok a klerofasiszták oldalán álltak. Ez érthető is, ha ismerjük a jugoszláv kormány irányvételét a harmincas évek második felében.

A magyar egyetemistáknak, akárcsak a többi, más nemzetiségű vajdasági egyetemi hallgatónak sok közös akciójuk volt a munkásosztállyal. Különösen szoros közös akciókat folytattak a sztrájktörők ellen, élelmiszerrel segítették a sztrájkolókat stb.

Az erők átcsoportosítására sor került a vajdasági szlovákok körében is a Jugoszláviai Csehszlovák Egyetemisták Egyesülete keretein belül. Szlovák egyetemi hallgatók Belgrádban és Zágrábban is tanultak. Összejöveteleiket az értkezdékben és a művelődési egyesületekben tatották. Előadásokat és színházi előadásokat rendeztek, egész Vajdaságban vendégszerepeltek, s nemcsak azokban a falvakban, ahol szlovákok éltek. Aktívan bekapcsolódtak az egyes egyetemi karok politikai életébe is.

Túlnyomó többségük haladó és jugoszláv orientációjú volt. Ez különösen a JKP konszolidációjának időszakára érvényes, akkor történt a kapcsolatfelvétel az OMPOK-kal, amelynek szervezetében a szlovák egyetemi hallgatók jelentős szerepet játszottak. A csehszlovák egyetemi hallgatók egyesületének bekapcsolódását az OMPOK munkájába nagy viták kísérték. A hallgatók egy része az egyéni csatlakozást szorgalmazta, mások viszont az egyesületnek mint egésznek fölzárkózását követelték. Végül is az első áramlat került túlsúlyba, s így a szlovák egyetemi hallgatók egy része egyénenként csatlakozott az OMPOK-hoz.

Közvetlenül a háború előtt, a müncheni szerződés megkötését megelőzően a szlovák egyetemi hallgatók szervezete néhányszor látogatást szervezett Csehszlovákiába. Hitler betörése és a Tiso-féle kormány megalakítása után a vajdasági szlovák egyetemi hallgatók állást foglaltak az áruló bábkormány ellen. Ez a példa világosan mutatta a szlovák egyetemisták haladó rétegének eredményes munkáját és a JKP antifasiszta álláspontjának eredményeit.

A Ruszin Diákok Szövetsége, amely a Belgrádban és Zágrábban tanuló ruszin egyetemi hallgatókat tömörítette, eredményes tevékenységet fejtett ki úgy az egyetemen, mint a tagság szülőhelyén. A ruszin egyetemisták körében is komoly harc folyt a haladó és retrográd rétegek között. A vélemények igen kiéleződtek a vajdasági ruszinok nemzeti identitásának

kérdése körül. Volt egy olyan áramlat, amelyet a rendszer is támogatott, amely azt a véleményt vallotta, hogy a ruszinok tulajdonképpen oroszok illetve nagyoroszok. Bár ennek a nézetnek a képviselői igen intenzív kampányt folytattak, mégis igen kevés követőt tudtak maguk köré toborozni. A ruszinok túlnyomó többsége erélyesen visszautasította a propagandájukat, s azt vallotta, hogy a ruszinság külön nemzetiség saját nemzeti történelemmel és külön kulturális hagyománnyal.

A román egyetemi hallgatók verseci és Bela Crkva-i egyetemista szervezetekbe tömörültek, és tevékenyen részt vettek a haladó egyetemisták akciójában. A román egyetemi hallgatók között is éles eszmei harc folyt arról, hogy miképpen vegyen részt a diákság a népművelésben és az ország fejlődéséért folyó harcban.

Nagyszámú vajdasági zsidó egyetemi hallgató is tanult a belgrádi és zágrábi egyetemen. Tevékenységüket a Hasomér Hacair nevű ifjúsági művelődési egyesület keretein belül fejtették ki. A tagság polarizációja hamar kifejezésre jutott. Az egyis pólust az ortodox cionisták képviselték, akik a Mózes tanításán nevelkedett elődökhöz való hűséget vallották. Azt vallották, hogy ez a hűség volt a záloga megmaradásuknak, és kerülni kell a szorosabb kapcsolatokat a más nemzetiségű ifjúsággal. A másik pólust a baloldaliak képviselték, akik közül sokan tagjai voltak a JKP-nek és a SKOJ-nak, s akik magukat a progresszív és forradalmi Vajdaság és Jugoszlávia részének tekintették. Ez a haladó réteg azt vallotta, hogy az ifjú zsidók számára nem Kánaán jelenti a jövőt, hanem az itt élő összes nemzetiségek egyenrangú Jugoszláviája.

A Hasomér Hacair és az Akadémiai Zsidó Segélyező Egyesület (Jevrejsko akademsko potporno društvo) közgyűlésein, valamint a Zsidó Étkezde (Jevrejska Menza) keretein belül éles polémiákat folytattak egymással a baloldali és jobboldali beállítottságú csoportok, s egyre inkább eltávolodtak egymástól.

A Jugoszláviai Német Egyetemi Hallgatók Szövetsége (Savez nemačkih akademičara a Jugoslaviji) tömörítette maga köré a Belgrádban és Zágrábban tanuló német nemzetiségű egyetemi hallgatókat. A harmincas évek derekától kezdve a német nemzetiségű egyetemi hallgatók túlnyomó többsége a Harmadik Birodalomban végezte tanulmányait, s fokozatosan a hitleri és goebbelsi propaganda hatása alá kerülve a Kulturbundhoz csatlakozott, érdeklődése a Harmadik Birodalom irányába fordult. A német egyetemi hallgatók kisebb hányada, amely nem csatlakozott a Kulturbundhoz, más vajdasági egyetemista szervezetekhez zárkózott fel.

A vajdasági politikai színtéren egyre kifejezettebb mértékben érvényesült a forradalmi erők befolyása, s ez megmutatkozott az egyetemista-, munkás-, falusi- és diákifjúság politikai beállítottságán is. Egyre inkább szükség mutatkozott egy általános ifjúsági szervezet létrehozására. A forradalmi

ifjúság álláspontja a legjelentősebb megoldatlan vajdasági társadalmi problémákkal szemben (szociális, politikai és nemzetiségi kérdések) lényegében azonos volt azzal az állásponttal, amelyért a Jugoszláv Kommunista Párt is síkraszállt. Igen kedvező volt a helyzet arra, hogy a Párt növelje befolyását az ifjú nemzedékre.

Az általános ifjúsági szervezet létrehozását elsősorban ott szorgalmazták, ahol a legerősebb volt a mozgalom: a Vajdasági Egyetemi Étkezdében (Vojvođanska akademska trpeza) Belgrádban, a zágrábi Mihajlo Polit Desančić akadémiai művelődési egyesületben, az újvidéki Egyetemista Maticában (Studentska matica) és a szabadkai Akademski Sever művelődési egyesületben. A Párt és a SKOJ tagjai voltak a fő kezdeményezői az általános ifjúsági szervezet létrehozásáért szervezett akciónak.

A kezdeményező bizottság 1936. szeptember 13-án tartotta összejövetelét Újvidéken, amelyen az egész Vajdaságból 800 küldött volt jelen. Az egyetemista, iparos, kereskedő, munkás, földműves és középiskolás ifjúság küldöttei a soknemzetiségű Vajdaság szerb, horvát, magyar, német, szlovák, zsidó, román és ruszin fiataljait képviselték.

Az eredményes előkészületek után 1936. szeptember 27-én tartották meg Újvidéken az Ifjúsági Művelődési-Gazdasági Mozgalom (Omladinski kulturni-privredni pokret) alakuló közgyűlését. A közgyűlésen akcióbizottságot neveztek ki, amelynek feladata volt a szabályzat engedélyezése körüli teendők elvégzése, valamint az első rendes közgyűlés előkészítése. Ugyancsak az akcióbizottság feladata volt a kapcsolatteremtés Vajdaság ifjúságával az OMPOK helyi szervezeteinek megalakítása érdekében.

A szervezet első tevékenységi formája a kulturális-művelődési munka volt. Könyvtárak és olvasótermek megnyitását tervezték, műkedvelő és zenei, valamint sporttagozatok alakítása, tanfolyamok szervezése szerepelt az írástudatlanok, földművesek, állattenyésztők és iparosok számára. A szórakozásra is gondoltak: bálak és kirándulások is szerepeltek a programban.

A szervezet másik tevékenységi formája gazdasági jellegű volt. Iskolai étkezdék és termelőszövetkezetek alapítása szerepelt a tervekben, kollektív nyaralásra vitték a tagságot stb. Tervezték az ifjúság gazdasági helyzetét vizsgáló intézet (Institut za proučavanje ekonomskog položaja omladine) felállítását is.

Az Ifjúsági Művelődési-Gazdasági Mozgalom megalapítása után megkezdődött az alapszervezetek alakítása Vajdaság-szerte. Újvidéken 1937. január 7-én alakították meg az alapszervezetet. Elnöke Jovan Samardžija joghallgató, alelnöke Milan Nedić szabó, titkára pedig Milan Džanić mezőgazdász-hallgató volt. A helyi Bizottság könyvtárat és olvasótermet szervezett, és változatos társadalmi munkát fejtett ki.

Zrenyaninban (akkor Petrovgrad) 1937. január 17-én alakították meg

az OMPOK helyi szervezetét. Élére Stanoje Županski joghallgatót választották, tagjaivá pedig Stevan Jovanović orvostanhallgatót, Ruža Šulman tisztviselőnőt és Pakai János munkást. Az OMPOK felhívást intézett Zrenjanin és környéke fiataljaihoz. Magyarul, németül és szerbhorvátul hívta fel őket, hogy szociális származásra, vallási és nemzetiségi hovatartozásra való tekintet nélkül csatlakozzanak az OMPOK-hoz. Zrenjanin ifjúsága hamarosan megalakította az OMPOK bánáti Körzeti Bizottságát is (1937. április 12-én). A bizottság tagjai voltak: Stanoje Županski, Molnár György, Aleksandar Aran, és Szönci Éva. A vezetőség felhívta a földműves-, munkás-, kereskedő- és értelmiségi ifjúságot, hogy csatlakozzon az Ifjúsági Egyetemhez (Omladinski univerzitet), amelynek az volt a feladata, „hogy felvilágosító munkával tegye lehetővé az ifjúság legszélesebb rétegei számára, hogy megismerje a természet- és társadalomtudományok, valamint a művészet eredményeit, külcsönös segítséggel javítson az ifjúság mai nehéz gazdasági helyzetén."

Szabadkán 1937. augusztus 13-án alakították meg az OMPOK helyi szervezetét a különböző ifjúsági szervezetek küldötteinek részvételével. A nagyszámú érdeklődő hallgatóság előtt Sava Vlakulin, Kunszabó György és Viliam Čizmar szólalt fel szerbhorvát és magyar nyelven, hangsúlyozva, hogy a legfontosabb feladat nálunk „a széles néprétegek, különösen a parasztság és a munkásság anyagi és szellemi felemelése az eddigi magárahagyottságából." Különösen a szervezet antifasiszta álláspontját hangsúlyozták, mert „a fasizmus azzal fenyeget, hogy megsemmisíti mindazokat a szerény eredményeket, amelyeket a népek, dolgozók létrehoztak kulturális és gazdasági téren."

Az alapító közgyűlésen felhívást intéztek az ifjúsághoz, hogy „tekintet nélkül a nemzeti, vallási és társadalmi hovatartozásra, valamint nemre való tekintet nélkül minél nagyobb számban csatlakozzon a mozgalomhoz, mert csak úgy lehet tartós eredményeket elérni." Végül „egyhangúlag megválasztották a vezetőséget, amelynek összetétele összhangban volt a város társadalmi és nemzeti összetételével."

Zomborban 1937. július 4-én alakult meg az OMPOK szervezete. A helyi szervezet kezdeményezői Vera Gucunja orvostanhallgató, Ivan Bošnjak joghallgató, Ilija Paštrović joghallgató, Jovan Panić orvostanhallgató, Ember János mezőgazdász-hallgató és Andrija Fišer orvostanhallgató voltak. Az alapító gyűlésen megjelent néhány száz egyetemistát, diákot, ifjúmunkást és földművesfiatalt Jovan Panić üdvözölte a Kezdeményező Bizottság nevében, az OMPOK Főbizottsága nevében pedig Živan Milisavac szólalt fel.

Ember János mezőgazdász-hallgató felszólalása nagy érdeklődést keltett. Többek között a következőket mondta: „Azt akarjuk, hogy az ifjúsági mozgalom döntő tényezője legyen környezetünk társadalmi-kulturális

életének, hogy a régóta hiányzó tevékenységet megteremtse, és aktívan vegyen részt az ifjúság általános művelődési szintjének emelésében." A helyi szervezet elnökévé dr. Đorđe Lazić orvost választották, alelnökévé Vera Gucunja egyetemi hallgatót és Đorđe Buzevčev munkást, a vezetőség tagjai pedig a munkások, egyetemisták és középiskolások köreiből kerültek ki.

Az OMPOK rövid idő alatt igen jelentős tényezőjévé vált a zombori társadalmi és művelődési életnek. Olvasótermet sakk-kört, eszperantó, műkedvelő, irodalmi és zenei csoportot szervezett. Vitaesteket is rendeztek, amelyeken az ifjúság aktuális kérdései kerültek terítékre. A vitaesteken az antifasiszta beállítottságú fiatalok voltak a hangadók, akik felszólalásaikban az ország életének demokratizálásáért szálltak síkra.

Kikindán 1937. július 27-én alakították meg az OMPOK alapszervezetét. Beszámolót Toma Granfil, az Előkészítő Bizottság elnöke, joghallgató olvasott fel, s arra szólította fel az ifjúságot, „hogy csatlakozzon a mozgalomhoz, szakadjon ki az eddigi tespedt életből." Felszólalt még Vladimir Kolarov műszaki egyetemi hallgató és Feodor Kiselički joghallgató is. A határozatokban leszögezték, hogy az ifjúsági mozgalom „a fennmaradás, gondolatszabadság és egység feltételeiért harcol."

Melencében 1937. február 14-én alapították meg az OMPOK helyi szervezetét. Az alapító közgyűlésen, amelyen 300 fiatal volt jelen, Boško Vrebalov orvostanhallgató, a Kezdeményező Bizottság elnöke beszélt. A gyűlésen felhívást intéztek az összes helyi kulturális-művelődési és humánus ifjúsági szervezetekhez, hogy együttműködéssel valósítsák meg az ifjúsági mozgalom célkitűzéseit. Az OMPOK melencei helyi szervezete egyesítette a Dalárdát, a Földmívelő Ifjúságot, az Iparos Ifjúságot a Nőegyesületet és a Sportegyesületet. A közgyűlés leszögezte, hogy közös erővel kell a falu fejlődésének előmozdításán munkálkodni.

Egész sor más vajdasági helységben is megalakították az OMPOK helyi szervezeteit: Becsén, Koviljon, Staparon, Szivácon, Verbászon, Szenttamáson, Titelen, Kumanban, Törökbecsén, Perlezen, Sremska Mitrovicán, Ürögön, Martinciban és Karlócán. Jelentős lépésnek számított, hogy a Belgrádban tanuló vajdasági egyetemi hallgatók körében – 1937. július 7-én – megalakították az OMPOK Helyi Bizottságát. A vezetőség megválasztásakor ügyeltek a nemzeti és regionális összetételre.

Az OMPOK tevékenysége nem tarthatott sokáig: a rendszer betiltotta működését. A betiltásnak közvetlen indítéka nem volt, de a hatóságok féltek a mozgalomtól, amelyben egyre nagyobb hatásuk volt a kommunista eszméknek, a tagság pedig kifejezetten haladó politikai beállítottságú volt. Az újvidéki Rendőrfőnökség beszámolója alapján a Királyi Báni Hivatal az Igazgatási Osztály javaslatára határozatot hozott, amelynek értelmében a „Dunabánság területén tilos az OMPOK további tevéken-

sége, a szervezet, amelynek székhelye Újvidéken volt, s 25 helyi szervezete működött Vajdaság-szerte, nem fejthet ki a jövőben aktivitást." A megindoklásban csak általánosítva szóltak arról, hogy „a szervezet nem az alapokmánya szellemében tevékenykedik, s tagsága körében olyan eszméket terjeszt, amelyek ellentétben állnak a fennálló társadalmi renddel." A Dan című lap szerint „a szervezet feloszlatását nem indkolták meg, de bizonyos értelemben arra hivatkoztak, hogy az OMPOK olyan szellemben tevékenykedett, amely nem volt összhangban a mai állami és társadalmi renddel."

A szervezet betiltása nagy elégedetlenséget váltott ki a vajdasági fiatalok körében, széles körű tevékenységet folytattak a határozat visszavonása érdekében. Az akciót a Vojvođanska akademska trpeza (Vajdasági Egyetemi Étkezde) köré csoportosult egyetemi hallgatók vezették. Hasonló akciókat szerveztek Zágrábban Újvidéken, Szabadkán és másutt is.

A közvélemény az egyetemistákat támogatta, a Belügyminisztérium azonban 1937. december 18-án határozatot hozott, amelyben visszautasította a vajdasági egyetemi hallgatók fellebbezését. A haladó egyetemi hallgatók nem adták meg magukat, hanem az Állami Tanácsnál nyújtottak be fellebbezést. A Tanács 1938. március 12-én hozott határozatában megerősítette az összes előbbi döntéseket.

Az ifjúsági mozgalom tevékenységének egyik igen fontos eleme volt az összes vajdasági nemzetekhez és nemzetiségekhez tartozó fiatalok egymáshoz való közeledése. Minden politikai akció magába foglalta ennek az elvnek a megvalósítását. Gyakorlatilag manifesztálódott ez az elv a mindennapi tevékenységben, a szervezeti felépítésében, a haladó ifjúsági sajtó cikkeiben és a művelődési rendezvényeken. A számos vállalkozás közül ki kell emelni az 1937. május 23-án, Zrenjaninban (Petrovgrádban) megrendezett manifesztációt: a XIX. Századi Vajdasági Kultúra Napját. A rendezvény megtartását Vladimir Kolarov zrenjanini műszaki egyetemi hallgató kezdeményezte. A szerzevést az OMPOK, az Omladinska matica és az Udruženje petrovgradskih akademičara (Petrovgradi Egyetemisták Egyesülete) vállalta. A rendezvényen az összes nemzetek és nemzetiségek képviselői jelen voltak.

Az ünnepi ülést Stanoje Županski njitotta meg, majd felolvasták Vasa Stajić üdvözlő levelét. Vasa Stajić beszámolót is küldött Vajdaság társadalmi eszméje címen. A beszámoló szövegében a szerző azt hangsúlyozta, hogy boldog lesz, ha a legkisebb mértékben is hozzájárulhat a vajdasági haladó ifjúság mozgalmához, ha folytathatja a szabadságszerető elődök fényes hagyományát. A beszámoló kritikus szemmel elemezte a vajdasági helyzetet, amelyre a megoldatlan nemzeti kérdés, gazdasági és szociális problémák nyomták rá bélyegüket. Végül reményét fejezte ki, hogy az ifjúság komoly stúdiumokon át elemzi az említett kérdéseket értelmes politikai akciók indítása érdekében

Bogdan Čiplić bölcsészhallgtó a XIX. századi vajdasági költészetről beszélt és a magyar valamint a szerb költők kölcsönhatását ismertette. Lölbl Árpád történelemtanár a magyar és a vajdasági irodalom kapcsolatairól szólt, Jovan Popović bölcsészhallgtó pedig előadást tartott Sterija Popović szerepéről a XIX. századi szerb irodalomban. Az ünnepi, esti záróelőadáson Nikola Petrović az ifjúság és a Vajdaság művelődési múltjáról beszélt, kiemelve, „hogy a jobb jövő nem valósul meg magától. Harcolni kell érte kitartóan. Nem várjuk a jobb jövőt, hanem meg akarjuk teremteni."

A műsor keretében Petőfi és Ady verseit szavalták, és néhány zeneszámot adtak elő. Ugyancsak elszavalták Zmaj Svetli grobovi és a Jututunska narodna himna című versét, valamint Jakšić Jan Hus című költeményét.

A vállalkozásnak igen nagy visszhangja volt a vajdasági közvéleményben. A Dan című lap hangsúlyozza „Az ifjúság mentes az összes társadalmi szűkkeblűségtől és előítéletektől, amelyeket mesterségesen szítanak. Ez az ifjúság magáévá teszi minden nemzetiség igazi kultúrértékeit, amelyek hozzájárulnak a közeledéshez, türelemhez és a békéhez." A lap így folytatja: „Közel vannak a néptömegekhez, vágyaihoz, bajaihoz, ez kellene, hogy íróink és művészeink jelszava legyen a jövőben."

A HÍD is üdvözölte a nemzetek közeledésének manifesztációját: „A petrovgradi ifjúsági mozgalom megmutatta, hogy lehetséges kulturális műsoros estet rendezni népi szellemben. Zmaj Jovan Jovanović magyarul, Ady szerbül; szavalatok és szellemi mozgékonyság az igazi haladás szolgálatában. Nem a sznoboknak és a nagyméniknek szólt ez az előadás, akik kávé mellett jönnek össze, hanem az aktív művelődési életre szomjazóknak. A közönség érdeklődése minden eddigi eredményt felülmúlt."

A Naš život kommentárja ezekkel a szavakkal fejeződik be: „A XIX. század vajdasági kultúrájának napja, amelyet Petrovgrádon tartottak meg, bebizonyította, hogy a mai ifjúság tisztában van a szereppel, amit napjaink ruháznak rá, és képes arra, hogy eleget is tegyen neki."

A demokratikus Csehszlovákia szabadságát fenyegető fasiszta veszély komolyan aggasztotta a haladó világközvéleményt. A vajdasági közvélemény is aggódva figyelte Csehszlovákia sorsát, hisz erős szálak kapcsolták a csehekhez és szlovákokhoz. Az események hatására a haladó szellemű egyetemi ifjúság 1937. májusának elején hata'mas manifesztációt rendezett Újvidéken Csehszlovák Kultúra Napja elnevezéssel. Ez alkalommal is teljes mértékben kifejezésre jutott a vajdaságiak szimpátiája a szlovákok és csehek nagy kulturális hagyománya iránt történelmük nehéz pillanataiban. A manifesztáció egyben beszédes állásfoglalást jelentett a béke ügye mellett és a Stojadinović-féle kormány egyre kifejezettebb fasisztabarát politikája ellen. A vállalkozás szervezői az OMPOK, a Matica srpska és a Matica slovačka voltak. Az ünnepséget Sava Vlakulin, az OMPOK

elnöke nyitotta meg, utána felszólalt még dr. Aleksandar Moč, a Matica srpska elnöke és dr. Mihal Topolski, a Matica slovačka titkára. Az ünnepségen ismert vajdasági kultúrmunkások is szót kértek.

A JKP vajdasági tartományi Központi Bizottságát 1935. szeptember 29-én újították fel, a zrenjaninban megtartott tartományi értekezlet után. A Párt tartományi bizottságának élén Lazar Milankov állt. A JKP vezette forradalmi mozgalom azonban ideiglenesen megszakadt a vajdasági pártszervezetben történt lebukás után. Az 1936-os lebukás nagyszámú párttag letartóztatásához vezetett. Mintegy száz kommunistát letartóztattak, s közülük 56-ot bíróság elé állítottak. 1937 júniusában negyven letartóztatott kommunistát ítéltek el hat hónaptól nyolc évig terjedő börtönbüntetésre. A lebukás és az azt követő ítélet nagy csapást jelentett az egyetemista-mozgalomra, az Államvédelmi Bíróság előtt ugyanis tizenkét egyetemista pártaktivistát is perbe fogtak.

A vajdasági pártszervezetben történt lebukások után a helyzet azonban fokozatosan konszolidálódni kezdett. A pártvezetőség börtönbevetése miatt megszakadt kapcsolatokat felújították, és újakat építettek ki. Ez már az 1938-as községi választások előtt érezhető volt, amikor a JKP a Munkáspárton keresztül több községben átvette a közigazgatást. Az 1935-ben megkezdett akció, amelynek az volt a célja, hogy minél nagyobb befolyásra tegyenek szert az ifjúság körében, ebben az évben is folytatódott. Ez különösen az 1938-as parlamenti választások előtt alapított pártnak, a Dolgozó Nép Pártjának tevékenységében jutott kifejezésre. A párt programját tartalmazó Platformban ugyanis a fiatalok saját felfogásuk visszatükröződését látták. A Dolgozó Nép Pártja a JKP legális tevékenységének formája volt és az ország demokratizálódásáért, a nemzeti egyesnjogúságért szállt síkra, valamint gazdasági, politikai és kulturális reformot követelt.

A fentiekkel párhuzamosan a gyakorlatban is egyre inkább kifejezésre jutott a JKP tézise, hogy az ifjúságra a legváltozatosabb munkaformákon keresztül kell hatni.

Bár a vajdasági pártszervezetben történt lebukás érzékenyen érintette a haladó egyetemista-mozgalmat, a munka rövid idő múlva újraéledt és fejlődött. A JKP forradalmi irányvételéhez nagy számban csatlakoztak az egyetemi hallgatók. Az egyetemi ifjúság harcot kezdett gazdasági és politikai jogaiért és a jobb tanulási feltételek megteremtéséért. A természeténél fogva haladó egyetemi ifjúság megérezte, hogy megérett a pillanat a politikai akcióra.

A vajdasági egyetemi hallgatók közös, kedvezőtlen anyagi helyzete közös akciók kezdését tette szükségessé a helyzet javítása érdekben. A harmincas évek közepén a vajdsági egetemi hallgatók szinte minden étkezdéje válságba került, kevés kilátással arra, hogy a helyzeten mindegyik maga tudott volna változtatni. A gazdasági téren indítandó közös akciók kezdeménye-

zője a Mihajlo Polit Desančić vajdasági egyetemistaklub volt. Az együttműködés kezdetét az 1937. augusztus 21-én Újvidéken megtartott értekezlet jelentette, amelyen az összes vajdasági egyetemista-egyesületek képviselői megjelentek és megbeszélték a gazdasági kérdéseket. Részt vettek a következő intézmények: a belgrádi Vojvođanska akademska trpeza (Vajdasági Egyetemista Étkezde), a zágrábi Mihajlo Polit Desančić Egyesület, a belgrádi és zágrábi Mađarska akademska trpeza (Magyar Egyetemi Étkezde), a szabadkai Akademski sever, a verseci, zrenjanini (petrovgrádi), Sremska Mitrovica-i, becsei és más egyetemista-egyesületek. Az újvidéki egyetemi hallgatókat a Omladinski kulturno-privredni pokret (Ifjúsági Kulturális-Gazdasági Mozgalom) és a Studentska matica képviselte.

Az értekezleten széles körű segélyakciók és az egyetemisták ösztöndíjazásának kérdései szerepeltek. Egyben élesen bírálták a gyakorlatot, hogy az anyagilag ellátott egyetemisták ösztöndíjhoz juthattak, a szegénysorsúak pedig anyagi támogatás nélkül maradtak. A jelenlevők követelték, hogy az illetékesek, amikor döntést hoznak a fenti kérdésben, hallgassák meg az egyetemisták képviselőit is. Azt is követelték az illetékesektől, hogy a legsilányabb anyagi helyzetben levő egyetemisták felvételt nyerjenek a belgrádi egyetemista otthonban.

Az értekezleten végrehajtó bizottságot választottak, amelynek az volt a feladata, hogy a fenti követeléseket valóra váltsa.

A vajdasági egyetemi hallgatók második gazdasági értekezletét 1938. február 20-án tartották meg Újvidéken. Az értekezleten jelen voltak: Strahinja Marinkov orvostanhallgató és Zoran Budišin okleveles jogász, a Vojvođanska akademska trpeza képviseletében; Teodor Stanivuković orvostanhallgató a Mihajlo Polit Desančić Egyesület képviseletében; Jan Struharik joghallgató a csehszlovák egyetemi hallgatók egyesületének képviseletében; Kovács Gyula mérnök a Bolyai Farkas egyesület képviseletében; Benis István, az Állatorvosi Kar hallgatója a Kulturno društvo mađarskih akademičara (A Magyar Egyetemi Hallgatók Művelődési Egyesülete) képviseletében, Vladimir Kolarov, a Műszaki Kar hallgatója az Udruženja petrovgradskih akademičara (A Petrovgrádi Egyetemi Hallgatók Egyesülete) képviseletében, valamint Dragoljub Gvozdenac, Svetozar Bozić és Cvetko Jovanović joghallgatók a Studentska matica képviseletében.

A vajdasági egyetemista szervezetek képviselői az értekezleten elfogadták a vajdasági egyetemisták közösségének gazdasági szabályzatát. Alapvető feladatként a következőket jelölték ki: anyagi segély folyósítását azoknak a hallgatóknak, akik arra rászorultak, a beteg egyetemi hallgatók egészségügyi ellátását és gyógyítását, a végzett hallgatók számára a gyakorlat lehetővé tételét és a csereakciókat a baráti országokkal.

Az anyagi eszközök hiánya azonban lehetetlenné tette a feladatok java

részének megvalósítását. Ennek ellenére az együttműködés folytatódott, a vajdasági egyetemista-egyesületetek sok közös akciót szerveztek az anyagi problémák leküzdésére. Éppen az ilyen konkrét tevékenység bizonyította be, hogy a tartomány különböző vidékeiről és nemzeti közösségeiből származó egyetemistáknak közös harca hozhat csak eredményeket.

A szabadkai Jogi Kar haladó egyetemista-ifjúsága vitaklubot alakított, amelynek keretein belül jó talajra találtak a haladó eszmék. A vajdasági közvélemény körében igen nagy visszhangra talált a szabadkai Nemzetközi Olvasóklub Ifjúsági Tagozatának 1937. december 16-án megrendezett békeestje. A rendezvényen Szegedi Emil tartott előadást. Többek között a következőket mondta: „Kezünket a szívünkre téve mondhatjuk: nem akarunk háborút, nem akarjuk a gázhalált, nem akarunk hadiárvákat, nem kívánjuk a hősi halált, nem akarunk többet kukoricakenyeret... Élni akarunk. A mai ifjúság, a jövő ifjúsága, az egész világ ifjúsága élni és alkotni akar. Nem akarunk kitűnni, hanem a többi nemzettel együtt akarunk az emberi élet szintjére emelkedni. Nem rombolni, de építeni akarunk."

1938 elején sztrájkot szerveztek az egyetemisták a szabadkai Jogi Karon. A sztrájk az Akademski sever és a svetlost közös akciója volt, s tulajdonképpen folytatását jelentette az 1937-es rezolúcióban meghatározott közös fellépési egyezménynek. A sztrájk közvetlen előzménye az volt, hogy a hallgatók nagy többsége bojkottálta egy antikommunista beállítottságú egyetemi tanárnak, a Kommunizmus Elleni Harc Ligája tagjának előadásait. A haladó egyetemi hallgatók megakadályozták a tanárt és követőit, hogy bemenjenek az előadóterembe. Verekedés tört ki a progresszív és rezsimhű hallgatók között, néhány sebesült is volt, végül a rezsimhű hallgatókat kikergették az előadóteremből. Az előadások megszakadtak.

Az incidens napján nagygyűlést tartottak az egyetem épületében, amelyen a hallgatók egyetemi autonómiát követeltek. Követelésük összhangban volt a belgrádi egyetemisták hasonló követeléseivel. Hogy a közvélemény is tudomást szerezzen követeléseiről, kinyitottak minden ablakot az egyetem épületén és kormányellenes jelszavakat kiabáltak, s jobb tanulási feltételeket valamint egyetemi autonómit követeltek.

Hogy minél ngyobb mértékben növelhesse befolyását az egyetemista ifjúságra a JKP 1937 folyamán az egyetemisták regionális alapon való szervezkedését kezdeményezte a belgrádi egyetemen. Az ilyen szervezési formának alapvető célja az volt, hogy közös eszmei-politikai és társadalmi tevékenységgel képezzék ki az egyetemistákat a saját környezetükben való sajátos feladatokra.

A fentiek értelmében megalakították a Népi Egyetemisták Vajdasági Tartományi Bizottságát, amelynek magját a Vajdasági Egyetemi Étkezde legismertebb aktivistái képezték: Pap Pál, Slobodan Bajić, Valerija Pap-Kavijo, Branislav Šljivić, Marinko Dukić, Marko Stojanović és Vojislav

Midić. A vállalkozást Slobodan Bajić, a Központi Bizottság tagja irányította.

A Népi Egyetemisták Tartományi Bizottságának tevékenysége kezdetben felhívások megszövegezéséből, valamint haladó szakirodalom beszerzéséből és terjesztéséből állt. A Tartományi Bizottság tagjain kívül igen aktívan vett részt a munkában Petar Plavkić és Milorad Arsenov műszaki egyetemi hallgató is. A szervezet tevékenysége arra irányult, hogy rámutasson a vajdasági és jugoszláv valóságra és kritkailag szemlélje a politikai helyzetet. Ez a tevékenységi forma megfelelt a kezdeményezők várakozásainak: a Jugoszláv Kommunista Párt politikai platformjának szellemében fejtették ki aktivitásukat a progresszív egyetemi hallgatók.

A forradalmi szemléletű vajdasági egyetemi ifjúság ilyen irányú tevékenysége a közvélemény irányában tulajdonképpen politikai programot prezentált, amely magában foglalta a tartomány és Jugoszlávia további fejlődésének lényegi kérdéseit érintő álláspontot.

1937 augusztusában röpiratot bocsátottak ki, amely a Vajdaság helyzete címet viselte, s aláíróként a Vajdasági Demokratikus Antifasiszta Egyetemi Ifjúság szerepelt. A röpirat rámutatott a gazdasági válság által nehéz körülmények között élő vajdasági ifjúság helyzetére, és a kiút lehetőségeit latolgatta az elviselhetetlen állapotból. A röpirat szerint „az egyetemi ifjúság a többi társadalmi rend ifjúságával karöltve kívánt javítani helyzetén. Az ifjúság és nép része, s egyedül nem harcolhat céljaiért, hanem kapcsolatba kell lépnie demokratikus és haladó erőkkel a közös cél megvalósításáért."

A röpirat külön követelte „az összes jugoszláviai népek és tartományok egyenjogúságát, a sajátos vajdasági körülmények között pedig a nemzeti kisebbségek teljes szabadságát és egyenjogúságát gazdasági, politikai és nemzeti tekintetben." Az is a követelések között szerepelt, hogy „a vajdasági antifasiszta egyetemi ifjúság, szem előtt tartva a szervezett harc szükségességét, csatlakozásra szólítja fel Vajdaság egész ifjúságát nemzeti, vallási vagy osztályhovatartozásra való tekintet nélkül a fenti célok megvalósításáért."

A rendszer állandóan figyelte a Népi Egyetemisták tevékenységét. Ezek a haladó fiatalok a belgrádi Vajdasági Egyetemista Étkezdében gyülekeztek, amely a vajdasági egyetemi hallgatók forradalmi kezdeményezéseinek központjává vált.

1938. május 12-én Kosmajčev ügynökei rajtaütésszerűen behatoltak a húsz vajdasági egyetemista közös lakásába. A lakók kivétel nélkül a vajdasági étkezde ételkihordói voltak, és a többségük tagja volt a Pártnak vagy a SKOJ-nak. A rajtaütés világosan bebizonyította, hogy a rendszer lehetetlenné akarta tenni a belgrádi egyetemisták forradalmi mozgalma központjának munkáját. Az ügynökök hamarosan behatoltak az ország más vidékeiről származó haladó szellemű egyetemisták magánlakásába is,

május 17-én pedig a Műszaki Egyetemen tartottak razziát. A rajtaütésekkel párhuzamosan sok egyetemistát letartóztattak és kínoztak a belgrádi hirhedt Glavnjača börtönben.

Hamarosan a belgrádi Államvédelmi Bíróság elé állították a Belgrádi Egyetem 21 hallgatóját, akik közül 9 vajdasági illetőségű volt. Az elsőrendű vádlott Šidski Banovac-i Slobodan Bajić bölcsészhallgatót azzal terhelték, hogy ő volt a szerzője Az ifjúság problémái című cikknek, s ő sokszorosította Az ifjú generáció frontja és a Békéért, függetlenségért és haladásért című röpiratokat. A bíróság szerint mindezt azzal a szándékkal, „hogy kommunista propagandát fejtsen ki és másokat arra késztessen, hogy az országban a társadalmi rendet erőszakkal és terrorral változtassák meg."

Az újvidéki Pap Pált, akinek sikerült megszöknie az ügynökök elől, azzal vádolták, hogy szerzője volt Az ifjú nemzedék frontja és Az ifjúság problémái című cikkeknek, s azokat átadta Slobodan Bajićnak. Az újvidéki Pap Valériát, a Műszaki Egyetem hallgatóját, a delibláti Branislav Šljivićet, az Erdészeti Kar abszolvensét, a járeki Marinko Dukićot, a Jogi Kar hallgatóját, a Vračev Gaj-i Marko Stojanovićot, a Jogi Kar hallgatóját és Vojislav Midićet, a Műszaki Egyetem hallgatóját Pap Pállal együtt azzal vádolták, hogy „1938 folyamán egy ki nem derített napon Belgrádban tagjává lett a JKP vajdasági Tartományi Bizottságának, tehát olyan szervezetbe lépett be amelynek célja a kommunizmus propagandája."

A beodrai Petar Plavković, a Műszaki Egyetem hallgatója illegális mozgalmi anyagot vett át Slobodan Bajićtól, s azt egyéb kommunista tartalmú anyaggal együtt tartotta a Műszaki Egyetemen lévő szekrényében.

A kikindai Milorad Arsenovot, az Állatorvosi Kar hallgatóját azzal vádolták, hogy segített Slobodan Bajićnak az illegális mozgalmi anyag sokszorosításában.

A bírósági tárgyalás 1938. november 9-től 17-ig tartott. Az Államvédelmi Bíróság 1938. november 17-én ítéletet mondott a Belgrádi Egyetem tanuló pártaktivisták perének ügyében. Az elsőrendű vádlott Slobodan Bajićot ötévi, Petar Plavkićot és Milorad Arsenovot pedig egyévi fegyházbüntetésre ítélte. A szökésben lévő Pap Pált 15 évi fogházbüntetésre ítélték. A többieket felmentették a vád alól.

A rendőrség eljárása azonban nem ingatta meg hitében a vajdasági egyetemi étkezde köré csoportosult forradalmi szemléletű egyetemistákat. A forradalmi munka folytonossága nem szakadt meg, s az 1938-as új vezetőségi választásokon ismét a kommunistákat és a forradalmi mozgalom támogatóit választották meg.

A vajdasági egyetemi hallgatók helyi klubjaiban a vezető szerepet a Kommunista Párt és a SKOJ tagjai vették át. Ehhez jelentősen hozzájárultak a Népi Egyetemisták is, akik azon fáradoztak, hogy a forradalmi tevékenységbe minél több fiatalt vonjanak be.

1938 folyamán a forradalmi mozgalom jelentős eredményeket ért el Versecen a szerb és román nemzetiségű tanítóképzősök, gimnazisták és egyetemi hallgatók körében. A verseci és környéki ifjúsági forradalmi mozgalom kialakulásában jelentős szerepe volt Slavko Munćannak, a belgrádi Jogi Kar hallgatójának, akit forradalmi tevékenysége miatt szülőfalujába, Kruščicára száműztek, ahol azonban tovább folytatta akcióit: pártsejteket szervezett Bánátnak ezen a részén.

A vajdsági pártszervezet nagy lebukása után Slavko Munćant kétévi fogházbüntetésre ítélték. Büntetésének letöltése után Munćan folytatta forradalmi tevékenységét, elsősorban a Belgrádi Egyetemen tanuló haladó fiatalokat szervezte. Kiemelkedő szerepet játszottak ezek közül az egyetemisták közül a mozgalomban a dupljajei Dejan Brankov, a Jogi Kar hallgatója; az izbištei Strahinja Stefanović joghallgató; a verseci Borislav, Olga és Dragica Petrov joghallgatók; a verseci Jelisaveta Petrov bölcsészhallgató; a dolovai Lukrecija Ankucić, az Erdészeti Kar hallgatója; Jovanka Radaković bölcsészhallgató és mások.

A forradalmár egyetemi hallgatók fenti csoportja haladó mozgalmi munkáját a Skerlić Irodalmi Kör és az Abrašević Művelődési Egyesület keretében kezdte. Amikor egyetemre kerültek, megalakították az Udruženje studenata Vršca (a Verseci Egyetemisták Egyesülete) nevű szervezetet, amely hamarosan a központjává vált a verseci és környéki forradalmár értelmiségiek tevékenységének. A verseci egyetemisták egyesületének tevékenységi formái között szerepelt a marxista irodalom és a haladó sajtó feldolgozása illegális találkozókon, valamint a progresszív eszmék terjesztése Dél-Bánát területén.

A Nőmozgalom Ifjúsági Szakosztálya keretein belül igen élénk tevékenységet fejtettek ki Versecen az egyetemistalányok is.

Közvetlenül a háború előtt a rendőrség letartóztatta a SKOJ Helyi Bizottságának néhány tagját, köztük Jelisaveta Petrov és Lukrecija Ankucić egyetemistalányokat. A Versecen megtartott viszgálati eljárás után 1940. augusztus 19-én került sor a politikai perre Bela Crkván. A tárgyalóteremben – a Párt felhívására – nagyszámú kommunista és a forradalmi mozgalom szimpatizőre jelent meg. Mindkét vádlott nagyszerűen védekezett, s rámutatott a hatóságok valódi céljára: a mozgalommal való leszámolásra. A két lányt négy-négyhavi börtönbüntetésre ítélték.

A Belgrádban tanuló egyetemisták és a pancsovai középiskolások kapcsolatfelvétele jelentős hozzájárulás volt a forradalmi munka kiszélesítéséhez az ifjúság körében. A harmincas évek derekán a kapcsolatot Sava Pandurov egyetemi hallgatón keresztül tartották fenn, majd ugyanezt a munkát Sima Gvozdenov folytatta. Mindketten a vajdasági egyetemisták étkezdéjének tagjai voltak. Gvozdenov igen aktívan tevékenykedett a Vajdasági Egyetemi Étkezde intézményében Belgrádban, amelynek vezetésé-

ben, az 1936-os vezetőségi választásoktól kezdve a forradalmi mozgalom tagjai vitték a szót a Kommunista Párt közvetlen irányításával. Gvozdenov Pancsován a haladó szellemű egyetemistákkal és középiskolásokkal vette fel a kapcsolatot. A mozgalom a Zmaj Jova Jovanović Irodalmi Kör, a Fruškagora Alpinista Egyesület és a cserkészegyesület keretein belül fejtette ki tevékenységét. A haladó szellemű gimnazisták az egyetemre kerülve rögtön felvették a kapcsolatot a forradalmi mozgalommal a vajdasági egyetemisták étkezdéjének keretein belül.

A zentai egyetemisták tevékenysége 1938-tól kezdve érezhetően fellendült a meglévő ifjúsági és munkásszervezetek keretein belül. Illegális találkozókat tartottak a munkás- és diákifjúsággal, marxista irodalommal és haladó sajtóval látták el őket. A munka legtevékenyebb részvevői Hermec Imre technológia szakos egyetemi hallgató, valamint Olajos Mihály és Farkas Nándor technika szakos egyetemi hallgatók voltak. A forradalmi egyetemista ifjúság azokban a szervezetekben is tevékenykedni kívánt, amelyek az egyház hatása alatt voltak. Erre a munkára Olajos Mihályt és Farkas Nándort jelölték ki. A Népi Egyetemisták sorai közül Laza Slavnić tűnt ki, aki a forradalmi ideológiát az értelmiségi körökben igyekezett terjeszteni.

Igen aktív forradalmi tevékenységet fejtettek ki a Budućnost Művelődési Egyesület kereteiben dolgozó telepes ifjak is. Közülük különösen Milivoje Krivokapić, Mirko Burić és mások tűntek ki.

A forradalmi ifjúság – köztük az egyetemisták – soraiban igen fontos tényező volt a testvériség-egység ápolása. Az ifjúsági rendezvényeken, munkás-, földművés és értelmiségi ifjak előtt szavaltak, beszéltek és énekeltek szerbhorvát és magyar nyelven.

Bački Petrovac az egyik központja volt a vajdasági forradalmi mozgalomnak. A Kommunista Párt és a SKOJ felújított szervezetei egyre jelentősebb hatást fejtettek ki az ifjúságra. A gimnáziumi Skladović Irodalmi Kör kereteiben nőtt fel az a forradalmi irányvételű egyetemistanemzedék, amely később a kapcsolatot tartotta a szülőhely haladó körei és a stúdiumok színhelyének progresszív mozgalmai között. Igen aktív tevékenységet fejtett ki az egyetemisták körében egy csoport SKOJ-tag, akik a munkásifjúsággal együtt dolgoztak. Közülük kitűnt Jan Labat, Juraj Spevak, Anna Benkova, Branislav Mokić és mások. Ezek az egyetemisták az illegális találkozók és a marxista irodalom terjesztése mellett a szlovák nyelven megjelenő Národná jednota című hetilapban is aktív tevékenységet fejtettek ki.

Ruski Krsturon, Kucurán és Đurđevón az egyetemi ifjúságot tömörítő Savez ruskih školaraca (Ruszin Diákok Szövetsége) fejtett ki tevékenységet. A ruszin egyetemi ifjúság egyre kifejezettebb mértékben hatott a közvéleményre a Zarja című évkönyvön keresztül, amelynek szerkesztésében

egyre nagyobb volt a befolyásuk a forradalmi erőknek. Különösen aktív tevékenységet fejtett ki Nikola Oleár, Joán Sárik, Julián Kis és mások.

A Sremska Mitrovica-i egyetemisták igen jelentős szerepet játszottak a forradalmi mozgalom fejlődésében. Részt vettek az illegális pártanyag terjesztésében és feldolgozásában, segélyt gyűjtöttek politikai elítéltek és a spanyol harcosok számára, s a városuk környéki falvakban terjesztették a haladó eszméket és a Jugoszláv Kommunista Párt politikai platformját ismertették. Radovan Crnojakić joghallgató Martinciben tevékenykedett, Marinko Dukić joghallgató pedig Jarakon alakította meg a Párt helyi szervezetét.

A Sremska Mitrovica-i haladó ifjúság kapcsolatát a Belgrádi Egyetem forradalmi köreivel a fenti egyetemistákon kívül Aleksandar Radić, Miloš Korać és Janko Bajić joghallgatók tartották fenn.

A szabadkai Jogi Karon tanuló észak-bácskai dobrovolyác falvakból származó egyetemi hallgatók körében a haladó mozgalom a harmincas évek derekán kezdődött. A mozgalomban a legaktívabbak közé tartozott: Milorad Vuković, Milutin Morača, Nikola Kmezić, Radovan Paulić, Bosa Popović, Uroš Golubović, Bogetić Savić és mások. Ők végezték a pártmunka oroszlánrészét a szabadkai Jogi Karon, s állandóan együttműködtek a munkásifjúsággal. A legális keretek között tevékenykedő Svetlost nevű egyetemista-szervezet munkájában is részt vettek. Kapcsolatot tartottak a belgrádi Jogi Kar pártszervezetével is. Tevékenységük kiterjedt szülőhelyükre is, sok észak-bácskai helységben megszervezték a JKP helyi szervezetét.

A spanyol nép hősi harca a köztársaság megvédéséért kiváltotta az egész világ haladó erőinek rokonszenvét. A rokonszenv azonban nemcsak erkölcsi és anyagi támogatás formájában jutott kifejezésre. A Kommunista Párt önkénteseket toborzott, hogy fegyverrel a kézben vegyenek részt a köztársaságiak oldalán a fasiszták elleni harcban. A spanyol köztársasági hadsereg nemzetközi zászlóaljaiban mintegy 1300 jugoszláv is harcolt a spanyol nép szabadságáért, köztük sok vajdasági is volt.

A Kommunista Párt felhívására számos vajdasági egyetemi halgtó is jelentkezett a spanyol frontra. A tanulmányaikat végző és a friss okleveles szakemberek közül sokan indultak Spanyolországba mind a hazai, mind pedig a külföldi egyetemekről. A prágai egyetemről a következő vajdasági egyetemi hallgatók indultak Hispániába: a jarkováci Slavko Čolić, a turijai Petar Drapšin, a kikindai Ivan Jakšić, az újvidéki Lazar Udovički és mások. A párizsi egyetemről a Novi Slankamen-i Ilija Zeman, a bácspalánkai Radivoj Uvalić; Belgiumból a szabadkai Bas János és a csantavéri Bas Endre orvos. A melencei Milan Isakov Algériából indult a spanyol frontra, a zentai Beer Imre pedig Moszkvából.

A hazai haladó egyetemisták közül a délibláti Milan Čelebić, a Crvena

Crkva-i Aleksandar Đurđev, a szabadkai Lebl Ivan, az ittabéi Đuro Meštrović orvos, a basahídi Stevan Nikolić, valamint a Novi Slankamen-i Jovan Mirilov és Toša Tišma jogász.

A spanyol polgárháború ideje alatt a vajdasági haladó ifjúság, köztük az egyetemisták is, szolidaritási akciókat rendeztek és aláírásokat gyűjtöttek a fasiszta intervenció ellen. A háború befejezése után akciót indítottak a táborokban sínylődő elvtársak kiszabadításáért. A spanyolországi harcosoknak gyűjtött segély az egyetemisták előtt a becsület és büszkeség mércéje volt. Az ifjúság néhány százezer dinárt gyűjtött össze. Az egyetemi hallgatók lemondtak a dohányzásról, az éttermi ételadagjukról és egész megtakarított pénzüket a spanyolországi forradalmárok megsegítésére küldték. A falvakban élelmiszert, ruhát és lábbelit gyűjtöttek a spanyol harcosok számára. Különösen jelentős volt az a vállalkozás, amelyet a nyugat-európai menekülttáborokban fogva tartott egyetemista spanyol harcosok kiszabadításáért folytattak. Egész Vajdaságban terjesztették az Egyesült Egyetemista Ifjúság röpiratát, amelynek címe ez volt: Járuljunk hozzá a spanyol háború áldozatainak megsegítéséhez és önkénteseink jogainak kiharcolásához.

A Cvetković–Maček kormánnyal szembeni elégedetlenségét az egyetemi ifjúság minden kínálkozó alkalommal hangsúlyozta. A Kommunista Párt és a SKOJ vezetésével 1939. december 14-én nagy ifjúsági tüntetést rendeztek Belgrádban, amelyen a munkás-, diák-, és egyetemista-ifjúság vett részt. Jelszavakat kiáltoztak a Cvetković–Maček kormány bel- és külpolitikája ellen. A rendőrség mivel nem tudta megfékezni a tüntetőket, fegyveresen támadt rájuk. A puska- és gépfegyvergolyók három egyetemi hallgató életét kioltották, néhány százan pedig könnyebben vagy súlyosabban megsérültek.

A tüntetés alkalmával súlyosan megsebesült az újzsedniki Bosa Miličević is, a Közgazdasági Kar hallgatója, aki hazaszállítása után röviddel, 1940. február 21-én belehalt sérüléseibe. Bosa Miličević temetésén, a zord téli időjárás ellenére is mintegy kétezer ember, elsősorban fiatal jelent meg. Az egyetemista-szervezetek képviselői is jelen voltak. A temetés a rendszer és a kormány elleni hatalmas tüntetéssé alakult át. A nagyszámú rendőr és ügynök jelenléte ellenére mind a tizenegy szónok élesen elítélte a Cvetković–Maček kormány politikáját, amelyet a felelősség terhelt Bosa Miličević haláláért.

1940 folyamán az Államvédelmi Állami Bíróság elé állították a pártaktivisták egy csoportját Sonja Marinkovićtyal az élen. Azzal vádolták őket, hogy illegális anyagot terjesztenek, és „Írásaikkal, valamint plakátokon keresztül veszélyeztetik a közbiztonságot, és szóbeli, valamint írásbeli propagandával a társadalmi rend megdöntésére izgatnak." Sonja Marinković csoportján kívül az újvidéki Rendőrfőnökség feljelentése

alapján vizsgálati fogságba helyezték Vladimir Kolarov egyetemi hallgatót, Dušan Barjaktarević és Mileša Brkić munkásokat és Gabriel Grünfeld tisztviselőt.

Sonja Marinković elsőrendű vádlottat a vádirat azzal terhelte, hogy 1939. október eleje és 1940. március 30-a között „aláírásokat gyűjtött a királyi kormányhoz intézett petícióra, valamint pénzsegélyt az elítéltek – kommunisták, internált kommunisták és önkéntesek –, a spanyol polgárháború részvevőinek megsegítésére, s illegális anyag terjesztésével kommunista propagandát fejtett ki,"

A vádiratban szerepel továbbá: Sonja Marinković nyíltan beismerte, hogy kommunista és hogy a kommunista társadalmi rendet képzeli el a szociális-politikai problémák legjobb megoldásául. Bár vallomása összhangban van a kommunista mozgalom legmodernebb munkamódszerével, a jegyzőkönyvi kihallgatás alkalmával elárulta magát."

Az Államvédelmi Bíróság 1940. november 7-én ítéletet mondott Sonja Marinković ügyében, aki a börtönben maradt egészen az 1941-es áprilisi katasztrófáig.

1940-ben letartóztattak egy húsz tagból álló kommunista csoportot, köztük Žarko Zrenjanint, a JKP vajdasági Tartományi Bizottságának politikai titkárát és Svetozar Markovićot, a Tartományi Bizottság szervező titkárát. A vádlottak padjára került még Stevan Jovanović orvostanhallgató és a zrenjanini Vladimir Kolarov, mindketten a tartományi pártvezetőség tagjai. Azzal vádolták őket, hogy „olyan szervezet tagjai, amelynek célja a kommunista propaganda terjesztése, s arra biztatja a közvéleményt, hogy erőszakkal és terrorral döntse meg az állam társadalmi és politikai rendjét."

A petrovgrádi (zrenjanini) Kerületi Bíróság azonban felmentette őket a vád alól, mivel nem tudta bebizonyítani, hogy a JKP tagjai és azt sem, hogy ők terjesztették a Jugoszlávia dolgozó népéhez, a Hogy kell viselkedni az osztályellenség előtt és a Bolsevik párt története című röpiratokat. A vádlottak 1940. május 21-től október 3-ig voltak vizsgálati fogságban.

1940. december végén a rendőrség nyomába jutott a szabadkai pártaktivistáknak és a SKOJ tagjainak. A kommunisták és SKOJ-tagok letartóztatásának közvetlen indítéka az volt, hogy a haladó munkásifjak és egyetemi hallgatók terjeszteni kezdték a JKP befolyása alatt álló szakszervezetek betiltása elleni tiltakozásukat tartalmazó plakátokat. A plakátokat Milutin Morača hozta Belgrádból, ahol a Jogi Karon tanult; Morača egy ideig a szabadkai Jogi Kar hallgatója is volt.

1941 elején a rendőrség tetten érte az egyik szabadkai pártaktivistát, aki lebuktatta a JKP és SKOJ helyi bizottsága tagságának nagyobb részét. A nagy letartóztatások után vizsgálati fogságba került Mayer Ott-

már, a JKP Körzeti Bizottságának titkára és Simokovich Rókus, a SKOJ észak-bácskai Körzeti Bizottságának titkára. A letartóztatottak között volt még Rehák László, Ilija Pualić, Milan Gajin és Dimitrije Nađanovski joghallgató és Máriás József orvostanhallgató.

A párt- és SKOJ-aktivisták letartóztatása és zaklatása a nyilvánosság éles tiltakozását váltotta ki. A letartóztatás alkalmával a JKP Tartományi Bizottsága közleményt jelentetett meg a Trudbenik (Rohammunkás) című lapban. A cikkben egyebek között a következők álltak: „A szabadkai munkások és ifjak letartóztatása és ütlegelése a Cvetković—Maček kormány legújabb gonosztette. Küldjünk tiltakozó táviratokat, küldöttségeket és aláírásokkal ellátott tiltakozó leveleket a belügyminiszternek, és követeljük, hogy hagyják abba a letartóztatottak bántalmazását és azonnal bocsássák szabadon őket."

A vádlottakat 1941 áprilisának elején a szabadkai Kerületi Bíróság elé állították, április 5-én azonban, bizonyítékok hiányában, szabadlábra helyezték őket.

A haladó szellemű és forradalmi beállítottságú egyetemi hallgatók üldözése és az ellenük foganatosított megtorló intézkedések az egész haladó közvéleményt tiltakozásra késztették. A helyzetet megtárgyalták a Jugoszláv Egyetemisták I. Kongresszusán is, amelyet 1940. április 9-én tartottak meg Belgrádban. A kongresszuson megjelentek az egész ország haladó egyetemista-szervezeteinek képviselői. A kongresszus előkészítéséből és munkájából aktívan kivették részüket a vajdasági egyetemi hallgatók is. Az akció-bizottság legaktívabb tagjai közé tartozott a vajdasági Stevan Doronjski és Milorad Arsenov. A kongresszus élesen elítélte a rendszer és a kormány politikáját és Rezolúciót fogadott el, amelyben elítélte a fasiszta országok imperialista politikáját és az imperialista politika minden formáját. Ezenkívül követelte, hogy a Balkánon tegyenek meg mindent a Béke érdekében és szorosabb kapcsolatot építsenek ki a Szovjetunióval.

Igen jó alkalmat jelentettek a kapcsolatteremtésre és az egymásközti együttműködésre a belgrádi egyetemistáknak a vajdasági falvak munkásainál tett látogatásai. A Vojvođanin című lap így indokolta meg ezeknek a látogatásoknak szükségességét: „A vajdasági egyetemistákat az a kívánság vezérelte vissza a falvakba, ahonnan többségük származik, hogy a vajdasági parasztot ne nyelje el a tudatlanság sötétje, s hogy a vajdasági eszme szövetséget alkosson a vajdaságiak között."

1939 folyamán a SKOJ vajdasági szervezetének tagsága nagymértékben meggyarapodott, egyre nagyobb számban csatlakoztak hozzá munkásifjak, diákok és egyetemi hallgatók. A tömegessé váló forradalmi ifjúsági mozgalom arra kérte a SKOJ tartományi vezetőségét, hogy konkrét lépéseket foganatosítson a tagság eszmei-politikai képzésének érde-

kében. A kérés után elhatározták, hogy az eszmei képzés érdekében tanfolyamokat tartanak egész Vajdaság ifjú párttagjai és SKOJ-tagjai számára

A tanfolyamok szervezéséhez 1939 nyarán kezdtek hozzá, a Stražilovón megtartott június 25-i Ifjúsági Napon. Hasonló akciót kezdeményeztek augusztus 15-e és 31-e között a beocsini kolostor közelében is, ahol néhány száz fiatal, köztük sok egyetemi hallgató töltötte szabadságát.

Nagy sikere volt a Čerević melletti Testerán szervezett ifjúsági tábornak is, amelyet 1940. július 20-a és 31-e között látogathattak az ifjak. A tábor szervezésére a SKOJ IV. tartományi értekezlete után felélénkült szervezeti felújító akciók során került sor. A tanfolyamokon kiemelkedő helyet kapott az eszmei-politikai képzés. Az oktatás csoportokban folyt, a tagok előképzettségének szintjét figyelembe véve. A kezdők csoportjai a társadalom fejlődésének problémáit és a politikai gazdaságtan kérdéseit ismerték meg, a párttagok és tagjelöltek pedig Lenin műveit tanulmányozták a forradalomról, az imperializmusról, valamint a szovjet Kommunista Párt (SZK (b/P) történetét. Minden csoport megtanulta azt is, hogyan kell viselkedni az osztályellenség előtt. Az előadók egyetemi hallgatók voltak: Sonja Marinković, Vera Pavlović, Bora Prodanović, Žika Dronjak és mások.

Igen nagy figyelmet szenteltek a SKOJ szervezeti elvei ismertetésének is. Erről a kérdésről Slavko Munćan és Borislav Petrov egyetemi hallgatók, a tartományi pártvezetőség tagjai és Đorđe Zličić nyomdász tartottak előadásokat. Zličić a SKOJ újvidéki helyi szervezetének titkára volt.

Az illegális anyagot kiválóan biztosított rejtekhelyen tartották. Állandó őrség szervezése lehetővé tette az előadások zavartalan megtartását. Az elért eredményektől és a kifejezett óhajtól függően nagyobb számú fiatalt felvettek a Pártba vagy pedig tagjelöltté váltak. A délutáni órákban sportversenyeket rendeztek, este pedig tábortüzet gyújtottak, amely mellett viták kerekedtek a nemzetközi és hazai politika eseményeiről, és sor került a forradalmi dalokra is. Többek között énekelték az Internacionálét és a Napkelet, napnyugat ébred című tömegdalt is.

A vajdasági forradalmi ifjúsági mozgalom fejlődésében történelmi jelentőségű lépést jelentett a SKOJ 1940 augusztusában Petrovgrádon (Zrenjaninban) megtartott V. tartományi értekezlete. Ez az értekezlet az előző IV. konferencia irányelveinek folytatását jelentettek és határozataiban a vajdasági ifjúság forradalmi mozgalmának további konszolidációját és erősítését tűzte ki céljául.

A SKOJ V. értekezlete előfeltételként szabta meg a jó viszonyt Vajdaság nemzetei között, mint az ifjúsági forradalmi mozgalom fejlődésének és tömegességének zálogát. A határozatok értelmében a SKOJ-nak nagy figyelmet kell szentelnie a kisebbségi fiatalok közti munkának. Ennek a kérdésnek elhanyagolása oda vezetett, hogy a kisebbségek burzsoáziája az

uralkodó körökkel karöltve hatása alá vonta a kisebbségi ifjúságot. Mivel a kisebbségi ifjúság képezte a vajdasági összifjúság 60 százalékát, a kérdés nagyon élesen vetődött fel.

A helyzet felmérése után az értekezlet a következő feladatokat jelölte ki a nemzetek egymás közti viszonyának javítása terén:

1. Lehetővé kell tenni a pártanyagok megjelentetését a kisebbségek nyelvén;

2. A legélesebben le kell leplezni a kisebbségi burzsoázia politikáját és rá kell muatni a kommunisták igazi kisebbségi politikájára;

3. Hozzá kell látni a nemzeti kérdés tanulmányozásához, hogy a problémát a terepi munkában a megfelelő nézőpontból lehessen interpretálni.

A vajdasági egyetemista ifjúság körében felnőtt forradalmár nemzedék, amely a forradalmi osztályharcokban edződött meg, hangot adott elégedetlenségének a Jugoszláv Királyság kapituláns politikája miatt. A hármasegyezmény aláírásának hírére a vajdasági egyetemi hallgatók is ott meneteltek a tüntetők tömegében, ki-ki ott, ahol éppen tartózkodott a szégyenletes egyezmény közzétételének pillanatában. Azon az emlékezetes március 27-i napon tettekkel fejezték ki politikai hovatartozásukat és eltökélt szándékukat, hogy a letűnt társadalom romjain megteremtsék a szabad, nemzeti és szociális szempontból egyenrangú emberek társadalmi közösségét.

Amikor a megszállók a hazai árulók segítségével elfoglalták és feldarabolták az országot és Vajdaságot is három részre szakították, tudniuk kellett, hogy olyan ifjú nemzedékkel állnak szemben, amelyet senki sem akadályozhatott meg abban, hogy ádáz harcot kezdjen az új Jugoszláviáért. A SKOJ Tartományi Bizottságának felhívására, amely a Vajdaság összes népeinek ifjú generációjához címet v·selte és a tartomány szerb, horvát, magyar, német, szlovák, ruszin és román ifjúságához szólt, szociális hovatartozásra való tekintet nélkül harcba mentek a szabadságszerető ifjak, köztük az egyetemi hallgatók is.

A vajdasági egyetemista-mozgalomból nőtt ki sok kíváló részvevője a népfelszabadító harcnak és népi forradalomnak. Közülük került ki nem egy vezető, parancsnok, a katonai egységek politikai biztosa, pártfunkcionárius, társadalmi-politikai tömegszervezetek vezetője és a néphatalom képviselője. Hűen csatlakoztak a JKP Tartományi Bizottságának felkelésre szólító felhívásához. A felhívás szavai mélyen a szívükbe véődtek: „Azért harcoljatok az egységért a közös nagy csatában a megszállók ellen, tekintet nélkül a nemzeti hovatartozásra. Harcoljatok a sovinizmus, a más népek gyűlölete ellen, tépjétek ki ezt a gyűlöletet, amelyet a kapitalisták gonosz szándékal hintenek el a néptömegekben. Alkossatok egységet nemzetetek körében, hogy mint nemzeti egész vehessetek részt a megszállók és el-

nyomók elleni harcban. Valósítsátok meg ezáltal a proletár internacionalizmust, amely fontos előfeltétele Vajdaság boldogabb jövője megteremtésének."

Rezime

Revolucionarna aktivnost vojvođanskih studenata 1935—1941.

Period od 1935. do 1937. u Vojvodini, kao i u čitavoj Jugoslaviji, bio je obeležen nastojanjima u pravcu oživljavanja revolucionarnog pokreta, desetkovanog u vreme monarho-fašističke diktature. U tim nastojanjima, Četvrta zemaljska konferencija KPJ i Peta konferencija KPJ za Vojvodinu, značile su krupan zaokret u istoriji Partije, koja se iz uskosektaškog stava okreće prema svim nacionalnim strukturama, omladini i poljoprivrednom radništvu. Ovakva orijentacija KPJ imala je posebno dobar efekat u vojvođanskoj sredini. Sva ova kretanja prelamala su se unutar revolucionarnog studentskog pokreta.

Konsolidacijom redova KPJ i SKOJ-a u vremenu 1937–1941, kada revolucionarna platforma dobija stvaralačku konkretizaciju kroz aktivnosti proletarijata, stvoreni su realni uslovi za punije ispoljavanje revolucionarnih snaga i u studentskim redovima. Ovome je doprineo jasan stav KPJ u odnosu na studentsko pitanje. Revolucionarne akcije studenata postaju specifičan vid delovanja u integralnom omladinskom pokretu. Na taj način, prevazidene su dileme koje su dugo postojale u redovima KPJ i SKOJ-a, koje su se kretale u rasponu od negiranja potrebe studentskog organizovanja, do ukazivanja na potrebu potpune samostalnosti ovog pokreta.

Upravo u tome vremenu do punije afirmacije došle su bitne karakteristike vojvođanskog studentskog pokreta: mnoštvo organizacionih formi, zajedničko vođenje akcija sa radničkom, zemljoradničkom i srednjoškolskom omladinom, revolucionarni internacionalizam, borba za skladne međunacionalne odnose.

Niz akcija vođenih u tome periodu (štrajkovi, kulturne manifestacije, protestni zborovi i mitinzi, deklaracije i rezolucije i dr.) dalo je značajan doprinos jačanju revolucionarnog pokreta u čitavoj Vojvodini. Takav rad bio je konkretizovan u prelomnim godinama istorije naših naroda i narodnosti – NOB, iz koje su vojvođanski studenti izašli kao narodni heroji, generali, funkcioneri masovnih političkih organizacija.

Summary

The revolutionary activity of the students in Vojvodina, 1935—1941

In Vojvodina as well as in the whole Yugoslavia, the period between 1935 and 1937 is marked by the efforts for the revival of the revolutionary movement, which was decimated during the monarcho-fascist dictatorship. In these efforts the 4 th Country Conference of the Communist Party of Yugoslavia and the 5 th Conference of the Communist Party of Vojvodina are known as a significant trend in the history of the Party,

which turned from the narrow minded point of view to all national structures, to the youth and the agricultural workers. Such an orientation of the Communist Party of Yugoslavia had a good effect in the sociaty of Vojvodina. All these movements had their projections in the students's revolutionary movement.

With the consolidation of the Communist Party of Yugoslavia between the 1937 and 1941, when the revolutionary platform became a creative reality through the activity of the proletariate, the conditions for a fuller manifestation of revolutionary forces were created among the students. The clear attitude of the Communist Party of Yugoslavia to the student's question contributed to it. The revolutionary actions of the students represented a special aspect of the action in the integrated youth movement. The dilemmas which existed for a long time in the Communist Party of Yugoslavia and the SKOJ were overpassed. These dilemmas meant negating the necessity of organizing the students and of pointing at the necessity of the total independence of this movement.

Just at that time the fundamental features of the students's movement in Vojvodina got a fuller affirmation: the many organizational forms, common actions with the working, agricultural youth and the secondary school students, revolutionary internationalism, the fight for harmonious inter- nationality relations.

In this period many actions (strikes, cultural manifestations, protest meetings, declarations and resolutions, etr.) were significant contributions to the consolidation of the revolutionary movement in the whole Vojvodina. Such a work was made concrete in the decisive years of the history of our peoples and nacionalities – in the years of NOB, from which the students of Vojvodina came out as national heros, generals, officers of the mass political organizations.

Slavko Gavrilović

RUSZINOK A VAJDASÁGBAN A XVIII. SZÁZAD KÖZEPÉTŐL A XIX. SZÁZAD KÖZEPÉIG

A törökök kiűzetése után Vajdaságból Bácska, Szerémség és Bánát, eléggé gyéren lakott területek voltak. A török uralom utáni első évtizedekben Bácskában majdnem kizárólag csak szerbek és horvátok (bunyevácok és sokácok) éltek. Rákóczi felkelése után azonban a magyarok is kezdtek betelepülni az egyes birtokokra. Az 1730-as évektől kezdve pedig németek is jöttek telepesekként erre a területre akik az udvari kamara részéről a legnagyobb figyelemben és kedvezményekben részesültek. A németek mellett a kamara szlovákokat és ruszinokat is hozatott és ezáltal színessé tette Bácska lakosságát. A németek a Német Császárságból jöttek, a többi nemzetiségek pedig csak lakhelyet cseréltek a Habsburg monarchia keretein belül az úgynevezett belső kolonizáció által.

A ruszinok, akik a XVIII. század derekán jönnek Bácskába, innen pedig Szerémségbe, már Magyarország északkeleti megyéihez, a Kárpátvidékhez tartoztak. Majdnem egy évszázada fölvették a görögkatolikus vallást és mint népcsoport nagyon mozgékonyak voltak. A Tiszától keletre eső széles vidéken terjeszkedtek el, beleolvadva a többi nemzetiségekbe, elsősorban a magyarba és szlovákba, aminek a nyomát ma is észlelhetjük kereszt- és vezetékneveiken egyaránt.

A parasztság helyzete Magyarországon a XVIII. században nagyon nehéz volt, kiváltképpen a terméketlen északkeleti megyékben. Zord telek, kizsákmányolás az idegen földesurak részéről és vallási bizonytalanság jellemezte ezt a vidéket. Az itt élő lakosságnak azonban volt egy előnye is: szabadon költözhetett birtokról birtokra (coloni liberae migrationis), amit az fel is használt mind délebbre települve, jobb termőföld és kisebb kizsákmányolás reményében.

Az a vidék pedig, ahol elegendő és jó termőföldet lehetett kapni, de nem a földbirtokosoktól, hanem az udvari kamarától, Bácska volt.

Bácskában a XVIII. században alig voltak magánbirtokok. A megművel-

hető föld legnagyobb része az udvari kamara, vagyis a szabad királyi városok és katonai határok (Tisza menti határvidék, majd a Sajkási alakulat) kezében volt. Mivel a kamara nem létesített allúviumokat, elsősorban a természetbeli, pénzbeli és nem a robotmunka érdekelte. Ez sokkal kedvezőbb volt a parasztság számára, mint Magyarország más területein. A természeti és pénzbeli járulék növelését az akkori viszonyok között csak a népésedéssel lehetett elérni. A kamara intézkedett is ennek érdekében. Úgynevezett lokátorokat küldött az északi területekre, hogy Bácskába verbuválják az ottani lakosságot.

Ilymódon tehát, főleg a kezdetben a ruszin lakosság és a bácskai kamarai hatóságok érdekei megegyeztek; az 1740-es évektől kezdve megkezdődött a ruszinok Bácskába való áttelepedése.

Egy kisebb csoportjuk a Maroson keresztül Bánátba jött, ahol aztán el is veszett, mint különálló etnikai közösség, míg egy nagyobb csoport Bácskában keresett magának megfelelő helyet a letelepedésre. Míg egyes családok Szerémségig, Karlócáig jutottak el, a legnagyobb részük 1745-ben Bácskában, Keresztúron telepedett le, amely a bácskai kamarai adminisztráció tartozéka volt, Zombor székhellyel. 1751-ben Keresztúron már kb. 80 ruszin család élt, főként Borsod, Zemplén, Heves és Szabolcs megyékből, ahol a Kárpátokból délre költözve bizonyos ideig megtelepedtek.

Az első ruszin családok helyzete eléggé kilátástalan volt, mert a kamara részéről semmilyen szerződéssel nem rendelkeztek. Szorgalmukkal, példás magaviseletükkel nyerték el a kamarai hatóságok bizalmát, akik aztán igyekeztek minél nagyobb számban idecsalogatni őket. Amikor 1751-ben egy újabb 20—25 családból álló csoport érkezett, úgy döntöttek, hogy az össz keresztúri ruszin lakossággal urbanizációs szerződést kötnek és ezzel szabályozzák helyzetüket – kötelezettségeiket és jogaikat, mint ahogy a kamara többi allattvalóinak „liberae migrationis".

Ezen szerződés értelmében a ruszinok birtokba és bérbe kapták a környező földeket, négy évig mentesítették őket az adó és tized fizetésétől, valamint ingyenes fa épületanyagot biztosítottak a részükre, ezenkívül még más kedvezményeket is. Viszonzásul a háromszáz forintos árendán kívül kötelezték magukat minden termésnek az egyhetedét adni, kivéve a konyhakertészetet és a kendert. Megtartották azon jogukat, hogy tartozásuk kiegyenlítésével elköltözhetnek más vidékre. Ezt a jogukat egyes családok fel is használták. Bácska más vidékeire költöztek vagy visszatértek Magyarország északi megyéibe, azonban legnagyobb részük Keresztúron maradt, amely még napjainkban is a legjelentősebb ruszin település a Vajdaságban.

A kamarai hatóságok minden törekvése ellenére is, hogy az újonnan telepített község állandósuljon, megerősödjön (amelyre az urbanizációs szer-

ződés minden lehetőséget meghozott) az 1850-es években Keresztúr lakossága igen komoly krízisbe jutott tagjainak vallási összeütközése miatt.

Ugyanis a görögkatolikus ruszinok között akadt néhány olyan pravoszláv is, akik kapcsolatot tartottak fenn a bácskai pravoszláv egyházzal, az újvidéki püspökkel és a karlócai mitropolittal. Ezeknek segítségével arra törekedtek, hogy a többi ruszinokat is áttérítsék, vagyis visszatérítsék a pravoszláv hitre. Ez nem volt lehetetlen, hiszen Bácskában akkortájt még nem létezett görögkatolikus vallási egyesület, a ruszinok emlékezése a pravoszláv hitre még nem veszett ki teljesen, a görögkatolikus ruszinok és pravoszláv szerbek vallási és népi szokásai nagyon hasonlóak voltak és a nyelvi különbségek sem bizonyultak áthidalhatatlanoknak, kiváltképp, ami a vallási nyelvet illeti. Azonkívül a szerbek, mint a pravoszláv egyház tagjai különböző kedvezményekben részesültek, amelyeknek ők maguk és a többi nemzetiségek is nagyobb jelentőséget tanúsítottak, mint amennyit az megérdemelt volna. Ez természetesen vonzotta a ruszinokat, még a bánátiakat és erdélyieket is. Mivel a pravoszláv egyházi hierarchia a legnagyobb veszélyt a görögkatolikus vallásban látta, amely a ruszinok letelepedésével gyökeret verhetett volna Bácskában, sőt azon túl is, támogatta a körükben élő pravoszlávokat, akik által a pravoszláv hitre akarta visszatéríteni őket, ami több mint valószínű idővel a ruszinok egy részének elszerbesítéséhez vezetett volna, ha nem is teljes átolvadásukhoz azokon a vidékeken, ahol a szerbekkel keveredtek.

Keresztúr a pravoszláv és görögkatolikus ruszinok közt végbemenő heves összetűzések színhelyévé vált. Az elsők mögött többé-kevésbé diszkréten a szerb egyházi hierarchia, míg az utóbbiak mögött nyíltan a kalocsai érsekség és a bácskai kamarai adminisztráció állt. Utcai veszekedések, fenyegetések mindkét fél részéről, idegesség, békétlenség, letartóztatások és kihallgatások egymás után érték a falut, amelynek egyharmada a pravoszláv egyház mellé állt. A községi egyesület szétesését a kamara erőteljes akciója gátolta meg a görögkatolikusok javára. Az urbanizációs szerződésből kiindulva, amelyben a ruszinokat görögkatolikusoknak ismerték el, a pravoszlávokat kiűzetéssel fenyegette. A megfélemlített pravoszláv ruszinok visszahúzódtak. Egy részük visszatért előbbi hitére, másik részük pedig elhagyta Keresztúrt, amely a későbbiek során nem élt át hasonló megrázkódtatásokat, bár azután is sokszor előfordult, hogy összetűzésbe kerültek önkényes és kegyetlen papjaikkal, míg a katolikus püspökség joghatása alól a Križevciben 1777-ben újonnan alapult görögkatolikus püspökség joghatása alá kerültek.

A ruszinok keresztúri letelepedése után két évtizeddel, 1763-ban a bécsi tengermelléki adiminisztráció elhatározta, hogy bírtokaira még 150 ruszin családot telepít, amelynek értelmében megbíztak egyet az itt élők közül, hogy újabb görögkatolikus vallású ruszinokat költöztessen át erre

a területre. Az új telepeseket ugyanolyan feltételekkel, mint Keresztúrra, Kucurára kellett áthelyezni, ahol addig szerbek éltek. Egyedüli kivételt képezett az, hogy az újabb bevándorlók csak kétéves felmentést kaptak az adó és hasonló teher alól, mégpedig a régi lakossággal való összetűzések elkerülése végett, habár elejében erre mégis sor került, mivel a járulékok 2/3-a a kisebbségben élő szerbekre esett.

Az 1763-as évben Kucurára 40 ruszin család költözött. 1755-ben ismét annyi, míg egyesek Keresztúron, Verbászon és Bácska más helységeiben telepedtek le.

A telepes ruszinok mindkét helységben hamarosan szerény templomokat és iskolákat létesítettek. A Kárpátok vidékéről megjöttek az első papok és tanítók és ők is beleolvadtak a XVIII. században Bácskában uralkodó társadalmi-gazdasági viszonyokba. Az akkori mindennapi élet nem volt könnyű senkinek, így a keresztúri és kucurai ruszinoknak sem, méginkább azoknak a családoknak, amelyek szétszóródtak Bácska, Szerémség és Bánát más vidékein.

*

Mint ahogy már említettük is, a kamara bácskai birtokain a természeti, pénzbeli járulékon volt a főhangsúly. A természetbeli járulék kilenced és tized formájában nem volt alacsony, de kibirhatatlan sem. A pénzbeli járulékok is tűrhetőek voltak. Elejében a robotmunkát sem határozták meg precizen. Főként a kamarának járó tized zombori, bajai és újvidéki raktárakba való beszállításából állt. Néha azonban ez a szállítás olyan nagy méreteket öltött, hogy terhet jelentett a lakosságnak.

A legnagyobb nehézségek mindkét ruszin település részére mégis a gyakran előforduló árvizekből származtak. A patakok és talajvizek abban az időben még szabályozatlanok voltak. Évről évre az említett falvak határainak egyharmada, sokszor a fele is víz alatt állt. A kamara természetbeli követelményeit ezáltal eléggé nehéz volt kielégíteni, ugyanakkor fönntartani a jószágállományt és megvédeni az egészséget, különösen a gyermekek körében, kiknek az elhalálozása magas volt. Emiatt mindkét település száraz, pusztai földet követelt és kitelepüléssel fenyegetett. Az árvizek miatt évről évre szaporodtak a természetbeli és adóbeli tartozások. Csak a lakosság szerénysége és szorgalma mentette meg a ruszinokat a tönkrejutástól. Később életbe léptek a meliorációk s így a kedvezőtlen viszonyok rendeződtek valamennyire, azonban a meglévő létező föld mégis kevésnek bizonyult a mind számosabb lakosság részére, minekfolytán megkezdődik Bácska és Szerémség más területeire való átköltözésük.

Keresztúr és Kucura szegényebb, „fölösleges" lakossága részére, melynek megélhetés után kellett nézni, Újvidék volt a legvonzóbb. Itt legin-

kább szerb, német vagy magyar polgári családoknál szolgálóként helyezkedtek el, esetleg kisiparosok, napszámosok, molnárok lettek. Már 1781-ben megalakult Újvidéken a görögkatolikus parókia, azonban hívei többségének a szegénysége miatt templomuk csak 1820-ban épült fel.

A ruszinok kisebb csoportjaival a XIX. sz. első évtizedeiben Újvidék környékén is találkozunk – Futakon, Kiszácson, Péterváradon, Kamenicán, Karlócán, Temerinben és a Sajkási Batalyon településein (86 lélek). Az 1810-ből származó összeírás szerint Keresztúron 3100, Kucurán pedig kb. 2000 ruszin élt, míg Bácskában és Szerémségben összesen 6000. Vallási téren négy parókiába tömörültek (a keresztúriba, kucuraiba, újvidékibe és a šidibe) valamint a križevci joghatóság alatt álló görög katolikus parókia fiókintézeteibe.

A XIX. század kezdetén, 1803-ban a ruszinok nagy számban jönnek Šidre, amely egyik fő településükké vált Szerémségben.

A križevci görögkatolikus püspök hívta őket ide, aki 1787-ben Šidet és Berkasovot birtokba kapta. Mivel nehezen tudott megegyezni az ottani szerb lakossággal, elhatározta, hogy ruszinokat hív Keresztúrról és Kucuráról, annak reményében, hogy mint saját lelkinyájával jobban kijön majd velük. Šidből esetleg egy központot létesít majd a görögkatolikus vallás terjesztésére a szerémségi szerbek körében. A bácskai ruszin települések lakosságának nagy része föld és állás után vágyakozott és elfogadta az ajánlatot, hogy Šidbe költözzön át.

Az egyházfő azonban nem volt olyan bőkezű, mint amilyennek a bevándorlók várták. Nem adott kertészetre alkalmas földet, hanem csak négy-öt holdas parcellákat tulajdonjogi szerződés értelmében. Kötelezte őket a termények ötödének beszállítására, minden hold után egy forint adó fizetésére és öt nap robotmunkára, amelyért 15 krajcár napszámot adott. Azonkívül ingyenes legelőt, épületanyagot és kevés szőlőnek és gyümölcsösnek való földet ígért. Ami a földet illeti 1815-ben javult a helyzet, bár a ruszinok továbbra is kisparasztok maradtak. Az 1848-as felkelés előtt majdnem a felük föld nélkül volt már.

A ruszin görögkatolikusok és szerb pravoszlávok közös élete nem folyt simán, nézeteltérések, összetűzések és bizalmatlanságok nélkül, leginkább a különálló ruszin politikai község létesítése és az egyidejűleg működő két különböző egyház végett.

Azonban, amikor 1833-ban egyesült a két község és a ruszinok föllázadtak a földbirtokos ellen, megnyílt az út a két nemzetiség közti megértés és együttműködés felé.

Attól kezdve, hogy a ruszinok Šidbe települtek át, három évtized leforgása alatt csak néhány család jött még át Bácskából. A harmincas évek táján azonban megváltozott a helyzet. A szerémségi vármegyében a szerb lakosság jelentős széttelepülésére került sor, rengeteg parasztbirtok el-

néptelenedett, különösen a vukovári nagy földbirtok területén. Hogy szükséges munkaerőhöz és adófizetőkhöz jussanak, a földbirtokok és vármegyék ajtót nyitottak a Bácskából jövő bevándoroltaknak, amelyekkel ruszinok is jöttek. Ezekben az években Jankovcira, Grabovóra, Mikluševcire és Đelatovcira jönnek legnagyobb számban. A Vukovár környéki Petrovcira jönnek a legtöbben, amely nemsokára a Szerémség e részén élő ruszinok, valamint az újonnan alapult görögkatolikus parókia székhelyévé lesz, amely 1847-ben több mint 400, míg a šidi 700 lelket számlált.

A petrovci ruszinok több földdel rendelkeztek, mint a bácskaiak: kb. a felük 1/2, másik felük 1/4 földet birtokolt (6—12 holdat). Az őslakó szerbek és köztük önnálló viszonyok eléggé jók voltak, bár a görögkatolikus pap igyekezett megbolygatni azokat nagy hitbuzgóságával, azonban a falusi ruszin knéz nem társult mellé, megőrizve az addigi jó viszonyokat.

Ami a vajdasági ruszinok kulturális-politikai életét illeti a XIX. század közepéig, ezidáig még nincs eléggé tanulmányozva, bár vannak jelek arról, hogy egyes értelmiségiek bekapcsolódtak az általános szláv mozgalomba. Andrija Laboš papról határozottan tudjuk, hogy mint „BÁCSKAI SZLÁV" közreműködött a „Bačka vila" c. szerb folyóiratban. Az akkori szerb nyelven írt „Slavija" c. versében az össz délszlávok felszabadításáról ír. Az 1848-as szabadságharcokban pedig a bácskai ruszinok, kiváltképpen az újvidékiek a magyarok oldalán voltak, míg a szerémségiek a horvátok és szerbek népfelkeléseivel működtek együtt. Hogy erről határozottabban lehessen beszélni, sokoldalúbb kutatásokra lenne szükség, amilyenekkel ezidáig nemigen találkoztunk.

Rezime

Rusini u Vojvodini od sredine XVIII do sredine XIX veka

Posle proterivanja Turaka iz Vojvodine, Bačka, Srem i Banat su bile dosta retko naseljene oblasti. Prvih decenija posle odlaska Turaka, Bačka je bila naseljena skoro isključivo Srbima i Hrvatima, ali su već posle Rakocijevog ustanka u nju postepeno dolazili Mađari na posede pojedinih spahija, a oko 1730-tih godina i Nemci kao kolonisti. Pored Nemaca, Komora je dovodila i Slovake i Rusine, stvarajući tako šarolikost stanovništva u Bačkoj.

Manja grupa Rusina – iseljenika se preko Moriša spustila u Banat, ali se tamo izgubila kao posebna etnička skupina, dok je veća grupa tražila najpogodnije stanište u Bačkoj. Dok su pojedine porodice dospele do Karlovaca u Sremu, glavna skupina se 1945. godine naselila na prostoru Krstura u Bačkoj. Do 1751. u Krsturu je bilo već oko 80 rusinskih porodica.

U toku 1763. godine u Kucuru je naseljeno 40 rusinskih porodica, a 1755. još toliko, dok su se neke naselile u Krstur, Vrbas i još po neka mesta u Bačkoj.

U oba naselja doseljeni Rusini su ubrzo podigli prve, skromne crkve i škole, dobili iz Prikarpatja prve sveštenike i učitelje i utonuli u svakidašnjicu socijalno-ekonomskih prilika u Bačkoj XVIII veka. A ta svakidašnjica nije bila laka nikom pa ni Rusinima u Krsturu i Kucuri, odnosno onima koji su se kao pojedinačne porodice ili manje grupe rasuli po drugim naseljima u Bačkoj, Sremu i Banatu.

Summary

Ruthenians in Vojvodina from the Middle of the 18th to the Middle of the 19th Century

After the Turks had been expelled from Vojvodina, Batscka, Sirmium and Banat were scarcely populated regions. In the first decades after the expulsion of Turks, Batscka was inhabited almost exclusively by Serbs and Croats, but after the Rákóczy rebellion, Hungarians began settling down on the estates of some of the big landowners. About 1730 the colonitation of Germans began. Besides Germans, the Chamber forced Slovaks and Ruthenians to move to this region, creating thus a great veriety of population in Batscka.

A small group of Ruthenian immigrants crossed the Moriš and settled down in Banat where they soon ceased to exist as a separate ethnic group. The majorority of Ruthenians sought out the most suitable place for settlement in Batchka. Some families came as far as Sremski Karlovci, the main part, however, occupied the territory of Ruski Krstur in Batchka. In 1751 there were already 80 Ruthenian families in Krstur.

In the course of the year 1763, 40 Ruthenian families settled down in Kucura, and in 1755 another 40, while some others settled down in Krstur, Vrbas and other places in Batchka.

In both settlements the immigrant Ruthenians built their first modest churches and schools, the first priests and teachers coming from the Carpathian region, and accepted the economic and social conditions of the life in 18th century Batchka. Life was not easy in Vojvodina at that time and Ruthenian families in Krstur and Kucura, together with those dispersed in other settlaments in Batchka, Sirmium and Banat, shared it with the rest of the population.

Branislav Vranešević

RUSZINOK A VAJDASÁGBAN 1849-TŐL A XIX. SZÁZAD 80-AS ÉVEIIG

Az 1849-től az 1880-as évekig terjedő időszakban a vajdasági ruszinok társadalmi-politikai élete és múltja nem bővelkedik politikai eseményekben, inkább gazdasági-társadalmi, kulturális és művelődési folyamatok és történések jellemzik.

A Habsburg monarchia északi vidékein, különösen a Szudétaföldön és Ausztriában végbemenő mind erőteljesebb árutermelés folytán, a jobbágyság megszüntetésével, a kapitalizmus és kapitalista viszonyok gyors iramban terjedtek és fejlődtek a monarchia minden részében, úgyszintén azokon a vidékeken is, amelyeken a ruszinok éltek. A Kárpátok vidékén (hornjici) és Vajdaságban (ravničari) egyaránt. A kapitalizmus fejlődésével és a feudális maradványok felszámolásával egyidejűleg a ruszinok köreiben is kiéleződtek az osztályellentétek, különösen az agrárkérdés keretein belül, az uralkodó osztállyal szemben, amely a ruszinokat, mint nemzetiséget is elnyomta. Köztük és az uralkodó népek közt is kiéleződtek a nemzetiségi ellentétek. A ruszinok az agrárkérdésen kívül a főhelyre tették a nemzetiségi kérdést, s az ezzel szorosan összefüggő nyelvi, vallási és oktatásügyi kérdést is.

Megmutatkozott ez mindjárt a 48-as forradalom bukása után, amikor a Habsburg monarchiában, 1849-től 1859-ig bevezették az apszolutista uralmat, amelyet fő végrehajtójáról, Aleksandar Bach belügyminiszterről – Bach-korszaknak neveztek el.

Az 1848-as forradalom bukásával és a Bach-féle apszolutizmus bevezetésével egy nehéz, brutális időszak kezdődött, amelyben a csendőrség önkényessége és erőszakos magatartása és az úgynevezett Bach huszárok bürokratizmusa egyaránt érintette a Habsburg monarchia minden népét, köztük a ruszinokat is.

Hogy mennyire súlyosan érintette a ruszinokat a rideg bürokratizmusukról, brutális szigorúságukról és embertelenségükről hírhedt idegen tiszt-

viselők jelenléte, bizonyítja az a tény is, hogy a későbbiekben jelentkező politikai programjaikban kiemelték és ismételten kérték, hogy helyettük a saját nemzetiségükből kapjanak tisztviselőket (a központi uralomtól függetlenül).

Azonban mégis az bántotta őket a legjobban, hogy az 1848-ban kivívott és proklamált jobbágyságmegszüntetés mellett, az ezzel összefüggésben álló agrárkérdés nem oldódott meg.

A Kárpátok vidéki falvak egész sorában fellázadtak a ruszin parasztok. Megtagadták a kulukmunkát és az 1848-ban beszüntetett feudális járulékok fizetését. A legkülönfélébb visszaélésekre panaszkodva „kérték, hogy olyan hivatalnokokat küldjenek a részükre, akik a ruszin népet szeretni fogják, tisztelni és megnyugtatni."

A parasztok ellenállásai és mozgalmai folytatódtak az 1851. évben is, amiről az akkori hivatalos jelentések is beszámolnak. Úgyszintén a hatalom éles intézkedéseiről sem feledkeznek meg.

A parasztság helyzete a jobbágyságnak az 1853-ban való eltörlése után sem javult. Elegendő föld és a megélhetéshez szükséges eszközök nélkül bérbe vagy felesbe veszik a földbirtokok földjeit, vagy napszámba járnak a nagybirtokokra, amelyek függővé válnak azáltal, hogy vetőmagot kölcsönöznek, vagy betegség és egyéb bajok miatt.

A ruszin parasztok elégedetlenségeinek más okai is voltak.

A parasztok kárára 1849 után komasszációkat és szegregációkat végeztek. Az elfogultan véghezvitt kommasszációval a ruszin parasztoktól elvették a megművelhető földeket, a szegregációval pedig a legelőket.

Mindezek az adatok a ruszinok nehéz helyzetéről tanúskodnak a feudalizmusból a kapitalista gazdálkodásba való áttérés idején.

Az 1848-ban megkezdett osztályharc folytatódott az abszolutizmusban és az átmeneti időszakban is. (1860—1867).

Az abszolutizmus és provizórium idején a ruszin értelmiségiek sokban hozzájárulhattak volna az agrárproblémák megoldásához, azonban e feladat elvégzéséhez nem bizonyultak eléggé fejlettnek. Egyrészt mert kevesen voltak, másrészt pedig a bécsi udvartól tartva, amely védte nemesi-nagybirtokosi jogaikat.

Azonban sokkal erőteljesebben, jobb rendszerrel és tervekkel láttak hozzá a politikai programok felállításához a nemztiségi és nyelvi kérdések, valamint az iskoláztatás és vallás megoldásához. Ezek a kérdések a Bach-korszak letűntével, 1859 után jutottak kifejezésre.

Amikor a Solferini vereség után az udvarnak vissza kellett vonni a gyűlölt Bachot (1859-ben) és a már kipróbált módszer szerint, az 1860-ban kiadott Októberi diploma révén visszaállította a félig alkotmányos állapotot és megígérte monarchia föderációs elvek alapján való átszervezését –

minden nép, kiváltképp a szlovák, így a ruszinok köreiben is élénk mozgolódás, készülődés indult, hogy az ígért átszervezést felkészülten várják.

Habár az udvar az 1861-es szabadalommal „megmagyarázta" és ezzel tulajdonképpen beszüntette az Októberi diplomát és Schmerling gróf rideg abszolutizmusához tért vissza, különösen a szláv népek szilárd politikai mozgalmait nem lehetett megállítani és elhallgattatni. A vajdasági szerbek, románok és szlovákok különösen aktívak voltak. Ezeknek példájára megmozdultak a ruszinok is a kiemelkedő vezér Ivan Adolf Dobranskival az élen, aki mint odaadó osztrákszláv és a Habsburgok megbízottja azt a feladatot kapta, hogy 1849-ben az orosz intervenciós testületek elé menjen, ahonnan visszatérve Magyarországra a kormány komisszárjaként működött az orosz hadseregben.

Ilyen nagy szerephez jutva a ruszinok nemzetiségi megmozdulásában Dobranski emberei 1849 őszén elkészítik első politikai programjukat. A megyei fennhatóságtól független járásokat és a ruszin nemzetiség egyenjogúságát követelték Magyarországon. Ugyanebben a politikai programban kérték még a ruszin nyelv bevezetését az iskolákban, ruszin gimnáziumok és akadémiák létesítését Ungváron (Uzsgorodban), továbbá hogy a járások élére ruszinok kerüljenek, valamint ruszin nyelven megjelenő lapokat és a cirill sajtó korlátlan megjelenését.

Már az 1861. évi országgyűlésen Dobranski hívei még radikálisabb jogokat követelnek. A szerbek mintájára különálló vajdaságot, mint önálló autonóm nemzetiségi területet, gyűlést (sobranije), a görögkatolikus szokás szerint egy püspök megválasztását, valamint különálló püspökséget stb. kértek.

1861-ben mégegy nemzetiségi program jelent meg (néhány „mármarosi ruszin" aláírásával), akik Dobranskitól eltérően jogaikat nem egy különálló ruszin autonóm terület keretein belül akartá megvalósítani, ha em megelégedtek volna a magyar néppel való megegyezés értelmében követelt jogaik mielőbbi megvalósításával is:„nyelvi és más jogokkal, valamint a ruszin megyék körülhatárolásával."

E követelmények megvalósítása azonban nagy nehézségekbe ütközött. A körülhatárolt járások helyett, a bécsi udvar sietett a központi hivatalok megszervezésével, amelyeknek Bécsből kellett irányítaniuk a monarchia minden egyes vidékét.

A ruszin hivatalnokságot kinevezték ugyan, de nem a lakosság arányában, mert nyilvánvaló volt, hogy nincs elegendő ruszin értelmiségi.

Ezt a hiányt még inkább kihasználták az idegen hatalmak és Keresztúron, Kucurán, úgyszintén a többi ruszinlakta helységekben is idegeneket helyeztek a vezető állásokba (németeket vagy magyarokat).

A nyelvi kérdésben még nagyobb nehézségek mutatkoznak.

Felvetődött az a kérdés, hogy vajon melyik nyelvet kellene bevezetni hivatalos nyelvként a ruszinlakta vidékeken.

Az orosz intervenciós hadseregek jelenléte révén, Dobranski közbenjárására az orosz nyelvet vezették be nemcsak az igazgatásban, hanem az iskolákban és az uzsgorodi gimnáziumban is. Az utcai feliratok orosz, magyar és német nyelvűek voltak. Még a törvényeket is orosz nyelven publikálták.

Nemsokára ellenállás jelentkezik a nagy orosz nyelv bevezetése miatt, de nemcsak a magyarok és németek részéről. A prešovi kanonok, a becsületes és hazaszerető Duhnovič panaszt emel a Kárpátok vidéki és ukrajnai arisztrokrácia ellen, amely nem akarja megtanulni az orosz nyelvet. A papság egy része is ellenállást tanúsít. Beleegyeznek ugyan az orosz nyelv használatába, de csak majd akkor, ha ez „egy kicsit elterjed".

Az orosz nyelv bevezetését, mint az elmagyarosítás elleni védekezés jelentőségét még a parasztok sem értették meg, habár elsősorban az ő részükre vívták ki. Arra hivatkozva, hogy nem értik, ami részben igaz is volt, tilatkoztak ellene.

Fölmerült a kérdés, melyik dialektust kellene bevezetni a nagyorosz nyelv helyett, hogy egyaránt elfogadják a Kárpátok vidékén, Galíciában és a Vajdaságb..n.

A kortársak közül erre a kérdésre senki sem tudott megfelelő választ adni és mindenki részére elfogadható megoldást ajánlani.

A nyelvi kérdés ezáltal megoldatlan maradt.

A ruszin iskolák kérdése is a nyelvi kérdéshez tartozott, ami szintén a ruszinok és magyarok közti ellentétek kiéleződéséhez vezetett. Az abszolutizmus és provizórium időszakában fennálló erős vallási szervezettségnek köszönve, a főbb egyházi iskolákban, Keresztúron és Kucurán, sőt a többi vajdasági helységekben sem jelentkezett a nyelvi kérdés. Mint ahogy a szerbeknél és románoknál szokás volt, a vajdasági ruszin iskolákat is az egyház támogatásával maga a nép tartotta fenn, sokszor még az egyházi javakat is felhasználva erre a célra. A tanítás 1867-ig a nép nyelvén, vagyis ruszinul folyt.

Az uzsgorodi gimnáziumban, ahol az orosz nyelvet vezették be az 1849/1950-es tanévben, élesebben kinyilvánult ez a probléma.

A magasrendű magyar klérus a magyar országgyűlés és kormánysajtó ellenszegülése mellet is, amelyeket a bécsi hatalmak támogattak, az orosz tannyelv az uzsgorodi gimnáziumban fennmaradt egészen 1867-ig. Ennek köszönhető, hogy az abszolutizmus és provizórium időszakában tetemesen megnövekedett a ruszin inteligencia száma.

Ez az időszak (1848—1867) jelentős volt a cirill-ruszin és kárpátmenti-ukrajnai sajtó fejlődésére nézve is.

A sajtó kérdését a prešovói kanonok, Duhnovič kezdeményezte, azzal

hogy újságok megjelentetését követelte, de a Munkácsi-féle konzisztórium ezt a kérdést mindig elnapolta.

Az első újságot a ruszinok részére, orosz nyelven a bécsi kormány adta ki, áthelyezve a lvovi „Vestnik dlja Rusinov Austrijskoj deržavi"-it Bécsbe.

Azonban a nagy orosz irodalmi nyelv hódolóinak a megsokasodásában a bécsi kormány veszélyt látott és először is megtagadta a lap támogatását. később pedig a szerkesztőket is felmentette tisztségük alól. A lap ezt követően gyorsan megszűnt.

A későbbi időszakban 1856-ban megjelent a „Cerkovnaja gazeta" szintén orosz nyelven. Mivel az olvasók nagy része nem ismerte a nyelvet, kevés az előfizető és amikor 1858-ban a hatóságok beavatkoznak, az eladósodott kiadók beszűntetik a lapot.

A Cerkovnij vestnik is a hatóságok közbelépése folytán csak a tizedik számig jelenik meg.

Hasonló sorsra jutott a Dobranski-féle csoport szerve is, a nagyorosz nyelven megjelenő Svet is.

A hatóságok beavatkozása (és a gótok tiltakozása) mellett is a sajtó beszüntetésének fő okát a kevés előfizetőben kell keresni, valamint abban, hogy a Kárpátok vidéki lakosság nem ismerte eléggé a nagyorosz nyelvet.

Ebben az időszakban külön ki kell emelni a prešovói kanonok, Aleksandar Duhnovič irodalmi tevékenységét, aki Prešovban irodalmi egyesületet és egyetemista krúzsokot létesített. Néhány könyvet is írt, amelyeket az iskolákban tankönyvekként használtak. Fontosak még értekezései és versei is, amelyek közül a legjelentősebb: „Ja rusin bil esm i budu", a ruszinok himnuszává lett.

A ruszinoknak az egyenjogúságért folytatott nemes harcát megszakította és megnehezítette az 1867-es osztrák-magyar egyezmény, amely alapján a hatalom a kettős monarchiában az osztrák ipari burzsoázia és a magyar nagybirtokos nemesség kezébe került.

Minden gazdasági előjogot megszerezve, kiváltképpen a kapitalista ipar zavartalan fejlődésére, az osztrák ipari burzsoázia átengedi a magyar uralkodó osztálynak a nem magyar népeket Magyarország területén.

Mivel 1867-ben többségben voltak a más nemzetiségek, az 1868-ban hozott törvény 44-es számú paragrafusa által, amely a nemzetiségiekkel foglalkozik, a pesti kormány nagy lendülettel megkezdi az elmagyarosítást, aminek a szlovákokon kívül leginkább a ruszinok voltak kitéve. Ezáltal a nemzetiségi kérdés gyorsan kiéleződött. Arra késztette a vajdasági ruszinokat, hogy a fönnmaradásért vívott harcban, az előbbiek során em lített politikai programjukban a régi hazájukban, a Kárpátok alján élő rokonaikra és az Osztrák-Magyar Monarchia többi, nem magyar népeire támaszkodjanak.

Fölvetődik a kérdés, hogy a már említett politikai programok, nyelvi

és oktatásügyi kérdés, vagyis a nemzetiségi ébredés elért-e a vajdasági ruszinokig. Mebolygatta-e őket és a létért való nehéz harcban arra utalta-e őket, hogy együttműködjenek az északon élő testvéreikkel, valamint a nemzetiségileg szintén elnyomott többi vajdasági néppel.

A hiányos források mellett is lehetséges erre a kérdésre pozitív választ adni.

A vajdasági ruszinok nemcsak tudtak azokról a problémákról, amelyeket a nemzeti kérdés foglalt magába, mert azonosak voltak északi rokonaik problémáival, hanem az említett plitikai program szellemében együtt is működtek a Kárpát vidéki honfitársaikkal és a vajdasági nemzetiségekkel egyaránt.

Az északon élő rokonaikkal különböző módon tartották fenn kapcsolataikat. A sajtó, valamint a vallási szent könyvek (amelyek a Kárpátok vidékéről kerültek Vajdaságba) által és a személyes, kölcsönös utazásokkal és vendégeskedésekkel.

Duhnovič műveinek nagy része ide is eljutott és kedvezően befolyásolta a ruszinok és ukrajnaiak, galíciaiak és vajdaságiak testvéri viszonyát. Duhnovič műveit és tankönyveit a népszerű tanító, Mihajlo Vrabel is alkalmazta, fönntartva a kapocslatot a Kárpátok vidékén élő testvérnépekkel.

Vrabel etnográfiai írásai és Ruskij soloveja (Orosz pacsirta) kedvelt olvasmánya a vajdasági ruszinoknak és északi testvéreiknek és ezáltal közöttük összekötő kapocsként szerepel.

A bukovinai, galíciai, és ukrajnai, valamint a vajdasági ruszinok közti kapcsolatok ápolásának kezdeményezője a bécsi vallási szeminárium volt, amelyben az össz ruszinlakta területekről származó fiatal papnövendékek tanultak és barátkoztak egymással.

A vajdasági ruszinokhoz hírek és értesítések a Kárpátok vidékéről, Ukrajnából és Galíciából a szerb és magyar oppozíciós, a már említett ruszin és Pešćbudimske vedmosti nevű szlovák sajtón keresztül érkeztek.

A szerb és ruszin sajtó által értesültek a vajdasági ruszinok Dobranskinak és Miletićnek a Habsburg monarchia átszervezésével és a nemzetiségi kérdéssel foglalkozó együttműködéséről. Úgyszintén arról is, hogy Miletić fölhívta Dobranskit arra, hogy híveivel együtt csatlakozzon a többi nem magyar népek nemzetiségi mozgalmaiba és a szerb-román, valamint szlovák-szerb együttműködés példájára szálljanak szembe az elmagyarosítás, a bécsi idegen elnyomó politikai és végül az egyezmény után a pesti kormány ellen is.

Vajon maradt-e minden az informálás és apelláció szintjén, vagy konkrét példa is volt az együttműködésre. A ruszinok és nem magyar népek közös akcióira, különösen az akkortájt politikailag nagyon aktív vajdasági szerbekkel való együttműködésre. A konkrét eredmények kézzelfoghatóak.

Elsősorban a politikai program felállításában legbefolyásosabb politikus,

Dobranski szem előtt tartja a szerb-román együttműködést és ezeknek példájára már 1849-ben kéri a ruszinok és ukránok nemzetiségi kérdésének a megoldását.

Az 1861-ből származó radikálisabb programjában pedig már különálló területet is követel a szerb vajdaság példájára.

Miletić 1869-es becskereki programja a ruszinokkal való együttműködést nemcsak előrelátja, hanem ki is emeli a már megvalósított román-szerb, szlovák-szerb és a több akcióban ellenőrzött ruszin-szerb együttműködést is, mint valóságot a nemzetiségi elnyomás elleni harcban.

A nem magyar népek összetartásáról és együttműködéséről elkeseredéssel ír a magyar kormánysajtó többek között a céljait szolgáló Borsszem Jankó című szatirikus lap is.

Hogy a fölhívások és apellációk megértésre találtak a Magyarország területén élő nem magyar népek között arról tanúskodnak a Bécsben tanuló szerb diákoknak és egyetemistáknak a ruszin és ukrajnai fiatalsággal való tartalmas és termékeny összejövetelei. A szerbhorvát és ruszin egyetértés és együttműködés kifejezőjeként – amelyet Miletić és Dobranski létesített – a szerb és ruszin fiatalság Bécsben sikeres kollektív munkagyűléseket szervez a szerb Zora egyetemista- és diáktársulatnak, a ruszin Sičnek, a Ruskaja osnova, Bukovina és a többi ruszin vagy ukrajnai társulatok korporatív részvételével.

A ruszin vezér, Dobranski akcióitól lelkesülten a Bécsben tanuló szerb diák- és egyetemista-ifjúság agilis közvetítője volt az ukrajnai, galíciai és vajdasági ruszinoknak.

A szerb és ruszin diákok közti kapcsolatok élénk és fáradhatatlan fenntartója az akkori legbefolyásosabb ruszin politikus, Dobranski volt. A szerb egyetemisták szerették Dobranskit, fellelkesítették őket beszédei, programja, temperamentuma és gesztusai. Mindamellett, hogy Dobranski mint osztrákszláv a bécsi udvar megbízottja volt, akciói a ruszinok nemzetiségi tudatának a felébresztésére és az elmagyarosítás elleni harca kedvezően hatottak.

A bécsi Zorában Dobranski mindennap megforult. Erősen hatott a szerb és ruszin diákságra egyaránt a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos politikai programjának a szellemében.

A ruszin és szerb egyetemisták legszebb és legintimebb ünnepe húsvét volt, amikor éjfél körül száz torokból is fölhangzott az ének és az elnökök köszöntötték egymást azzal a kívánsággal, hogy az ő népeik is „feltámadjanak", felszabaduljanak a rabság alól.

A bécsi szerb egyetemisták tudtak a ruszinok és ukránok nyelvi problémájáról, de nem avatkoztak bele. Neutrális, bár korrekt állásfoglalásukkal békítőleg hatottak mindkét irányzatra, ami által kiérdemelték jóhiszeműségüket, ezek mindig a „mi javunkra és a mi ajánlatainkra" szavaztak.

A Dobranski és Miletić által megvalósított együttműködés nemcsak a diákifjúság körében jutott kifejezésre, hanem ápolták azt a vajdasági szerbek és ruszinok is.

Nem volt rá szükség, hogy politikailag meggyőzzék és együttműködésre hívják fel Keresztúr, Đurđevo, Verbász, Kúla, Mikluševci, Petrovci, Šid, Berkasovo, Bikić Dol és más települések szerb és ruszin lakosságát, akik nagy keserűséggel a lelkükben és fellázadásra készen érezték ugyanazokat a nemzetiségi és szociális igazságtalanságokat. Egyformán bántották mindannyiukat az uzsorásadósságok és a kegyetlen intézkedések az adó és különböző járulékbeli tartozások miatt, az igazságtalanul végrehajtott kommasszáció és szegregáció, a kukoricaszedésre, kapálásra vagy búza- és fűkaszálásra fizetendő kis napszám. Bántották őket a gazdasági birtokokon felesbe kivett földek és az eladósodás miatt a saját verítékükkel átáztatott földek és mezők, valamint állatállományuk – amelyet élelemre, igavonásra és a föld megművelésére használták fel – elvesztése.

A termelésben és mindnnapi munkában is könnyen megvalósult a közeledés és együttműködés.

A jólértesült és ambiciózus dr. Kostelnik, aki a keresztúri egyház Liber memoratiliumát írta, a keresztúri ruszinok és szerbek közti legbensőbb baráti kapcsolatokról számol be. E bartáságot még el is ítéli, mert úgy tartja, hogy a keresztúri ruszinok sokkal jobban tennék, ha a németekkel barátkoznának inkább, mert tőlük legalább lenne mit megtanulniuk. És egy ilyenfajta együttműködés az elmagyarosítási elleni védekezés lehetőségét jelentené, amelytől a németek is veszélyeztetve voltak.

A cirill ábécé az 1849-től 1890-ig terjedő időszakban, úgyszintén napjainkban is összekötötte a vajdasági ruszinokat északi testvérnépeikkel és a vajdasági szerbekkel. A cirillbetű használatának köszönve a műveltebb ruszinok előfizetői voltak a szerb sajtónak és könyveknek.

A ruszinok Kárpátok vidéki rokonaikkal és más vajdasági népekkel való együttműködésről, nemzetiségi felébredéséről és élénk politikai tudatáról a Keresztúron alapított első ruszin népi könyvtár (1870) és az 1878-ban Kucurán létesített ruszin olvasóterem számol be a legmeggyőzőbben.

Ezek az olvasótermek nemcsak a gazdaságilag megerősödött, földműveléssel foglalkozó vajdasági ruszin helységek kulturális felépítményének tartozékai és kifejezői voltak, hanem a XIX. század második felében itt élő ruszinok életének nagyméretű politikai megnyilvánulásai is.

Az Osztrák-Magyar Monarchiában élő szláv népek együttműködésének a kifejezői voltak, akik a 60—70-es évek táján „čitaoničko doba" (olvasótermi időszak) néven ismert közös mozgalomban vesznek részt. Az olvasótermek jelentkeznek a többi népeknél is: Horvátországban, a cseheknél, szlovákoknál, Szlovéniában és a Vajdaságban egyaránt. Jólismert tény, hogy ezek az olvasótermek milyen szerepet töltöttek be ebben az időszak-

ban: nemcsak a sajtó és könyvek olvasására szolgáltak, hanem egyfajta társadalmi és politikai klub vagy valamilyen párt színhelyei is voltak. A kaszinók a nemeseké a polgárságé és a falusiaké pedig az olvasótermek voltak. Hatásuk igen széles körű volt.

Az olvasótermekbe nemcsak a Kárpátok vidéki, galíciai, bukovinai és ukrajnai lapok érkeztek, hanem a szerb, szlovák és fejlett magyar sajtó is. Ez, különösen Kucurán vonzotta a műveltebb magyarokat, ami viszont a ruszinok és magyarok közeledését tette lehetővé.

A kevert lakosságú ruszin-magyar településeken (Kucura, Kula stb.) a ruszin-magyar együttműködés szoros volt. Ez a közeledés és együttműködés már a gyermekkorban megkezdődött és folytatódott később is, különösen a mezei munkák idején, amikor a szegény ruszinok és magyarok napszámba jártak a gazdagokhoz. Éppen úgy mint a magyarok, a ruszinok is híres kubikosok voltak, akik társaikkal együtt a XIX. század 80-as éveiben folyó vasútépítéseken vettek részt. A magyar és ruszin részesaratókat egyformán kiszípolyozták és így közösen is lázadnak fel kizsákmányolóik ellen a 90-es években. Elc gróf birtokain, nem messze Mikuluševcitől és Petrovcitól a magyar és ruszin béresek, akik az állandó szegény mezőgazdasági munkások többségét képezték, osztoztak jóban és rosszban, társulva a munkában és harcban. A társadalmi helyzetükből adódó egymásrautaltságot az is bizonyítja, hogy beszélték egymás anyanyelvét. A munkában való mindennapi társulás és az egymásra utaltság a ruszin nyelvben előforduló magyar szavak, a magyar népviseletből, táncokból átvett jellegzetességek, a lakodalmi és más szokások kölcsönvétele még jobban összeköti őket. Különösen 1890 után hat mindez pozitívan az élénkebb ruszin-magyar kapcsolatok létrehzására a közös, kapitalista kizsákmányolók elleni harcban.

E mostoha sorsú emberek közös szenvedéseit és törekvéseit hűen ábrázolták a ruszin parasztok és napszámosok – Kulič, Farkaš, és Palenčan –, amit 20 évvel később, 1897-ben Hnatjuk néprajzkutató jegyzett föl.

Ezekben a följegyzésekben a vajdasági ruszinok legszegényebb rétegei, a zsellérek szólalnak meg, akik talpalatnyi föld, állatállomány és ház nélkül ki voltak téve a legnagyobb megpróbáltatásoknak, szegénységnek éhezésnek és a legnagyobb társadalmi igazságtalanságoknak.

Az 1867-es egyezmény után egészen a XIX. század 80-as éveiig, amikor az Osztrák-Magyar Monarchia uralkodó osztálya gazdasági és politikai hatalmának zenitjén volt, az össz elnyomott népek és széles néprétegek, úgyszintén a ruszinok részére is a társadalmi és nemzetiségi harcok nehéz napjai kezdődnek.

A kapitalizmusba való gyors áttérés ezen időszakát a parasztság gyors rétegeződése és elszegényedése jellemzi.

Ez az a „sötét" korszak, amely Tisza Kálmán uralkodása alatt Magyar-

országon, Kuen alatt Horvátországban, Boszniában és Hercegovinában pedig Kalaj teremt politikai temetőt.

Mivel képtelenek ellenállni az uralkodó osztály brutális erőszakának és kizsákmányolásának, a ruszinok tömegesen emigrálnak. Osztályharcuk egyik megnyilvánulási formájává lesz az, hogy egészen Amerikába és Ausztráliába vándoroltak ki.

A vajdasági ruszinok, mivel kizárólagosan csak vajdasági mezőgazdasággal foglalkoztak, a nagybirtokkal szembeni konkurrenciában lemaradtak, eladósodtak és mezőgazdasági valamint állattenyésztési termékeiket is potom áron tudták csak eladni. Hogy kifizethessék az adót és más tartozásaikat napszámba járnak, vagy fuvarosnak szegődnek el, az egyházaktól vagy nagybirtokosoktól árendába vagy felesbe földet vesznek ki, hogy eltarthassák családjaikat és letörleszthessék adó- és egyházi és más kötelezettségeiket, amelyek a kapitalista társadalom fejlődésével egyre szaporodtak és növekedtek.

Korszerűbb termelési eszközök és mechanizáció nélkül (a gépek: vetőgép, morzsológép, szélmalom és cséplőgép majd csak a 80-as években jelentkeznek, de akkor is csak elszórtan) mind nehezebben tudják fenntartani magukat. Sokszor egész Szenttamásig vagy Karlócáig gyalogolnak, hogy az ottani nagybirtokosoknál vagy gazdag parasztoknál szőlő- vagy kukoricakapálással, búza- vagy fűkaszálással keressék meg a betévő falatjukat. A ruszin parasztokat is érinti az osztályrétegeződés: az egyik oldalon kisszámú gazdag parasztság (tanyaiak), míg a másikon mind több ház és föld nélküli szegény paraszt válik ki.

E falusi szegények siralmas gazdasági állapotát és rabsági társadalmi-politikai helyzetét élethűen mutatja be Vladimir Hnatjuk, a híres néprajztudós.

A társadalmi ellentétek és az osztálykülönbségek ilyenfajta kiéleződésével a ruszinok, szerbek, románok, szlovákok, németek és magyar ellenzéki körökben folyamat indul meg a népek közti szabályos viszony, ami a szélesebb körű politikai tervben és összhangban nyilvánul meg a mindennapi együttműködés terén. Ez olyan méreteket ölt, hogy a vajdasági ruszinok átveszik a jugoszláv népi próza és etika elemeit – a Kosovói csatáról, Miloš Obilićről, Lazar cárról és Kraljević Markóról, akiben a társadalmi szabadságért küzdő harcost látták – szóló költeményeket. A jugoszláv népeknél önnálló szokás az érdekesebb események vagy személyiségek megéneklése (spevavarje) a vajdasági ruszinoknál is jelentkezik és néprajzkincsük tartozéka lesz. A magyar, ruszin, szerb és szlovák szegény rétegek ellen elkövetett igazságtalanságokat, a szegregációt és kommasszációt (a járás elvesztése) is megénekelték, amiket később számos szatirikus versében Hnatjuk jegyzett fel.

Ezek a jelek mind kifejezőbben mutattak arra, hogy a vajdasági ruszinok belátták, hogy súlyos társadalmi helyzetükben – amelyet a pesti kormány

nehéz rendszere, elmagyarosítási törekvése és elnyomása okozott – csak akkor maradhatnak fenn, ha a többi kizsákmányolt vajdasági népekre és nemzetiségekre támaszkodnak.

A ruszinok és szlovákok együttműködéséről (a Kárpátok vidékén és Vajdaságban egyaránt) tanúskodnak a nyelvükben előforduló közös kifejezések, a népszokásaikból és népviseletükből átvett elemek is. A szlovák „Pešć-Budimske vedmosti", a XIX. század 60-as éveiben egyenlőséget követelve a szlovákok részére, nem feledkezik meg a legközelebbi testvéreikről („najbližih k' nam braću"), ruszinokról sem. Ugyanez a lap Dobranski mellett is kiállt, amikor a magyar sajtó támadta és elítélte. A mindennapi életben is rendszeresen hangsúlyozták a ruszinok és szlovákok szláv közösséggel átszőtt rokoni kapcsolatait.

Mindez világosan rámutatott arra, hogy a vajdasági ruszinok szociális és nemzetiségi közössége megérett arra, hogy aktívan részt vegyen az összetett, nehéz problémák megoldásában, amelyeket a kapitalizmus elkövetkező, imperialista időszaka a 90-es évektől az első világháborúig az osztrák-magyar monarchia népeire rótt.

A vajdasági ruszinok soraiban ekkor politikai téren is egy új társadalmi erő jön létre, az agrárproletarizmus az első ruszin szocialistákkal az élen, akik az elnyomottaknak megmutatják az egyedüli lehetséges és helyes utat a szociális igazságosságért és új társadalmi viszonyokért folyó harc felé.

Rezime

Rusini u Vojvodini od 1849. do kraja 80-tih godina XIX. veka

Pod uticajem sve intenzivnije robne proizvodnje severnih pokrajina Habsburške monarhije, naročito Sudetskih zemalja i Austrije, nakon ukidanja kmetstva, vrlo brzim tempom tekao je proces jačanja i širenja kapitalizma i kapitalističkih odnosa u svim delovima Monarhije, pa i u krajevima koje su naseljavali Rusini kako u Podkarpatju, tako i u Vojvodini. Uporedo sa jačanjem kapitalizma i likvidacijom feudalnih ostataka zaoštravale su se i među Rusinima klasne suprotnosti naročito u domenu agrarnog pitanja, a u odnosu na vladajuću klasu, koja je Rusine i nacionalno ugnjetavala zaoštravale su se i nacionalne suprotnosti između Rusina i vladajućih nacija kojima su Rusini bili potčinjeni stavljajući u prvi plan pored agrarnog i nacionalnog pitanja i s njim tesno povezana pitanja jezika, crkve i škole.

Autor u ovom tekstu obrađuje društveni i politički život i prošlost vojvođanskih Rusina u periodu između 1849. do kraja osamdesetih godina XIX-og veka, koji ne obiluje političkim događajima, nego su više ispunjeni ekonomsko-društvenim i kulturno-prosvetnim procesima i zbivanjima.

Summary

Ruthenians in Vojvodina from 1849 to 1890

Under the influence of intensive production of goods in the northern provinces of the Habsburg Monarchy, especially in the Sudetic countries and in Austria, and after the abolishment of serfdom, capitalism was gainig ground in all parts of the Monarchy, including the regions inhabited by Ruthenians, both in the Carpathian region and in Vojvodina. Together with the stregthening of capitalism and the disappearance of feudalism, the class antagonism was growing more acute among Ruthenians, especially in the domain of the agrarian question. The national antagonism between Ruthenians and the ruling nations sharpend, thus bringing to the foreground not only the agrarian question, but also the national question and with it related problems of language, church and school.

In the present paper the author has treated the social and political life and the past of Ruthenians living in Vojvodina in the period between 1849 and 1890, which did not abound in political events, but was rich in economic, social, cultural and educational developments and events.

Gyura Varga

A VAJDASÁGI RUSZINOK KULTURÁLIS ÉLETÉNEK NÉHÁNY ALAPELEME

I.

Ma, amikor egész társadalmunk döntő harcot folytat Tito elnök és a JKSZ Elnöksége Végrehajtó Irodájának leveléből eredő feladatok végrehajtásáért, amelyek számunkra, a soknemzetiségű Vajdaságban élők számára külön ösztönzést nyertek Tito elvtársnak a Szerb Köztársaság Politikai Aktívája előtt mondott beszédével, a Szerb KSZ Központi Bizottságának 45. és a Vajdasági KSZ Tartományi Bizottságának 52. értekezletén hozott határozataival, a kultúra kérdéseit – s ezen belül a ruszin nemzetiség kulturális életének problematikáját – nem lehet elszigetelten vizsgálni. Tény, hogy itt is a kommunisták voltak a leghivatottabbak arra, hogy a tevékenységet irányítsák, s elsők legyenek a KSZ kulturális feladatainak és a Kulturális Akció kongresszusa üzenetének végrehajtásában – s ebből következően feleljenek is az ezen a területen folyó munka eredményeiért.

Nyilvánvaló, hogy a kommunistáknak kell vállalniuk a kezdeményező és aktív szerepet a kultúrpolitika orientációja terén, természetesen a többi kultúrmunkással együttműködve, mivel a kultúra nem élvezhet olyan mértékű autonómiát és nem lehet olyan szellemi tevékenység, amely független a társadalmi ideológiától; s éppen a fentiek kötelezik a kommunistákat az állandó eszmei harcra. Csak ilyen munkával járulhatnak hozzá a kommunisták a kulturális élet fejlődéséhez, az önigazgatási viszonyok fejlődéséhez a kultúrán belül, tehát ily módon lehet ezt a tevékenységi területet összhangba hozni szocialista társadalmunk célkitűzéseivel és szükségleteivel. Ez a tevékenységi forma különösen alkalmas az ifjúkommunisták számára, mivel éppen az ifjúság képezi a művelődési egyesületekben a legaktívabb réteget. Szemmel látható, hogy azokon a helyeken, ahol a kommunisták szervezettebb munkát fejtettek ki, ahol kifejezetteb-

ben érvényesült egységes fellépésük, ott kevesebb volt a tévelygés és az eredmények is jobbak voltak. Ahol a kommunisták állandó és szervezett munkát fejtettek ki, nem került sor nacionalista és kispolgári jelenségekre – és fordítva: ahol gyenge volt a kommunisták részvétele a munkában, ott módot találtak önigazgatású társadalmunk érdekeitől idegen tevékenységre. Ahol a kommunisták nem voltak elég éberek, ott az egyház tevékenysége és befolyása növekedett.

Rámutatva a vajdasági ruszinok kulturális életének néhány alapelemére, meg kell állapítanunk, hogy a helyi és vállalati alapszervezetek számos kommunistája egyáltalán vagy alig kapcsolódott be környezetének kulturális életébe, nem ismerte kulturális problémáit. A művelődési otthonok kereteiben alakult működedvelő szakosztályok mintegy 1000 aktív tagja között még mindig kevés a kommunista, tehát szerepük a kultúrpolitika kreálásában és vezetésében nem volt kielégítő. A fentiek megállapításával azonban nem akarjuk elvitatni az érdemes kommunisták hozzájárulását a kultúrához; különösen az újvidéki és Ruski Krstur-i kommunistákra gondolunk itt, akik sokat tettek azért, hogy az elmúlt néhány év alatt a ruszin kultúra háború utáni affirmációjának legmagvasabb pontjára érjen, s elismerést arasson itthon és külföldön is.

Vajdaság történeti és mai valóságát tekintve, amely szerint a tartomány soknemzetiségű társadalmi-politikai közösség, a ruszin nemzetiség kulturális életének helyzetét és problémáit nem lehet a tartomány népei és nemzetiségei kultúrájának általános problémáján kívül, elszigetelve vizsgálni. Ez a közelítési mód egyenes következménye annak a tételnek, amely szerint bármely nép vagy nemzetiség kulturális életének problémáit csak az anyagi alap fejlettségi fokának arányában lehet megoldani, ideértve természetesen az akcióegységet és tudatosságot; s amely alól nem képezhet kivételt a vajdasági ruszinok kulturális élete sem. Hogy ezeken a lapokon csak a Vajdaság SZAT területén élő ruszinok kultúrájának helyzetét és problémáit vizsgáljuk, onnan következik, hogy célunk – amennyire lehet – a legrészletesebben megismerkedni ezzel a kérdéskörrel, s annak alapján felmérjük a helyzet javításának szükségességét, lehetőségeit és módját.

II.

Ismeretes, hogy a ruszinok Vajdaság SZAT területén főleg hat község – Kula, Verbász, Bácstopolya, Újvidék, Zsablja és Šid területén élnek, s kulturális életük problémáit másként kezelik és másként oldják meg az egyes községekben. Ennek eredményeképpen napjainkban is jól látható különbségek mutatkoznak a kultúra lényegi kérdéseinek megoldása terén.

Ezek a törekvések nem mindig az anyagi alap függvényei, sok esetben szubjektív gyengeség következményei. Az a benyomás alakul ki, hogy a kultúra helyzete, így a ruszin kultúráé is, községi viszonylatban nagyban függ a szubjektív tényezőktől. A községi normatív aktusokkal a kultúra helyzetét nagyjából megnyugtató módon rendezték. A gyakorlatban azonban a kultúra helyzetét majdnem teljes egészében a községi társadalmi-politikai tényezők álláspontja határozza meg; különösen, ha a kultúra anyagi alapjának létrehozásáról, fejlődése irányának megszabásáról és a fejlesztési sorrend megállapításáról van szó.

A kultúra helyzetéről az említett hat községben elmondhatjuk, hogy mindegyikben saját kultúrpolitikai modell alakult ki. Ezek a modellek egymásközt igen különböznek, kezdve a szervezési és tartalmi meghatározóktól, a kulturális tevékenység hordozójának kérdéséig, továbbá a községi oktatási-művelődési és művelődési közösségek helyének és szerepének megszabásáig, és a kulturális szükségletek és viszonyok felméréséig és meghatározásáig. A legjobb helyzet minden tekintetben az újvidéki és kulai községben van, 1972 folyamán pedig érezhetően javult a helyzet a verbászi községben is. A gazdaságilag kevésbé fejlettek sorába tartozó bácstopolyai, zsablyai és šidi község területén a kultúra még nem foglalta el az őt megillető helyet sem a pénzelés, sem társadalmi helye és szerepe szempontjából. Természetesen ezekben a községekben is mutatkoznak bizonyos javulási tünetek a kultúra általános helyzetét tekintve, ám a többiek mögötti lemaradás olyan mértékű volt a múltban, hogy a mai eltérés nemhogy nem csökkent, hanem inkább növekszik.

Az a benyomás alakul ki, hogy a kultúra nem megnyugtató helyzete a fejletlen, esetenként a fejlettebb községekben is bizonyos esetekben nem az anyagi alap szintjének eredménye, hanem a kultúrpolitika vezetésének eltérő koncepciójából ered. Egyes községekben nagyobb figyelmet szentelnek, s egyben több pénzt is fordítanak a dolgozók tömegkultúrájának fejlesztésére, s ezzel párhuzamosan serkentik a művelődési egyesületek munkáját, más községekben viszont azt tartják, hogy nagyobb eredmény érhető el a meglevő kulturális értékek terjesztésével. Ilyen községekben a meglevő intézményeket és a hivatásos együttesek vendégszereplését pénzelik. Véleményünk szerint a középút lenne a legeredményesebb. Természetesen nem ellenezzük a meglevő és elismert kulturális értékek terjesztését, de rá kell mutatnunk arra, hogy szükség van a feltételteremtésre is, mert ezeket az értékeket be is kell fogadni. Támogatjuk tehát a dolgozók tömegkultúrájának megfelelő fejlesztését is. Ahol keveset áldoznak a tömegkultúrára, ott szinte szabályszerűen kisebb a nemzetiségi kultúrélet intenzitása is, abból az egyszerű okból kifolyólag, hogy a nemzetiségeknek kevesebb hivatásos művelődési intézménye van. Ebből

a szempontból nem nehéz áttekinteni az egyenlőtlenség jelentős következményeit, s éppen ezért nem támogathatjuk a kultúrpolitika ilyen koncepcióját.

A kultúra anyagi helyzete

Mivel a művelődési egyesületek munkája a tömegkultúra körébe tartozik, csak ennek a kulturális-művészeti tevékenységnek pénzelését vizsgáljuk. Természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy ezt sokszor a kultúra intézményesítésének foka és a kultúrélet intézményeinek meghatározó jellege feltételezi.

Tartományi szinten nehezebb létrehozni ezt a viszonyt, de azért jelentőséget tulajdonítanak a tömegkultúra intézményeinek, s ezzel összhangban jelentős anyagi eszközöket biztosítanak erre a célra. Községi szinten azonban ezt az arányt nem érték el mindenhol, s ez az oka annak, hogy a községek területén nem is beszélhetünk a tömegkultúra fejlesztésének jelentősebb eredményeiről.

A Gyagya nevű ruszin amatőrszínház a legfontosabb intézménye a ruszin amatőr színjátszásnak. Ez az intézmény a Tartományi Művelődési Közösség nyilvántartásában megkülönböztetett társadalmi érdekű és jelentőségű intézményként szerepel, ami egyben hosszabb távra biztosítja számára a működéséhez szükséges pénzeszközök egy részét. Mivel ennek a színháznak a működése alapjában véve két község területére terjed ki, várható lenne, hogy e két érdekelt község is részt vegyen az intézmény állandó pénzelésében. Az újvidéki község részben hozzájárul a Gyagya tevékenységének pénzeléséhez, a kulai községben azonban még nem vezettek eredményre az ilyen irányú próbálkozások. Az igaz, hogy a kulai község egyre figyelemreméltóbb kísérleteket tesz a kultúra anyagi bázisának megteremtésére, ám az anyagi eszközök elosztása a meghatározott kulturális tevékenységekre körültekintőbb is lehetne, különösen, ha a tömegkultúráról van szó. Ezzel a megjegyzéssel természetesen nem szándékunk kétségbe vonni azokat az eredményeket, amelyeket a kulai község a kultúra fejlesztése terén elért. E község oktatási-művelődési közössége sok szempontból példaképül szolgálhat arra, hogy miképpen és hová lehet beruházni a művelődésre szánt pénzt, hogyan lehet a gazdasági szervezetekkel együttműködni a jobb eredmények elérése érdekében. Megjegyzésünkkel csupán azt szerettük volna elérni, hogy az eredmények még szebbek legyenek. Mert ily módon a község ruszin lakosságának és az ott élő más népeknek és nemzetiségeknek még nagyobb lehetőségük lenne a kulturális fejlődésre.

Egészen más az anyagi helyzete azoknak az egyesületeknek, amelyek-

nek a tevékenysége kizárólag községi keretekben folyik. Ilyen községekben a tevékenység teljességgel a községi művelődéspolitika koncepciójától függ. Ahol a tömegkultúra fejlesztése is megfelelő helyet kapott a kulturális tevékenység koncepciójában, ott az egyesületek anyagi helyzete valamennyivel jobb, ahol viszont a községek inkább az „importkultúra", vagyis a hivatásos intézmények felé orientálódnak, az egyesületek helyzete sokkal hátrányosabb.

A kulturális értékek egymás közti cseréje

A nemzeti kultúrák egymás közti együttműködésén, illetve az egyes nemzeti kultúrákat vagy több nemzeti kultúrát ápoló intézmények és szervezetek közti együttműködésen és ezeknek az összekapcsolásán keresztül vezet az út az igazi kulturális csere és egybefonódás felé, ugyanúgy, ahogy a nemzeti kultúra nyíltsága más nemzeti kultúrák értékei felé, belső szükséglete az igazi általános értékek befogadásának és előfeltétele saját gazdagodásának is. Meg kell állapítanunk, hogy az ilyen értelemben felfogott egymás közti kulturális kommunikáció még mindig nem olyan mértékű, mint amilyennek lennie kellene, bár észrevehetők a nagy különbségek, ha összehasonlítjuk az egyes vidékeket és nemzetiségeket.

Vajdaság egyes vidékein a nemzeti kultúrák egymás közti kommunikációja viszonylag elfogadható szintet ért el – pl. Újvidéken és Kulán –, más vidékeken azonban nem ez a helyzet. Ettől függetlenül azonban nem elégedhetünk meg ezzel a helyzettel, mivel sokkal fejlettebb és tartalmasabb lehetne, ha a közösség nagyobb társadalmi gondot fordítana rá. Különösen a községek és művelődési egyesületek nagyobb részvétele lenne kívánatos ennek a problémának a rendezésében. Ezért nagy szükség lenne arra, hogy minden község – a kultúrára szánt anyagi eszközök keretein belül – lehetővé tegye és fejlessze a községek közti együttműködést, ami egyben az itt élők nemzeti kultúrájának kommunikációját is jelenthetné. Ez az együttműködési forma az amatőrizmusra is vonatkozik, de nemcsak a meghonosodott szemlék és fesztiválok keretein belül, hanem új rendezvények, manifesztációk, az együttműködés szempontjából tartalmasabb formák keresésére is.

A kultúrpolitika megvalósulását vizsgálva a kultúrértékek egymás közti cseréjének folyamatában az elmúlt néhány év folyamán a ruszin művelődési egyesületek a legtevékenyebbek és legnyíltabbak között vettek részt az egymás közti közeledés, és az egymás nemzeti kultúrájának kölcsönös megismerése terén végzett munkában. Nyilvánvaló, hogy a testvériség-egység terén végzett ilyen küldetésnek a ruszin művelődési egyesületek még eredményesebben tudnának eleget tenni, ha nem találnák

állandóan szemben magukat bizonyos koncepcióbeli és pénzelési problémákkal.

Ennek az álláspontnak köszönhetően, amelyet már régebben is elfogadtak, nyugodtan mondhatjuk, hogy a ruszin egyesületek az elmúlt néhány év alatt többet tettek az itt élő népek és nemzetiségek kultúrájának megismeréséért, mint amennyi a felszabadulástól 1969-ig összesen történt. E széles körű tevékenységnek köszönhetően éppen ebben az időszakban affirmálódott a ruszin kultúra a legnagyobb mértékben nemcsak vajdasági, hanem jugoszláv szinten is.

A kulturális-művészeti tevékenység

Ha összehasonlítjuk a művelődési otthonok és kulturális-művészeti egyesületek szakosztályainak mai tevékenységét a néhány évvel ezelőtti tevékenységgel, azt láthatjuk, hogy a helyzet sok tekintetben javult, különösen Bácskában, Šidben viszont stagnál az aktivitás; nem csupán objektív okokból kifolyólag, hanem szubjektív mulasztások következtében. A művelődési tevékenységben aktívan részt vesz az ifjúság is, méghozzá igen tekintélyes, 80 százalékos arányban. A fiatalok részvételének köszönhetően az utóbbi két év alatt igen gyors ütemben megélénkült a tevékenység; a fiatal tagok új szervezési formákat találtak, amelyek elfogadhatóbb módon teremtettek gazdagabb és tartalmasabb szórakozási lehetőségeket.

Igen jellemző az utóbbi évek tevékenységére az együttműködés a művelődési egyesületek között, ennek folytán jobban ki lehetett használni a kisszámú szakembert és hasznosnak bizonyult az együttműködés színházi és egyébb kellékek cseréje szempontjából is. Az együttműködés, amely különösen Bácskában fejlődött ki, új formák kialakításához vezetett, s ennek kedvező eredményeként beszélhetünk a különböző tevékenységek részleges integrációjáról. Ez pedig új minőséget ígér, lehetővé teszi egymás munkájának jobb megismerését, s egyben a kulturális értékek cseréjének magasabb szintjét jelenti.

A több évre szóló és elmélyültebb kultúrpolitika megvalósításához a legnagyobb mértékben az újvidéki és Ruski Krstur-i káder járult hozzá. A munka jövendő szakaszában tovább kell fejleszteni az együttműködés eddigi formáit, s újakat találni, amelyek jobban megfelelnek az egyes közegek igényeinek és az adott feltételeknek. Nyilvánvaló azonban, hogy az ilyenfajta együttműködés megvalósításához megfelelő anyagi eszközök biztosítása szükséges, amelyeket közösen befektetve jobban lehet kamatoztatni, tehát rövidebb idő alatt figyelemreméltóbb eredményekre lehet számítani. Az ilyen tevékenység gyakorlati megvalósulásának szép példája

a Ruski Krstur-i Művelődési Otthon és az újvidéki Makszim Gorkij Egyesület közti együttműködés.

Az utóbbi években a Ruski Krstur-i Művelődési Otthon színjátszói megfelelő körülmények között dolgoznak. Ha azonban az egyesület szerepének és helyének tágabb értelemben vett társadalmi jelentőségét tekintjük, akkor olyan falusi közegben, mint amilyen a Ruski Krstur-i, az otthon kielégítő mértékben nem tett eleget a tagság és a falu elvárásainak. Objektív okoknál fogva az otthonnak nem áll módjában tartalmasabb és állandóbb tevékenységi formákat lehetővé tennie 200-nál több tag számára az ifjúság és az idősebbek köréből. Az aktív és pártoló tagok társadalmi szükséglete napról napra nő, mivel az egyház hatása állandóan növekszik, akciói egyre szervezettebbek. A Ruski Krstur-i körülmények között a Művelődési Otthon intézménye alkalmas forma a kulturális tevékenység ápolására, tehát támogatni kell, viszont meg kell teremteni a tevékenység elsődleges feltételeit is.

A Ruski Krstur-i Művelődési Otthon minden évben két rendezvény házigazdája. Itt rendezik meg évente a Petár Riznics Gyagya Színházi Emléktalálkozót és a Cservena Rúzsa elnevezésű általános jugoszláviai ruszin művelődési találkozót. Szükség lenne tehát arra, hogy az elkövetkező időszakra biztosítsák az anyagi eszközöket az otthon alaptevékenységének és fent megnevezett akcióinak pénzelésére, valamint arra is, hogy az említett községek vállalják az eszközök egy részének biztosítását önigazgatási megegyezés alapján.

Az otthon szakosztályai jórészt az eredeti, forrásértékű művelődési kincset ápolják, s a legutóbbi években nagy sikereket értek el a ruszin nemzetiség kultúrájának ápolásával és bemutatásával a különböző művelődési manifesztációkon. Az otthon egész sor társadalmi elismerésben részesült: 1970-ben elnyerte Kula város Októberi díját, a folklórszakosztály a Belgrádi Televízió nézőinek szavazatai alapján első helyen végzett 1970-ben a Selo moje (Falum) elnevezésű vetélkedőn, amelyen az eredeti néphagyományt bemutató egyesületek léptek fel; mindezeket az elismeréseket pedig még megkoronázta 1972-ben a Vajdasági Oktatási-Művelődési Közösség Iskra kulture (a Kultúra Szikrája) elnevezésű díja, amely a legnagyobb társadalmi kulturális elismerés a tartományban.

Ezeket és a többi eredményeket az aktív tagság nagy lelkesedésének, kitartásának és önfeláldozásának köszönhetjük, de mindezt nem lehetett volna elérni a Ruski Krstur-i Helyi Közösség, a kulai Művelődési közösség és Oktatási-Művelődési Közösség hathatós erkölcsi és anyagi támogatása nélkül. Nyilvánvalóan figyelembe vette a kulai község Oktatási-Művelődési Közössége a Ruski Krstur-i Művelődési Otthon eredményekben gazdag, kitartó tevékenységét, amikor neki ítélte a Vuk-díjat, a műve-

lődési szervezésért, a községi és községek közti együttműködés fejlesztéséért.

A többéves kitartó munka és a jó anyagi bázis lehetővé tette az újvidéki Makszim Gorkij Művelődési Egyesület számára, hogy felzárkózzon a tartomány ismertebb amatőr egyesületei közé. Ezt az eredményt a munkafeltételek megjavításával lehetett elérni, ami lehetővé tette az összes szakosztályok tömegesítését. Ennek az egyesületnek a keretében ma már minden népünk és nemzetiségünk dalt, táncot és zenét kedvelő fiatalja részt vesz a munkában.

Az egyesület úgy dolgozta ki fejlődéspolitikáját, hogy egyes szakosztályai ma már több nyelven fejtik ki tevékenységüket. Ezzel növekszik az egyesület társadalmi jelentősége a munkás-, középiskolás és egyetemista ifjúság nevelése terén. Az egyesület kiváló kapcsolatokat teremtett az újvidéki Sonja Marinković Egyesülettel, közös programot állítottak össze, amellyel bárhol felléphetnek, mivel műsorukat Vajdaság összes népeinek és nemzetiségeinek nyelvén adják elő.

A Makszim Gorkij Művelődési Egyesület kiváló munkájáért 1971-ben megkapta Újvidék város Októberi díját.

Verbász községben csak 1971-től figyelhető meg szervezettebb és tartalmasabb amatőr művelődési munka, mivel ekkor teremtették meg a tevékenységhez szükséges minimális anyagi bázist. A ruszin nyelvű szakosztályok munkája Verbászon és Kucurán azonban csak 1972-ben lendült fel igazán, amikor lehetővé vált a szakemberek bevonása a munkába, és jobb munkafeltételeket nyújtottak a művelődési otthonok. A minőség követelményével azonban csak 1973 első hónapjaitól kezdve lehetett számolni.

A bácstopolyai község területén tevékenykedő művelődési egyesületek sajátos munkáját a megszakítások, a szerény anyagi bázis és a szakemberek hiánya jellemzi. A fenti okok miatt ezeknek az egyesületeknek a társadalmi szerepe és jelentősége igen csekély, bár igen szépszámú tagsággal rendelkeznek, főleg az ifjúság köréből. Jelentőségük azért is elenyésző, mert tevékenységük csupán az év néhány hónapjára korlátozódik.

A šidi község helyzete sok szempontból sajátos; s bár a helyi könyvtárak alapításában az eredmények kielégítőek, a művelődési amatőrizmus helyzete korántsem elfogadható. Ennek oka elsősorban a szakember, a megfelelő munkakörülmények és a szükséges anyagiak hiányával magyarázható.

A műsorpolitika, a színházi és zenei alkotótevékenység

Fontos tényezője a művelődési egyesületek munkájának a műsorpolitika valamint a színházi és zenei alkotótevékenység. Hazánk ruszin nemzetisége kisszámú. Azt is figyelembe kell venni, hogy a nyelvi sajátosságok és a nemzetiség fejlődése az új közegben jelentős mértékben elválasztotta eredeti közegétől és igen nagy mértékben az ősi kulturális hagyománytól is. Ilyen körülmények között a ruszinság egészen a felszabadulásig magára volt hagyatva, s a régi hazával való szórványos kapcsolatok ápolására szorult. Nem csoda tehát, ha ennek a nemzetiségnek nem állt módjában itt is fejlesztenie néphagyományát, amelyet ma a művelődési egyesületek szakosztályai ápolni és bemutatni tudnának. Amit mégis megőriztek, azt sem elemezte hozzáértő szakember, mivel ilyen nem is volt. Ezért nagy szükség lenne a saját szakemberekre, akik tanulmányaik elvégzése után hozzákezdhetnének a folklórkincs feldolgozásához.

Az eltelt huszonöt év alatt teljesen kimerült a saját színműrepertoár, nemegy művet később többször is előadtak. Az új drámai alkotások száma kevés. Az ismertetett helyzetből világosan látszik, hogy nagy szükség lenne intenzívebb fordítói tevékenységre, különösen modern drámai szövegekre lenne szükség ruszin nyelven; ugyanakkor pedig serkenteni kellene a saját színműírást is. Úgy hisszük, hogy nagyon sokat tehetne a helyzet javítása érdekében az Amatőrszínházak Szövetsége és a Zeneegyesületek Szövetsége is, mindegyik a maga területén járulhatna hozzá a színműírói és fordítói, illetve a zenei alkotás serkentéséhez. A jobb szervezés és az aktívabb községközi együttműködés is jelentősen javíthatna a repertoár eszmei színvonalán.

A Cservena Rúzsa Művelődési Fesztivál

A Cservena Rúzsa elnevezésű művelődési fesztivált tizenegy éve rendezik meg rendszeresen Ruski Krsturon. Az egy évtized alatt a falusi fesztivál tartományi jelentőségű manifesztációvá alakult át. A Cservena Rúzsa tulajdonképpen a fiatal népdal- és táncdalénekesek, valamint szövegírók és zeneszerzők vetélkedője; a Crveni pupoljak a gyerekek számára írt zeneművek versenye; ugyancsak a zeneszerzők és szövegírók mérik össze erejüket a népi és szórakoztató műfajban; az Estrada bratstva nevű vetélkedő pedig a fesztivál legjelentősebb eseménye: ezen a vetélkedőn a ruszin zenekaron és énekeseken kívül fellépnek Vajdaság más népeinek és nemzetiségeinek versenyzői is, időnként pedig külföldi zenekarok és szólisták is vendégszerepelnek. A fesztivál ideje alatt Költői Meetinget is tartanak, amelyen a fiatal ruszin költőkkel együtt fellépnek a tartomány

más nemzetiségeinek és nemzeteinek fiatal költői is. A műsorban a költői szó mellett a komoly zene is megszólal, operaénekesek vendégszereplése teszi ünnepélyesebbé a fesztiválnak ezen részét. A fellépő operaénekesek és hangszerszólisták is leginkább fiatalok. A fesztivál kísérőrendezvényei között kiállítások is szerepelnek, amelyeken a ruszin alkotókon kívül bemutatkoznak a közönségnek Vajdaság más népeinek és nemzetiségeinek alkotói is. A fesztiváli szakosított kiállítások kiváló alkalmat jelentenek arra, hogy a látogatók és a részvevők megismerkedhessenek a jugoszláviai ruszinok szellemi és tárgyi néprajzának anyagával.

A fesztivál tizenegy éves tapasztalata azt mutatja, hogy a találkozó nemcsak az eltelt év eredményeivel ismerteti meg a közönséget, hanem egyben színvonalas szemléjét jelenti a ruszin nyelvű költészetnek és a zenei alkotótevékenységnek is. A fesztiválnak kifejezett mozgósító és irányító szerepe van. A ruszinok művelődési fesztiválja teljesen nyitott a többi nép és nemzetiség kultúrája felé, tehát kiváló alkalmat nyújt a találkozásra, közeledésre és a soknemzetiségű vajdasági kultúra jobb megismerésére. A fesztiválnak minden évben átlag ezer részvevője van, a nézők és látogatók száma pedig meghaladja a néhány ezret.

Az amatőr színjátszás

Az amatőr színjátszásnak nagy hagyománya van a vajdasági ruszinok körében. A kezdetek a múlt századra vezethetők vissza, a folytonosság pedig a két világháború között alakult ki, amikor ez a tevékenységi forma igen nagy lendületet vett. Stabilabb anyagi helyzet azonban csak a háború után alakult ki, s ekkor vált lehetővé a szakemberbevonás is, ami a produkciók minőségét nagyban elősegítette. Közben azonban időnként csökkent az amatőr színjátszás intenzitása, haladás és megtorpanás figyelhető meg ebben a tevékenységi formában. Az egyes falvakban évek teltek el anélkül, hogy egy ruszin nyelvű színházi előadást bemutattak volna. Ez az állapot azonban nem tartott sokáig; különösen az utóbbi években igen sokat tettek azért, hogy társadalmi segítséggel fellendítsék az amatőr színjátszást. E koncepció szerint a Patár Riznics Gyagya Színházi Emléktalálkozó jelenti a ruszin nemzetiség színvonalas drámai aktivitásának szemléjét.

Az Emléktalálkozó, akárcsak a Cservena Rúzsa fesztivál igen pozitív értelemben kihatott a ruszin művelődési egyesületek színjátszócsoportjainak tevékenységére. A színjátszó szakosztályok helyzete azonban nem kielégítő, mivel nincs kellő számú szakember. A színjátszószakosztályok a saját köreikből származó amatőr rendezőkre vannak utalva, akiknek szakmai ismeretei igen szerények. A régebben szervezett tanácskozások

és tanfolyamok sokat segítettek az áldatlan helyzet enyhítésén, közben azonban a közönség műveltségi szintje és ízlése valamint kritikai viszonyulása (a tévé hatására) változott, s így a mai helyzet stagnálást jelent. A kiutat abban látjuk, hogy a tehetséges fiatalokat ösztöndíjjal támogatva kell iskoláztatnunk, hogy később kellően képzett szakemberek vegyék kezükbe az amatőr színjátszás s főleg a rendezés ügyét.

A Gyagya Ruszin Amatőrszínház

A Gyagya Ruszin Amatőrszínház a Ruski Krstur-i és újvidéki amatőr színjátszás hagyományait folytatja. Ez a színház két helyen, Ruski Krsturon és Újvidéken fejt ki tevékenységet immár négy éve, éppen abban az időszakban, amely a ruszin színjátszás tartományi és országos jellegű fellendülését is jelentette. A színháznak egy-egy színpada van Ruski Krsturon és Újvidéken, és négy csoportban dolgozik. Ezek a csoportok sok sikert arattak a közönség és a kritikusok körében, a szemléken és fesztiválokon. Külön ki kell emelni a Ruski Krstur-i Gyermekszínház sikereit, ez az együttes két ízben első helyen végzett a becsei Májusi Játékokon. A színház újvidéki színpadának együttese 1970-ben első lett Hváron, a Jugoszláv Amatőrszínházak Fesztiválján, s ugyancsak győzött Pancsován, a Kisszínpadok Tartományi Szemléjén. A Gyagya a legjobb vajdasági amatőrszínházak közé tartozik, s minden színházi szemlén részt vesz.

Ezek a szép eredmények elsősorban a színház aktív tagjainak köszönhetőek, az ő lelkesedésük, tehetségük és munkájuk nélkül a társadalom anyagi támogatása – amely még mindig nem elegendő – nem járt volna sikerrel. A mai munkakörülmények, és pénzügyi ellátás alapján, valamint vezető szakemberek hiányában azonban további minőségi előrehaladásra nem lehet számítani. Éppen ezért van szükség az Amatőrszínházak Szövetségének segítségére, hogy a Gyagya Ruszin Amatőrszínház mielőbb kilábaljon a nehézségekből.

A nyelv, mint a kulturális tevékenység alapja

A ruszin nyelv az elmúlt évek folyamán egyre jobban fejlődik. Különösen gyors fejlődésnek indult irodalmi és stilisztikai árnyaltsága (főként a költői nyelv síkján) és az alaptudományokhoz és publicisztikához tartozó terminológiája. Ugyancsak szemmel látható a szerzők, fordítók és az egyes kiadványok munkatársainak igyekezete hogy a nyelvet a lefektetett normák figyelembe vételével ápolják és a legmegfelelőbb nyelvi megoldásokra törekedjenek. Ma már nemcsak iskolákban, a Ruszke Szlovo Lapkiadó Válla-

latban és a Tartományi Tankönyvkiadó Intézetben oldanak meg ruszin nyelvi kérdéseket. Nagy szerepet játszik a ruszin nyelv ápolásában az Újvidéki Rádió ruszin szerkesztősége és a Vajdaság SZAT Képviselőházának fordítószolgálata is. Haladásnak számít, hogy három ruszin nyelvi lektori munkahelyet töltöttek be az említett intézményekben s még néhány személy képesítést nyert a ruszin nyelvi lektori teendők ellátására. Évről évre több a ruszin nyelvvel foglalkozó végzett szakember, de számuk még korántsem felel meg a szükségleteknek. Nem szabad elfelejteni, hogy az utóbbi években sugározni kezdte műsorát néhány olyan helyi rádióállomás is, amelynek ruszin műsora is van, az alkotmányfüggelékek szellemében pedig sok intézmény kezdi ruszin nyelven is végezni adminisztrációs teendőit. Mindezek az intézmények szenbentalálják magukat az alapvető problémával: nincs elég ruszinul tudó szakember. Véleményünk szerint éppen ebben keresendő az oka annak, hogy miért olyan lassú az alkotmányfüggelékek gyakorlati alkalmazásának folyamata. A bíróságok sincsenek jobb helyzetben. Mindebből az következik, hogy kellő lépéseket kell tenni a ruszin nyelvű káderek képzésének érdekében. A ruszin nyelvű kádert ma még nem rendszeres iskolázással képezik; ezek a szakemberek valamely szláv nyelven szerzik meg szakképesítésüket, s a gyakorlati munkán keresztül válnak ruszin szakemberekké. Nyilvánvaló, hogy nem ez az az út, amely teljes mértékben megfelelne a ruszin nyelv tudományos alapon történő fejlesztésének és gyakorlati alkalmazásának. A mai helyzet azonban sokban javult: mintegy 150 ruszin nyelvű általános- és középiskolai tankönyv jelent eddig meg, elkészült néhány terminológiai szótár és a ruszin nyelv helyesírásának iskolai változata; 1972-ben pedig elkészült a terminológiai kéziszótár, amelyet elsősorban a fordítószolgálatok, a rádió és a sajtó munkatársai forgathatnak haszonnal. A ruszin nyelvészek képzésének kérdése tehát továbbra is fennáll, s megoldása nem képzelhető el másként, minthogy ezt a nyelvet is rendszeres stúdiumok tárgyává teszik nemcsak a középiskolákban, hanem a főiskolán is.

Az újvidéki Bölcsészettudományi Kar évekkel ezelőtt tervbe vette a ruszin nyelvű lektorátus megnyitását, de a terv csak 1973 elején valósult meg, amikor a lektor személyének kijelölésével a lektorátus megkezdte munkáját. Várható, hogy a lektorátus megteremti a feltételeket a Ruszin Tanszék néhány éven belüli megnyitását is.

Csak ennek megvalósulása után beszélhetünk majd arról, hogy a tartomány Oktatásügyi Tanácsának határozatai közül az egyik – amely kimondja, hogy olyan iskolahálózatot és olyan körülményeket kell teremtenünk, amelyek lehetővé teszik az optimális anyanyelvű oktatói-nevelői munkát az iskoláskor előtti intézményektől az egyetemig – megvalósul.

A ruszin nyelv fejlesztésének és tökéletesítésének munkáját eddig egyének végezték. Még nincsenek meg a feltételeik a ruszin nyelv széles körű,

kollektív tanulmányozásának, bár tisztában vagyunk azzal, hogy csak ily módon lehetne lehetővé tenni a gyorsabb fejlődését. A nyelvápolással és nyelvfejlesztéssel nem lehet várni, hisz társadalmi fejlődésünk feltételezi és megköveteli ezt a munkát, annál is inkább, mivel állandóan új nyelvi megoldásokra van szükség és a nyelvnek olyan területeket is át kell fognia, amelyek eddig, ismeretlenek voltak számára. Az ilyen szükségletek kielégítésére nem elég a néhány lelkes és öntudatos egyén, hanem a ruszin nyelvvel foglalkozó jó szakemberek körének munkája szükséges.

A mai körülmények között többé-kevésbbé alkalmas formát jelent a ruszin nyelv további fejlesztésére és tanulmányozására a két évvel ezelőtt alakult Ruszin Nyelvművelő Egyesület. Ennek programja megfelelő, de gyakorlati téren igen keveset tett eddig. Nagy szükség van az egyesület további szervezeti megerősítésére, a rendszeres munka megalapozására és nem utolsósorban a megfelelő anyagi eszközök megteremtésére, eddig ugyanis az Egyesület csak jelképes pénzösszeggel rendelkezett.

Az írói alkotómunka és a kiadói tevékenység

Ha az irodalmi alkotómunkáról és a kiadói tevékenységről van szó, figyelembe kell venni a következő tényezőket:

1. A művelődési életnek ez a területe szorosan összefügg a ruszin nemzetiség általános művelődési szintjével, az elenyésző számú írástudatlannal. Ami a teljes általános iskolai végzettséget illeti, nem ugyanez a helyzet – bár a középiskolai és főiskolai végzettségűek százalékaránya ugyancsak a jugoszláviai átlag fölött van.

2. Az általános kulturális szükségletek kielégítésével és a művelődési szint emelésével alakulnak ki a ruszin nyelvű irodalmi alkotómunka és kiadói tevékenység további serkentésének és fejlesztésének feltételei, mivel köztudott, hogy a műveltebb közeg jelenti az irodalmi alkotók forrását.

3. Ha a sajátosságokról van szó, akkor az alábbi kérdések megoldására gondolunk:

– Szükséges az irodalmi alkotások művészi színvonalának emelésére serkenteni a ruszin írókat, ami azt is jelenti, hogy alkalmat kell teremteni az eszmecserére, a nézetek egyeztetésére; szükség van az irodalmi művek kritikai vizsgálatára, a kritikai és esszéírói tevékenység fejlesztésére; jobb kapcsolatokat kell kiépíteni a Vajdaság SZAT területén élő többi nemzetiség alkotóival stb.

– Azokban a falvakban, ahol ruszin nemzetiség is él, nincs elég ruszin nyelvű könyv a könyvtárakban, bár a kiadói tevékenység egyre intenzí-

vebb. A könyvtárak beszerzik az új kiadványokat, de hiányzanak a régebbiek, amelyeket már nem lehet beszerezni.

– Színművek, dalszövegek, librettók írására kell serkenteni az írókat. Erre igen alkalmasak a pályázatok, amelyek ugyancsak hozzájárulhatnak az írói alkotótevékenység fejlesztéséhez.

– Továbbra is azon kell fáradozni, hogy lehetséges legyen a folyamatos munka a kapitális művek előkészítésén, ami annyit jelent, hogy biztosítani kell állandó pénzeszközöket és megfelelő körülményeket kell teremteni a ruszin nemzetiséghez tartozó fiatalok számára, hogy megfelelő képzettség birtokában tudományos munkának szenteljék életüket.

– Pontosabban meg kell állapítani a ruszin irodalmi alkotások szélesebb körű külföldi affirmálásának kereteit és módját.

– A ruszin nyelvű irodalom további fejlődése elképzelhetetlen intenzívebb fordítói tevékenység nélkül. Ennek érdekében fejleszteni kell a kapcsolatokat az alkotók és olyan kiadóházak között, amelyek a népek és nemzetiségek nyelvén alkotott irodalmi művek megjelentetésével foglalkoznak. Csak ily módon lehet elérni, hogy az egyes nemzetiségek nyelvén íródott legjeletősebb irodalmi alkotások áttörjék a nemzeti és nyelvi válaszfalakat, ismertté váljanak dolgozóink széles rétegei előtt és tartalmukkal, valamint művészi értékükkel széles körű pozitív kulturális hatást fejtsenek ki. Csak így hathatják át egymást a nemzeti kultúrák pozitív elemei, így valósulhat meg a soknemzetiségű vajdasági ég alatt keletkezett kultúrák egysége, így lehet igazolni egységes létét, amely jellegzetes vajdasági módon mutatkozik meg: több nyelven. Ez a koncepció csak úgy valósulhat meg, ha mindannyiunk számára látható lesz anyanyelvünkön. Éppen ebben látjuk a fordítói alkotómunka serkentésének társadalmi érdekét és a kulturális értékek áramlásának lehetőségét a soknyelvű közegben.

A ruszin nyelvű könyvekkel kapcsolatban elmondhatjuk, hogy könyvtáraink csak a fordítói tevékenység fellendülésével láthatók el a ruszin nemzetiség számarányának megfelelő mennyiségű könyvállománnyal. A könyvtárak ruszin nyelvű könyvekkel való ellátottsága közelről sem kielégítő. A rendelkezésre álló adatok azt mutatják, hogy Vajdaság SZAT könyvtáraiban minden szerbhorvát anyanyelvű lakosra egy könyv jut, minden magyar anyanyelvűre 0,88 magyar könyv, a szlovákok esetében ez az arányszám 0,52, a románok esetében 0,40, a ruszin nemzetiségű lakosokra fejenként 0,30 anyanyelven nyomtatott könyv jut. Ez az adat arra utal, hogy bár mindazok a falvak, ahol ruszinok is élnek, rendelkeznek könyvtárral, a ruszin könyvállomány nem elegendő, s beszerezni sem lehet a ruszin könyvet, tekintettel a kiadói tevékenység kereteire. E drasztikus helyzeten némileg enyhít az a tény, hogy a ruszinok különösen a fiatalok, leginkább jól beszélik a szerbhorvát nyelvet, s ezen a nyelven elégítik ki

könyvszükségletüket. Ez rendjén van, ám ez a tény nem csökkenti a szerbhorvátból való fordítás szükségességét, éppen a ruszin nyelvű irodalmi alkotómunka és a ruszin nyelv fejlesztése érdekében.

A tudományos kutatómunka

Már régen megállapítást nyert, hogy nagy szükség van a tudományos kutatómunkára a jugoszláviai ruszinok népi kultúrája, történeti múltja és anyanyelve terén. Igaz, történtek ezen a téren már részleges kísérletek, de sem méreteikben, sem pedig rendszeresség tekintetében nem voltak kielégítőek. Ezek a szórványos kísérletek a szerzők affinitásának, képességeinek és szakmai felkészültségének arányában folytak, s csak ritkán indultak kifejezett közösségi szükségletek inspiráló erejével. A Ruszke Szlovo Lap- és Könyvkiadó vállalat Kiadói Tanácsa – felismerve a tudományos kutatómunka szükségességét – 1968-ban megalakította a Tudományos Kutatómunka Bizottságát, amelynek tevékenységi tervét igen rugalmas alapokra helyezték. A bizottság programjában ugyanis kijelöltek néhány tudományos kutatómunkára érdemes témát, előkészítettek néhény projektumot, de elvben nem ragaszkodtak ahhoz, hogy ezeket a feladatokat kizárólag a bizottság keretein belül oldják meg. A bizottság mindent megtett, hogy a kijelölt projektumok feldolgozása ügyének szakintézményeket nyerjen meg. A tervezet jó fogadtatásra talált az illetékes fórumokban is, 1969-ban már élvezhette a Tartományi Tudományügyi Közösség anyagi támogatását is. A program egyes témáinak és projektumainak feldolgozását magára vállalta a vajdasági népek és nemzetiségek múltját kutató Történeti Intézet, más témákat pedig részben a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia Néprajzi Intézete. A témák egy része továbbra is a bizottság keretein belül várt feldolgozásra. Mivel azonban a bizottság munkaprogramja szűknek bizonyult, 1971-ben megváltozott az összetétele és felvette a Kapitális Kiadványok Előkészítő Bizottsága elnevezést. A rugalmas és nyílt munkaformákat azonban továbbra is megtartja, s számítani lehet arra, hogy továbbra is folytatja a gyümölcsöző együttműködést a meglevő tudományos- és szakintézetekkel.

A kulturális örökség őrzése és feldolgozása

Az eddigiek folyamán igen sokszor felmerült már az igény, hogy elengedhetetlenül szükséges lenne múzeumot alapítani, amely összegyűjtené és megőrizné az utókor számára a jugoszláviai ruszinok hagyományos kultúrájának dokumentumait. Az ilyen profilú intézmény hiánya és az

a tény, hogy a tartomány illetékes intézményei sem szenteltek figyelmet az ilyen jellegű munkának, megnehezíti a ruszinok kulturális örökségének tudományos kutatását és prezentálását a közvélemény előtt.

A múzeális darabok összegyűjtése, felvásárlása és megőrzése terén sokkal jobb a helyzet. A Ruski Krstur-i Helyi Közösség és a Tartományi Művelődési Közösség anyagi támogatásával 1970 folyamán felvásároltak bizonyos számú muzeális darabot, három néprajzi kiállítás is nyílt Krsturon, ám a megmentett darabok tudományos feldolgozására, anyagiak hiányában, nem kerülhetett sor.

Az idén felmerült annak lehetősége is, hogy Ruski Krsturon állandó múzeumi néprajzi gyűjteményt rendezzenek be, a Vajdasági Múzeum fiókintézményeként. A terv megvalósulása annál is inkább aktuális, mivel a Vajdasági Múzeum nemrégiben alkalmazott egy fiatal néprajzost, aki ruszin nemzetiségű.

III.

Ebben a főként imformatív jellegű dolgozatban csupán arra törekedtünk, hogy rámutassunk a vajdasági ruszinok művelődési életének néhány alapelemére. Megjegyezzük, hogy szövegünk az elmúlt négy év fejlődési szakaszát dolgozza fel, mivel legutóbb 1969-ben készített alaposabb társadalmi elemzést erről a kérdéskörről a vajdasági Oktatási-Művelődési Közösség.

A vajdasági ruszinok általános társadalmi helyzete az egész sor történeti, politikai és kulturológiai körülmény folytán sajátos. Mindez természetesen e nemzetiség művelődésében is megmutatkozik. A dolgozatban kísérletet tettünk arra, hogy a ruszin kultúra sajátos jegyeire rámutassunk. Meg kell azonban állapítanunk, hogy a vajdasági ruszin kultúra közös és külön jegyeinek tanulmányozásában nem léptünk még megnyugtató módon előre, s ezen a téren sok szempontból végzett elemzésekre számítunk. Amennyiben ez a dolgozat elősegíti a ruszin kultúra tanulmányozásának ügyét vagy legalább a kutatói dilemmák sorát gazdagítja – elérte célját.

Szem előtt tartva azt a társadalmi elvet, amely szerint a soknemzetiségű közösség kultúrkincsében minden nemzeti kultúra nemzeti értéket is jelent a közös érték mellett, többet kell fáradoznunk közösségünk nemzeti kultúráinak egyenjogú és egyenrangú kezelése érdekében. Ezzel kapcsolatban a vajdasági ruszinok kulturális fejlődésének problémáját több általános kérdéskör szempontjából szemlélhetjük, amelyek közül néhányat – véleményünk szerint alapvető fontosságúakat – felsorolunk.

Véleményünk szerint a legfontosabb feladat a tartományi összkultúra anyagi bázisának erősítése. Minden nemzeti kultúra anyagi kérdéseit

a községek konkrét feltételeinek megfelelően, vagy pedig községek közti kulturális együttműködés síkján kell feltenni és megoldani, illetve a tartományi kultúrérdekek alapján meghatározott művelődési politika szellemében.

A kultúrán belüli viszonyok további javulásának és fejlődésének üteme a falvak és községek önigazgatási viszonyainak fejlettségétől és a községek közti együttműködés formáitól függ. Az elkövetkező időszakban a ruszin kulturális értékek és a már nemzeti kulturális értékek cserefolyamatának a hosszú távlatú község közti együttműködés alapján kell egyre intenzívebbé válnia. Az együttműködés és a különböző nemzeti kultúrák cserefolyamata alapján nem lesz nehéz kidolgozni a köztársaságközi és nemzetközi kulturális együttműködési vállalkozások legmegfelelőbb formáit.

Az elkövetkező időszakban sokkal nagyobb felelősséggel kell viszonyulnunk az új káderek iskoláztatásának kérdéséhez, lehetővé kell tennünk megfelelő ösztöndíj- és tanulmányi kölcsön-politikával a káderképzést a középiskolai szinttől kezdve. A káderelőkészítésben nagy szerepe van a Ruski Krstur-i gimnáziumnak, amelyben ruszin nyelven folyik az oktatás. A gimnázium első nemzedéke az idén, 1974-ben végez; egy részük sokat jelent majd a mindennapi életben mutatkozó káderproblémák enyhítésében, a többiek pedig tovább folytatják tanulmányaikat, közülük kerülnek majd ki a hosszabb távú káderszükségletek megoldását jelentő első szakemberek.

A fennálló soknemzetiségű vajdasági kultúrintézményeknek kifejezettebb mértékben kell nemzeti kultúránk és a többi nemzeti kultúra egyre növekvő szükségleteit szem előtt tartaniuk. Amennyiben ezeknek az intézményeknek a szervezési és káderstruktúrája nem felel meg a követelményeknek, segítséget kell nyújtani nekik, hogy minél előbb és teljesen megfeleljenek a társadalmi szükségleteknek. Tudjuk, hogy Vajdaság kulturális fejlődésének tanulmányozása eddig is élesen vetette fel ezt a problémát, jelenünk azonban, illetve a holnap határozottan követeli ezt tőlünk.

Más problémákról is szóltunk a dolgozatban: a nemzeti kultúrák egymás közti együttműködéséről és áthatásáról, az amatőrizmus fejlődésének kérdéséről, a fordítói, tudományos- és kutatómunka problematikájáról, a könyv, a könyvtárak, a nyelv és az irodalom kérdéseiről stb. Ezek a kérdések és a többi is, fokozottabb társadalmi figyelmet és gondot követelnek; megoldásuk útját ugyancsak annak a néhány kérdéskörnek keretében kell keresnünk, amelyeket a hosszú távlatú vajdasági kulturális fejlődés elveiként igyekeztünk a fentiekben megfogalmazni.

Rezime

Neki elementi kulturnog života rusina u Vojvodini

Elementi kulturnog života Rusina u Vojvodini moraju se sagledati u nekoliko aspekata: saradnja i prožimanje svih nacionalnih kultura Vojvodine, problemi razvoja amaterizma, prevodilaštva, naučnog i istraživačkog rada, bibliotekarstva i knjige, jezika i literature.

Materijalne probleme svake nacionalne kulture treba postavljati i razrešavati u konkretnim uslovima svake komune, ali i u relacijama međusobne kulturne saradnje opština kao i politikom koju treba definisati u takozvanom pokrajinskom interesu u kulturi.

Odnos prema kadrovsko problematici mora se razrešavati mnogo odgovornije, stipendiranjem i kreditiranjem učenika i studenata, gde je od izuzetnog značaja činjenica da iz gimnazije na rusinskom jeziku u Ruskom Krsturu 1974. izlazi prva generacija učenika i time omogućuje da se zadovolje, smišljenom politikom stimulacije, potrebe u mnogim oblastima deficitarnih stručnih profila.

Najveći doprinos u realizaciji smišljene i višegodišnje kulturne politike dali su novosadski i ruskokrsturski stručni kadrovi, uspešnom saradnjom NIP „Ruske slovo", KUD „Maksim Gorki", Pokrajinski zavod za izdavanje udžbenika, RTV Novi Sad, svi iz Novog Sada i Doma Kulture u Ruskom Krsturu. Poslednjih godina i u opštinama Kula, Vrbas, Bačka Topola, Žabalj i Šid osetan je rast pažnje koja se posvećuje kulturnom životu jugoslovenskih Rusina. Dom Kulture u Ruskom Krsturu nosilac je dveju stalnih godišnjih manifestacija – Dramskog memorijala Petra Riznića Đađe i Festivala kulture jugoslovenskih Rusina „Červena ruža" („Crvena ruža"), koje su od opšteg značaja za rusinsku nacionalnu kulturu.

Festival kulture „Crvena ruža" održava se već jedanaest godina uzastopno. Za to vreme je on prerastao od seoske kulturne do pokrajinske manifestacije. „Crvena ruža" je takmičenje mladih pevača narodnih i zabavnih melodija i takmičenje kompozitora i pisaca narodnih i zabavnih tekstova. U okvirima tog festivala su i sledeće manifestacije: „Crveni pupoljak" je decija kulturno-muzička-folklorna manifestacija u okviru koje se održava takmičenje kompozitora i pisaca tekstova dečijih melodija: „Estrada bratstva" je muzičko-folklorna vrhunska manifestacija Festivala u kojoj učestvuju solisti i ansambli kako rusinske tako i ostalih narodnosti i naroda koji žive u Vojvodini, a povremeno u toj manifestaciji uzimaju učešća i inostrani solisti i ansambli; na „Mitingu poezije" učestvuju mladi pesnici rusinske narodnosti, kao i gosti pesnici drugih jezičkih područja Vojvodine. Popratne manifestacije Festivala su izložbe likovnih umetnika i skulptora i etnografske izložbe iz materijalne i duhovne kulturne prošlosti jugoslovenskih Rusina.

Amatersko rusinsko pozorište „Đađa" nastavlja tradiciju pozorišnog amaterizma Ruskog Krstura i Novog Sada. Njegov rad se odvija na relaciji Ruski Krstur – Novi Sad već četiri godine, i upravo je to period kada je pozorišni život Rusina reafirmisan u pokrajini, pa i u zemlji.

Rusinski jezik se u nekoliko poslednjih godina sve intenzivnije razvija, i to naročito dve njegove komponente: književni jezik beletristike, naročito njegov poetski izraz, i terminologija nauke i publicistike. Početkom 1973. na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu imenovanjem lektora za rusinski jezik otvoren je Lektorat za rusinski jezik. Može se očekivati da će otvaranjem Lektorata biti stvoreni svi uslovi da se za nekoliko godina otvori i Katedra za rusinski jezik i književnost. U razvoju rusinskog jezika odlučujuću ulogu trebalo bi da odigra Društvo za rusinski jezik SAP Vojvodine.

Posebna pažnja se ukazuje razvijanju aktivnosti rusinskih pisaca na usmeravanju književnog stvaralaštva u pravcu njegovog podizanja na viši umetnički nivo, što pod-

razumeva i pružanje mogućnosti za razmenu mišljenja, pogleda, vrednovanja dela putem razvijanja književne kritike, esejistike itd.

Parcijalni radovi iz oblasti naučno-istraživačkog rada kulturnih i istorijskih disciplina jugoslovenskih Rusina povremeno su objavljivani, uslovljeni pojedinačnim sklonostima, sposobnostima i stručnošću svojih autora. Shvatajući potrebe za istraživačkim radom, Izdavački savet NIP „Ruske slovo" formirao je 1968. Komisiju za naučno istraživački rad. Neke teme i projekte iz programa ove Komisije preuzeo je na sebe Institut za proučavanje istorije naroda i narodnosti Vojvodine, neke teme je obradio delimično Etnografski institut SANU, dok su neke teme i dalje ostale u okvirima Komisije. S obzirom da je program rada ove Komisije sužen, ona je 1971. izmenila svoj sastav i promenila naziv u Komisiju za pripremu kapitalnih izdanja. Njena orijentacija na otvorenost i dalje je zadržana, te se može očekivati da će njene inicijative nailaziti na odziv u postojećim stručnim i naučnim institucijama.

Period razvoja kulturnog života jugoslovenskih Rusina koji ovaj rad obrađuje je od 1969—1974. godine.

Summary

Some Aspects of the Cultural Life of Rithenians Living in Vojvodina

The cultural life of the Ruthenians in Vojvodina must be viewed from several aspects: coexistence and collaboration among different national cultures, development of amateurism, foundation of libraries, problems of translating and publishing, and that of language and literature, development of research and scientific work.

The present paper deals with the development of cultural life among Ruthenians on Yugoslavia for the period between 1969 and 1974.

The greatest contributions towards the realization of an ambitious plan for cultural development among Ruthenians were made in Ruski Krstur and in Novi Sad. The Home of Culture in Ruski Krstur has collaborated most successfully with following institutions in Novi Sad: the publishing house *Ruske Slovo,* the amateur club *Maxim Gorki,* The Textbook Publishing Institute of the Province of Vojvodina and the Novi Sad Radio Station. During the last several years much attention has been paid to the cultural development of Ruthenians by the communities of Kula, Vrbas, Bačka Topola, Žabalj and Šid.

Two traditional yearly manifestations have been organized by the Home of Culture in Ruski Krstur, i.e., the memorial drama festival *Petar Riznić-Đađa* and the Festival of Ruthenian *Červena Ruža* (Red Rose). The two festivals bear great importance for the development of Ruthenian culture.

The *Red Rosa Festival* has been held for eleven years. In the meantime it has evoluated from a modest village manifestation into a cultural festival of the whole Province. The *Red Rose Festival* is a competiotion of young singers, composers and text-writers of folk and popular music. A part of this festival, called *The Red Bud* is a children music festival. It also comprises a competition, this time of composers and text-writers of children songs. *The Festival of Brotherhood,* which is also a part of the *Red Rose Festival,* is a musical and folkloristic manifestation of Ruthenian soloists and ensembles. Occasionally

solists and ensembles of other nationalities living in Vojvodina, and sometimes even foreign ones, take part in this festival.

Young Ruthenian poets, together with poets of other nationalities in Vojvodina take part at the *Poetry Meetings*. A part of the festival is dedicated to exhibitions of Ruthenian painters and sculptors, as well as to exhibitions of ethnographic material examplifyinf material and spiritual culture of Ruthenians living in Yugoslavia.

The Ruthenian amateur theatre *Djadja* cherishes tradition of theatrical amateurism of both Ruski Krstur and Novi Sad. For four years the theatre has been giving performances in Ruski Krstur and Novi Sad, during which period the Province of Vojvodina, together with the whole country, has witnessed a re-affirmation of theatrical life among Ruthenians.

The Ruthenian language has developed consicerably during the last several years. Special attention has been paid to two components of the language, i.e., the language of literature, particularly that of poetry, and scientific and journalistic terminology. In 1973 an instructor for the Ruthenian language has been engaged by the Faculty of Philosophy in Novi Sad, thus, an instructorship has been founded. It is plausible to expect that in several years the Ruthenian Department will be founded at the same faculty. The Society for Ruthenian language should assume the leading part in the cultivation of the Ruthenian language.

Special attention has been paid to the promotion of literary activities. Writers have been encouraged to raise their creative work to a higher artistic level, which includes encouragement of discussions, exchange of ideas and views, development of literary criticism, etc.

Occasionally, results of research work on the history and culture of Ruthenians in Yugoslavia have been published, depending on inclinations, capabilities and qualifications of the authors. In order to promote scientific and research work the editorial boars of *Ruske Slovo* has founded the Board for Scientific and Research Work. Some themes and projects, proposed by this Board were taken over and are being carried out by the Historical Institute of Vojvodina and the Ethnographic Institute of the Serbian Academy of Sciences and Arts, thus narrowing the scope of work of the Board. Consequently, the name of the Board was changed into Board for Preparation and Publication of Capital Works. The Board welcomes all contributions and it is to be hoped thar in the years to follow its activities will find response among the existing scientific institutions.

Műhely

Dietrich Gyula

TYPOGRAPH & TYPOGRAPHICUM[1]

MÚLT IDŐK,
NYOMDÁSZHAGYOMÁNYOK

NYOMDÁSZVISZONYOK
RÉGENTÖRTÉNETEK,
ANEKDOTÁK ÉS SZOKÁSOK
A MINDENNAPI ÉS TÁRSADALMI ÉLETBŐL

BEVEZETŐ

A XV. század, a nyomdászat első esztendejei, érdekes mozzanatok az akkori nyomdászvilágból

Hosszú, fonott hajjal, kalappal, később cilinderrel, vagy színes sapkával, fehér kesztyűben, csizmában, zsinóros kabátban, karddal vagy tőrrel ékesítve jártak-keltek a XV. század nyomdászmesterei.

Már a nyomdászat fejlődésének kezdetén tisztázva voltak a munka és az emberek közötti viszonyok. A XV. században a segédek egész esztendőre vállaltak munkát egy-egy nyomdaműhelyben, a későbbi idők folyamán pedig – a XIX. század elejéig – fél évre, az egyik vásártól a másikig terjedő időszakra. Megvolt a felmondásnak a módja is. A bemondónap hat héttel a vásár előtt volt. A mester egy ebéden közölte a segédekkel, hogy megtartja őket kondíciójukban. Ha valamelyik nyomdászhoz a mester, a nyomdatulajdonos nem szólt, akkor az a vásár napján kilépett.

Az ősi könyvnyomtatók sorában nagy hírű tudósokat találhatunk és talán ez a tény is híven tükrözi a nyomdászat megbecsülését a XV. században. A pusztulátum letételével és a segéddé avatással a nyomdászok híven

őrizték a szakmai titkokat. A kezdet kezdetén a typographusok „membris academicis"-ek, azaz akadémiai polgárok voltak. Egy akkori írásban olvashatjuk: „a császárnak és az államnak nincs oly hatalma, mint a nyomdászoknak". A grafikusok azonban azokban az időkben nem tartották be a rendeleteket és a törvényeket. 1571-ben elkészült a törvény, amely meghatározta, mikor kötelesek lefeküdni, vasárnap el kell menniük a templomba, a nyomdában nem volt szabad pipálniuk, beszélgetniük és verekedniük. Mindenszentekkor, Márton-napján és kedden tilos volt az ivászat és a kiabálás, a lármás ének.

A NYOMDAMŰHELYEK

A Mainzi véres éjszaka

Az 1462. év Mainz városra nézve végzetes volt. Ugyanis október 27-e és 28-a között Nassau Adolf zsoldosai betörtek a városba, nagy részét felgyújtották, sok polgár az utcai harcokban vesztette életét, esetleg elmenekült. Az idős Gutenberg is vándorbotot vett kezébe.

A vérengzésben és pusztulásban az akkori két városi nyomda (Fust-Schöffer és Gutenberg tulajdona) tönkrement, 30 segéd pedig elmenekült. A német városokban és más országokban nyomdaműhelyeket állítottak fel és tovább fejlesztették a könyvnyomtatást Újabb vidékeken alakultak nyomdák Európa-szerte, a könyvnyomtatás gyorsan elterjedt és a nyomtatási technika is fejlődésnek indult.

Nyomdászcímer

III. Frigyes császár (1440—1493) a nyomdászokat a nemesség sorába emelte és címert (Insigne typographorum) adományozott nekik. A szedőknek egy sas, a nyomtatóknak griffmadár és festékezőlabdák díszítették a címerét. Az idők folyamán a nyomdászcímert kétfejű sassal kezdték használni.

Gutenberg[2] címerét régi pecsétekről rajzolták meg, egy serleget tartó koldust ábrázolt. *Johannes Mentelin,* Gutenberg segédje, volt az első nyomdász, akit nemesi rangra emeltek. Strassburgban 1463-tól könyvnyomtató, illuminátor és kiváló író volt.

Idők folyamán a nyomdászcímereket pecsétek, bélyegzők és szignetek váltották fel. Az újabb kor nyomtatványain az *impresszum* a cégjelzés.

Szabadalom (privilégium)

A tipográfiai szabadalom a tanult nyomdásznak a nyomdanyitást és egyéb nyomtatványok kiadását engedélyezte. Mindjárt a legelején III. Károly vezette be ezt a szigorú törvény-határozatot. Városunkban Bittermann Károly kapott nyomdaalapítási engedélyt, és 1844-ben megnyitotta a nyomdát.

Cirillbetűk használatára csak a bécsi Kurzböck nyomdásznak volt joga, akinek nyomdája később Novaković kezére került, hogy végül is a budai egyetemi nyomda fontos tartozékaként dolgozzon. Vajdaságban az első nyomda aránylag későn jelentkezett. Száz évvel a törökök után, a XVIII. század végén kezdte meg működését az első nyomda vidékünkön. Ezt a nyomdát Emanuilo Janković hozatta Németországból Újvidékre. A nyomda évtizedeken át működött – egészen a XIX. század harmincas éveiig anélkül, hogy egyetlen szerb könyvet nyomtatott volna.

A szabadalmak kiadása 1848-ban megszűnt és a privilégium ilyen esetben pedig mint hagyomány, a nyomda múltját tükrözte.

Vándornyomdák

Általános képzettségű, tanult nyomdászok a XV. és XVI. században vándornyomdászként járták a vidékeket, ahol ritka volt a könyv. A szerszámból csak a legfontosabb présalkatrészt, néhány betűfajtát vittek magukkal, vagy a helyszínen öntötték meg a betűket, festékezőlabdákat – ez volt az egész felszerelésük Kocsival vagy gyalog járták a vidéket és vásárokban árusítottak.

Ha valahol munka akadt, a vándornyomdász megvásárolta a papírt, felállította a prést, koromból elkészítette a festéket. Az ilyen jellegű nyomda rövid ideig vesztegelt egy-egy helyen. A vándornyomdászokat a legnehezebb körülmények sem tudták letörni; munkájuk az általános művelődést mozdította elő. A nyomdászemberek voltak a kultúra mostoha sorsú napszámosai.

Vidékünkön *Hoffhalter Rafael Rudolf* vándornyomdászt 1573-ban Alsó Lendaván találjuk, 1574-ben pedig Nedelicre kerül.

Zugnyomdák

A sajtó- és ipartörvény arra kötelezte a nyomdatulajdonost vagy a részvénytársaságot, hogy képesítését bármikor igazolni tudja. A zugnyomdák ál-

talában kezdetlegesen voltak felszerelve és tiltott ipari működéssel foglalkoztak.

A két háború között a Jugoszláv Kommunista Párt arra kényszerült hogy a pártanyagot zugnyomdákban nyomja. Ez az aktivitás később a partizánnyomdákban valósult meg. A népfelszabadító háborúban a Fruška gorán, Szerémségben készítették a Slobodna Vojvodina egyes számait. A mai újvidéki Dnevnik elődje egy tégelysajtón készült, a „nyomda" pedig egy tanyán volt berendezve.

Céhrendszer

A régi időkben a városokban többnyire egy nyomdaműhely működött. A feltalálás utáni években a könyvnyomtatók nem alakítottak önálló céheket. Később egyesültek érdekeik védelméért. A nyomdászetika, a szolidaritás és az inasok tartása szabályozva volt.

Már Gutenberg is egy céhen kívül álló egyesületnél volt nyilvántartva az adófizetési adatok szerint. A jelentésben a *konstofler* megnevezés céhenkívülit jelent.

TYPOGRAPH

Régi szakmák

A nyomdaműhelyben az inason, a kornutuszon (gyakornok), a segéden és a posztulált segédeken kívül a mester dolgozott. A mester a többi munkást szolgának nevezte és keresztnéven szólította. A tanítómester (nyomdatulajdonos) végezte az inas oktatását.

A sajtó- és a labdamester (Pressmeister és Ballenmeister). Az első fasajtókon két nyomdász nyomtatott. Az ív beillesztése, az oldalak beállítása és a nyomás volt a sajtó- nyomtatómester feladata. A másik munkás pedig festékezőlabdákkal dörzsölte szét a festéket egyenletesen a formán. A két nyomtató időnként felváltotta egymást a munkában.

A szedőnyomó (Schweizerdegen). Kiváló és jól begyakorolt nyomdászok dolgoztak a 19. század elejéig. Ezek a tipográfusok közmegelégedésre tevékenykedtek szedő-nyomó szakemberként. A későbbi idők folyamán ez a szakma kiszorult a kisebb és primitívebb nyomdákba. A nyomdaipar rohamos fejlődése folyamán a két szakma, a szedés és a nyomtatás különvált.

A pakétszedő (Paketsatzer). A pakétszedő a múltban eltűnt, a kéziszedés egy ágazata volt. A napisajtó tördelésénél a pakétszedő a mai gépszedést helyettesítette és a szöveg hasábba szedését végezte.A tördelő munkája az oldalak tervezése és betördelése volt. A nyomdaiparban a szedőpégek alkalmazásával egyes korszakokban sok kéziszedő vált munkanélkülivé.

A nyomdai művezető

A *faktor* megbízott egyén volt, aki a nyomdában vezetői állást töltött be. Az első faktorokkal Mainzban találkozunk Peter Schöffer (1425—1502) nyomdájában. A második világháború előtti időszakban a nyomdákban gyártásszervezőket alkalmaztak. Ezek a faktorok 1923-tól külön szakszervezetbe tömörültek.

A felelős üzemvezető állása megkívánta, hogy jó szakember módjára, a termelést szakszerűen szervezze meg. Ezen a munkahelyen általános képzettségű, kiváló és a szakmához legjobban értő nyomdászok dolgoztak. A régi nyomdásznyelven az ügyvezetőt *provizor*-nak, az igazgatót pedig *prefektor*nak nevezték.

SZAKMÁNK JELLEGZETESSÉGEI

Az árszabály, kollektív szerződés

A nyomdászat kezdetén születtek megegyezések a munkaadók és a munkásaik között. Az árszabály tartalmazta a fizetésre vonatkozó megegyezést, a munkaidő pedig reggel 6-tól este 6-ig tartott. Napi 11 órát dolgoztak, délben ebédszünetet tartottak. Ünnepnapokon is folyt a nyomdaműhelyben, vasárnap és a vásári napokon úgyszintén.

Az alkalmazottakat a készpénzen kívül még a XIX. században is megillette gabona, tüzelő, ruha és lábbeli. Az 1900-as évektől csökkent a munkaidő, a nyomdászok 9—10 órát dolgoztak naponta, később 8 órát.

A nyomdászszakszervezetek megerősödése meghozta a tagok érdekeinek megvédését kollektív szerződéssel. A nyomdatulajdonosokkal megállapították többek között a munkabért és a munkaidőt. A nyomdaipari munkások árszabálymozgalmakkal harcolták ki az egységes árszabályt. Megállapították a heti minimumot; a bérszabályzat szerint a berakónőknek és a segédszemélyzetnek volt a legkisebb fizetése.

A harmincas években, amikor a gazdasági válság ideje alatt drágulások következtek be, a szakszervezet javasolta a drágasági index alkalmazását az árszabályzatokban.

Ünnepélyek és rendezvények

Május elseje megünneplése. A nyomdászok régóta megünnepelik május elsején a tavasz ünnepét. Kora reggel csoportban templomba mentek, kirándulásokon vagy az egyesületben tartották meg az ünnepélyt. Az ünnepi beszédek után következett a lakoma.

A chicagói események után, 1890-ben május elsejét nemzetközi munkásünneppé nyilvánították. Ezen a májusi napon tömeges megmozdulások voltak, sztrájk és osztályellenes harc folyt.

János napja, a nyomdászvilág ünnepe. Hagyományosak a júniusban megtartandó Gutenberg-ünnepek. A nyomdászok évről évre megemlékeznek a nagy feltalálóról. A szakszervezet ezen a napon kultúr- és sportrendezvényeket szervez, és így emlékezik meg Gutenberg Jánosról.

Márton napja. A régi világban ezen a napon is hagyományosak voltak a nyomdászrendezvények. A tulajdonos ilyenkor megvendégelte a személyzetetét. Márton napján elmaradhatatlan volt a fehér cipó és libasült, mellé pedig a jó bor vagy sör.

Kék hétfő (Kisvasárnap). Ez a szokás leginkább a német nyomdászoknál volt elterjedve. Hétfőn kevesebbet dolgoztak, mert a személyzet „fáradt" volt. A „blaumontag" szokása ismert volt a többi iparágakban, szakmákban is.

A segédavatás ünnepe

A XV—XVIII. században a legismertebb ünnepségek közé tartozott az avatás. Ceremóniás összejövetelen és nagyszabású lakomán felavatták a kornutuszokat.

A *depozíción* a *posztulátum* letétele nyitánnyal kezdődött, később pedig durvaságok tarkították. A kornutuszokat a vízzel telt teknőbe ültetés – gautscholás – után avatták fel, ezután pedig elismerték őket teljes jogú nyomdásznak. A felszabadult megvendégelte a szaktársakat és fedezte az ünnepély költségeit.

A POSZTULATUM szó *követelményt, kívánalmat* jelent, vagyis a nyomdászati titkok megőrzését. Ez az évszázados intézmény a céhrendszerekhez hasonlított és Közép-Európában 1654-től 1803-ig volt érvényes. A posztulált segédek ismertetőjelei: a kopogás a nyomdaajtón, a megszólítás és a

Gott grüss' die Kunst![3] köszönés. A nyomdában az újonc ismertetőjelet kapott. Ha kenyeret sóba mártottak, az azt jelentette, hogy az újonc posztulált segéd. A titkos szabályokon kívül a posztulált nyomdásznak okmányt állítottak ki.

Kollegialitás

A felvételi díj lefizetése. Ma is ismert az „introitus" és „einstand" név alatt a felvételi díj fogalma. Ha a nyomdába idegenből érkezett munkaerő, akkor ez megvendégelte az új kollégákat. A nyomdászat kezdetén a XV—XVIII. században szigorúan megvizsgálták az új kolléga múltját, és ha valami gyanúsat fedeztek fel benne, nem fogadták el az introitust. A megvendégelés, az einstand után hűséges segítőtársai lettek a jövevénynek.

Hasonló rendezvény volt a kartársak körében *a távozók búcsúestje* is. A nyugtalanabb vagy munka nélküli nyomdászoknál szokás volt a vándorolgatás. Az utazó nyomdászok Európa-szerte „valcoltak" és munkát kerestek a húszas évekig, később már ritkább volt a vándorlás. A nyomdászegyesületek pénzsegélyt – viátikumot – fizettek utazó tagjaiknak. Ha útra akart kelni valamelyik nyomdász, akkor a szaktársak búcsúestet rendeztek a tiszteletére. A búcsúest társadalmi szokás volt, és kocsmákban vagy vendéglőkben tartották.

A nyomdászbetegség

A múlt század végén az egészségtelen munkakörülmények miatt a betűszedők közül sokan tüdőbetegséget kaptak. Fiatalon, tüdővészben haltak meg.

A két háború között a szakszervezet kimutatása szerint a szervezett munkások felének tüdőbaj okozta a halálát és ezeknek harminc év volt az átlagos életkoruk.

A SZERVEZETT MUNKA

A nyomdászok szervezkedésének kezdetei

A segédek egyesületének elnökei. A XVI—XX. században a segédek külön szervezkedtek és elnököket választottak. Két szaktársnak szavaztak bizalmat; egy szedőnek és egy gépmesternek akiknek egyforma jogot és köte-

lezettséget adtak. Az elnökök a tagság érdekeit és az árszabályt védték és az inaslétszám korlátozásán fáradoztak.

A nyomdászoknál divat volt a szeniorválasztás. Az évi könyvvásárok előtt szeniort választottak, aki a tagok érdekeit képviselte. Az összejöveteleken ő elnökölt, a hatósággal fenntartotta a kapcsolatot és ápolta a nyomdászszokásokat.

A bizalmiak. A nyomdászok szervezkedéséről a kezdettől szabályok szóltak és a bizalmiak képviselték a tagok érdekeit. Képviseleti rendszer volt ez; a személyzet a nyomdában a maga köréből választotta a bizalmit. A személyzet és a munkaadó között adódó nézeteltéréseket a bizalmi közreműködésével oldották meg. Ez a szaktárs a kollektív szerződés kétoldalú betartásán fáradozott. A rendszer pedig olyan régi, mint maga a szervezkedés a nyomdászok körében.

Az angol nyomdászok még kétszáz évvel ezelőtt is közvetlenül a nyomdaműhelyben szervezkedtek. A nyomdát *Chapel*-nek (kápolnának) nevezték. A kisebb csoportoknak is meg voltak az úgynevezett kápolnaemberei, akik ítélkeztek. A határozat ellen, amely ilyen körülmények között került elfogadásra, nem lehetett föllebbezni, mert „a kápolna nem tévedhet".

GUTENBERG társaskörök. Ezen a néven a múlt században Európaszerte alakultak nyomdászegyesületek. A tagok kultúrtevékenységen kívül szakelőadásokat rendeztek, fejlesztették a szolidaritást. A későbbiek folyamán ezekből a társaskörökből fejlődtek ki a közismert nyomdászszakszervezetek. A szervezett munka már a nyomdászat feltalálása kezdetén meghozta a gyümölcsét; az első nyomdászsztrájk 1471-ben Baselban és 1539-ben Párizsban volt.

A munkanélküliek nyilvántartása. A nyomdaiparban voltak olyan időszakok is (a többi gazdasági ágakhoz hasonlóan), amikor sok volt a munkanélküli. Az akkori felmérések alapján a szedők és a könyvkötők soraiból került ki a legtöbb munkanélküli.

A nyomdászok szakszervezete (SGRJ) védte tagjainak erkölcsi jogait és képviselte anyagi követeléseit. Amikor a legnagyobb elbocsátások voltak, a munkanélkülieket anyagilag segítették. Elsődleges cél volt a munkanélküliek nyilvántartása és elhelyezése.

A nyomdászbecsület, a mesteri eskü

Mielőtt a nyomdász a XV—XVIII. században nyomdát nyitott volna, le kellett tennie a mesteri esküt. Ezzel kötelezte magát, hogy eleget tesz a cenzúrának, erkölcsileg káros nyomtatványokat nem fog kiadni, nyomatni és terjeszteni. Továbbá a fiatal nyomdászok igéretet tettek, hogy a szervezet szabályzatait tiszteletben fogják tartani.

Rezolúciók a nyomdászbecsületről

A kiközösítés a nyomdászmunkásságnál a XV—XIX. században jelentkezik. Ha valamelyik nyomdász bojkott alá került, kontárkodott vagy pedig suszterolt, feltétlenül kiközösítették. A XVII. században a kiközösítésnek megvolt a rezolúciója, tízparancsolata:

– zugnyomdában, kontárnál nem szabad munkát vállalni;

– tisztességes nyomdászsegédnek nem szabad tizennégy napon túl valamilyen kiközösített nyomdász mellett dolgozni;

– az újonc segédnek nem szabad előleget felvenni, ruhát, kosztot elfogadni, és ha adósságot csinált, a városból megszökni. Ilyen és hasonló esetben a segédek egyesülete köteles az esetet kinyomozni.

Abban az időben a kiközösítés határozatát az Európa-szerte dolgozó becsületes vándornyomdászok terjesztették. A nyomdász ezekben a századokban a tisztesség fogalmát jelentette.

Jegyzetek

1 A könyvnyomtatás első termékei 1500-ig inkunábulum vagy paleotipia néven mint ősnyomtatványok szerepelnek. Ezeken a régi kiadványokon: könyveken és egyéb nyomtatványokon az adatok a szerzőről, kiadóról és a nyomdászokról vagy a nyomdaműhelyről rendszeresen fel voltak tüntetve. *A nyomdász:* impressor, pressor, stampator, auctor, calcographus, typographus, *typograph,* factor, il formularia literarum arte opifix, impressit, excussit, typis exscripsit; *a nyomdaműhely:* officina, officina libraria, calcographia, prelum charisium, academia, bibliotheca, *typographicum.*

2 Johannes Gutenberg, JOHANNES HENNE GENSFEISCH VOM SORGENLOCH, GENANNT ZUM GUTENBERG. – A *Kölni Krónikában* 1499-ben jelent meg először a következő állítás: „A könyvnyomtatás nemes művészetét JOHANNES GUTENBERG (1400—1468) találta fel Mainz városában." Mainzban 1504-ben azon az épületen, amelyben Gutenberg dolgozott és kísérletezett, emléktáblát lepleztek le.

3 GOTT' GRÜSS' DIE KUNST! Az Isten áldja meg művészetünket! – német vidékről származik, világszerte elterjedt köszönés.

Forrásmunkák

– Lerner Dezső: NYOMDÁSZÉVKÖNYV ÉS ÚTIKALAUZ (több évfolyam). Budapest (a századelején) Magyarországi Könyvnyomdászok és Betűöntők Szakegyesülete.
– Csürös Ferenc: A DEBRECENI VÁROSI NYOMDA TÖRTÉNETE. Debrecen, 1911.
– Novitzky N. László: EGESÜLT ERŐVEL. Budapest, 1914.

- Novák László: A NYOMDÁSZAT TÖRTÉNETE (I—VII. kötet).
  Grafikai Művészetek Könyvtára, Budapest, 1928—30.
- NYOMDÁSZATI LEXIKON. Bíró Miklós kiadása, Budapest, 1936.
- Hermann Barge: GESCHICHTE DER BUCHDRUCKERKUNST. Leipzig, 1940.
- Wilhelm H. Lange: DAS BUCH IM WENDEL DER ZEITEN. Hamburg, 1941/42
- Fritz Genzmer: DAS BUCH DES SETZERS. Berlin, 1948.
- Nikola Piuković: ŠTAMPARŠTVO U TEORIJI I PRAKSI. Beograd, 1956.
- Ráth–Végh István: A KÖNYV KOMÉDIÁJA.
  Gondolat Kiadó – Budapest, 1959.
- Julius Rodenberg: GRÜSSE ÜND GRENZEN DER TYPOGRAPHIE.
  Stuttgart, 1959.
- Fritz Genzmer: UMGANG MIT DER SCHWARZEN KUNST. Berlin, 1960.
- F. Mesaros: TIPOGRAFSKO OBLIKOVANJE.
- JOHANNES GUTENBERG 1400—1468
  Stamparska veština menja svet – Die Druckkunst verändert die Welt – Stuttgart, 1969.
- Szántó Tibor: A BETŰ. Budapest, 1969.
- F. Mesaroš: GRAFIČKA ENCIKLOPEDIJA. Tehnička knjiga – Zagreb, 1970.

Ezenkívül a nyomdaipari értékgyűjteményből és a következő lapokban megjelent cikkekből merítettem adatokat: Grafički rad, Grafička smotra, Grafički almanah (több évfolyam), Magyar Grafika, Štampa i papir, Typographia. Továbbá a következő szabadkai intézetek: a Városi Múzeum, a Történelmi Levéltár és a Városi Könyvtár anyagát kutattam.

Rezime

Štampari i štamparije

U ovom tekstu autor je obradio prve godine štampanja i odnose u štampariji. Ukazao je na interesantne momente iz života radnika te struke i naveo karakteristike zanata, te opisao radionice i međusobne odnose u njima.
Posebno je istakao značaj prvih organizacija štamparskih radnika i opisao prvobitne oblike tih organizacija.

Summary

Typographer and Typography

In the present paper the author has described the beginnings of printing and conditions in the first printingshops. Examples are given of interesting moments in the life of workers of iths profession. Some characteristic features of this craft are described, as well as workshops and mutual relations among workers.

The author emphasizes the importance of the first workers' organizations and describes their forms.

Tájékozódás

Vladimir Klemenčić

A KARINTIAI SZLOVÉNEK IDŐSZERŰ SZOCIÁLIS ÉS FÖLDRAJZI PROBLÉMÁI

BEVEZETŐ

Az első világháborút, valamint az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlását követően ennek az országnak a területén kisebb nemzeti államok jöttek létre. Az újonnan keletkezett államok politikai határai legtöbbször nem voltak azonosak a nemzetközösségek területi eloszlásával. Egyes népek kisebb vagy nagyobb arányban más államok fennhatósága alá kerültek. Ez kezdetét jelentette a sajátos nyelvterületek kialakulásának és ezek a nyelvterületek a többségi népek nyomására az ötvenes években nemzeti szempontból vegyeslakosságú területekké váltak. Ezeken a területeken a nemzeti kisebbségek hol erős, hol meg gyengébb elnemzetietlenítési nyomásnak, voltak kitéve, mert mind a közigazgatás, mind pedig a gazdaság a többségi nép tulajdonában maradt.

A közép-európai nemzeti államok kialakulása idején a nemzeti kisebbségek élete többnyire elmaradott volt. Gazdasági életük nagyrészt önellátó, autarchikus jellegű volt. A nemzeti kisebbségek lakta határmenti területeket gazdaságilag elhanyagolták. Határmenti helyzetük miatt ezeket a területeket a második világháborút követő húsz évben a gazdasági beruházások tekintetében is mellőzték. Az őshonos lakosság kivándorlásra kényszerült, és ezzel csökkeni kezdett a nemzeti kisebbségiek számbeli aránya.

Az első világháború utáni közigazgatási és politikai felosztás különösen a szlovén lakosságot sújtotta, mert ennek az etnikai területnek egyes részeit Ausztriához, Olaszországhoz és Magyarországhoz csatolták, és ezekben az országokban a szlovén lakosság többé vagy kevésbé elnemzetietlenítésnek volt kitéve. A denacionalizációs folyamat egybeesik a klasszikus értelemben vett agrárviszonyok felbomlásával és a fejlett ipari társadalom kialakulásával. A falusi lakosság százalékaránya, amely az első világháború után

még túlsúlyban volt, az utóbbi évtizedek gazdasági fejlődése miatt csökkeni kezdett (1).

A határmenti területeken is megindult az iparosítás és az idegenforgalom. A gazdasági fellendülés összefügg a közúti forgalommal, és serkenti az országhatárokon keresztül folyó és egyének által lebonyolított árucserét. Mindezek az új iparosítási és a vegyeslakosságú területeket idegenforgalmi vidékekké alakító törekvések, valamint a piacgazdálkodásra beállított országok gazdasági kapcsolatainak szükségessége a nemrég még meglehetősen zárt határokat új feladatkörrel látta el: kitárta a határokat az árú- és személyi forgalom előtt, innen a kisebbségi problémák rendezésének külön jelentősége a szűkebb, vegyeslakosságú hattármenti területek gazdasági fejlődése szempontjából. Az országhatár többé nem választja el egymástól a határmenti területeket, hanem a vidékek és tartományok új típusú összekötő kapcsává válik, létrejön a határövezetnek olyan típusa, amelyben érvényesül a különböző népek és eltérő társadalmi-politikai rendszerű országok gazdasági és kulturális kölcsönhatása. A gazdasági fejlődéssel, a szabad határátkeléssel újonnan beállt helyzet következtében lényegesen megváltozott a vegyesnemzetiségű határövezetek lakosságának szociális összetétele. Az egykori röghözkötött emberek, akiknek többsége elmaradott falusi lakos volt, az említett gazdasági változásokkal nagymértékben átrétegeződött, és felhagyva a földműveléssel más foglalkozás után nézett. Megemlíthetem, hogy újabban ez a foglalkozáscsere, a földművelésről más foglalkozási ágakra való áttérés már nem függ annyira a kisebbségieknek a saját nemzetiségükről való lemondásától, nemzeti eredetüknek és kultúrájuknak az elhallgatásától, mint ahogyan ez annak idején volt, ami egyébként új jelenségnek számít és összefügg a nem földművelő, ipari társadalom lakossága szociális összetételének megváltozásával; ez a lakosság már rátermettebb, határozottabb, mint a múltban volt és megköveteli a többséggel való egyenjogúságát, egyúttal pedig egyre nagyobb szükségét érzi az anyaországgal való kulturális kapcsolatok megteremtésének.

Erre a jelenségre figyelmeztet bennünket a Dél-Tirolban nemrégiben feloldott politikai feszültség, továbbá e feszültségnek a növekedése a szlovén kisebbség és többségi nemzetnek azok között a csoportjai között, amelyek ellenzik a szlovének egyenjogúságát és büntetlenül fizikai megsemmisítéssel és erőszakos kitelepítéssel fenyegetik őket.

A nemzeti államok és a vegyeslakosságú övezeteket átszelő országhatárok kialakulása szorosan összefügg a szlovén etnikai területen végbemenő történelmi és politikai változásokkal. Az első világháború előtt a szlovén etnikai területek egysége az Osztrák-Magyar Monarchia osztrák területéhez tartozott, e területnek kisebb, északkeleti része, a Mura és Rába folyók vidéke a monarchia magyar részéhez kapcsolódott, a szlovén etnikai terü-

let nyugati részén levő Dél-Tirol pedig már a múlt század utolsó negyedétől kezdve Olaszországhoz tartozik.

Tekintettel arra, hogy a szlovén etnikai területen a gazdasági jellegű kezdeményezés idegen kezekben volt, így az első világháborút megelőző utolsó harminc évben a mai Szlovén Szocialista Köztársaság területén a népesség száma mindössze 10%-kal gyarapodott, míg a magyar, olasz és német lakosság lélekszáma több mint egynegyeddel gyarapodott.

A földművelésen kívüli foglalkozásoknál előnyben részesítették a más nemzetiségűeket, vagy azokat, akik úgy kerülték ki a rájuk gyakorolt nyomást, hogy lemondtak szlovén nemzetiségükről. Ezenkívül a szlovén lakosság európai és Európán kívüli országokba való kivándorlásra kényszerült. Az első világháborút követő közigazgatási-politikai felosztással a szlovén etnikai terület nyugati részének nagyobb részét Olaszországhoz csatolták. A szlovén etnikai terület északi övezetének nagyobb részét, amely az első világháború előtt a karintiai tartományhoz tartozott, így Ausztria karintiai tartománya maradt. Ugyancsak Ausztriában maradtak a szlovén etnikai terület egyes szigetei, ezek a mai stájer osztrák tartomány és a Szlovén SZK, a Monostortól nyugatra levő, az osztrák-jugoszláv határ közötti szlovén etnikai terület Magyarországé maradt, a szlovén etnikai terület központi részét pedig külön közigazgatási egységként – Drávai Bánságként Jugoszláviához csatolták.

Miután a második világháborút követően a Jugoszlávia, Ausztria és Magyarország közötti határok nem változtak, így az említett etnikai területek ezeknek az országoknak a fennhatósága alatt maradtak. A jugoszláv-olasz határ a második világháború után nyugatra tolódott el, ezek után Olaszország fennhatósága alá kerültek a szlovén etnikai terület következő részei: a trieszti terület, Gorizia, Dél-Tirol, és a Csatorna-völgye. Az így megszabott országhatár a szlovén etnikai terület szempontjából azt jelentette, hogy az első és a második világháború idején, és a második világháborút követően is megvolt az alapja a szlovén lakosság elnemzetietlenítésének mindazokon a szlovén etnikai területeken, amelyek a Szlovén SZK területén kívül maradtak. Ezeken a területeken idegen lakosság betelepítése folyik, folytatódik a szlovén etnikai terület részeinek elnemzetietlenítési és vegyeslakosságú területekké való átalakításának a folyamata (2).

DÉL-KARINTIA GAZDASÁGI FEJLŐDÉSE

Dél-Karintiában két tényező hat az agrárösszetételű lakosság struktúrájának a felbomlására. Az egyik oldalon találjuk azokat a tényezőket, amelyek Karintia politikai és gazdasági fejlődésének a kifejezői, a másik oldalon pe-

dig a Karintián kívüli fejlődési tényezőket. A klasszikus értelemben vett agrártársadalomban, amelynek a változatlanság és zártság a jellemzője, túlsúlyban vannak az önellátás elemei, az ipari társadalomra viszont egyre jobban jellemző a külső és belső hatások szövevényessége és ezzel együtt a kisebb vagy nagyobb európai régiók fejlődésének kölcsönös függősége. Dél-Karintia csaknem a második világháború kezdetéig politikailag zárt terület volt. Ezenkívül gyengék az összeköttetései Ausztria más vidékeivel, a Szlovén SZK helységeivel, valamint a mai, Olaszországban levő Júliai-tartománnyal. Dél-Karintia ipara nagy mértékben a hazai alapanyagokra épül, elsősorban a bányakincsekre és az erdészetre. Az ipari létesítményekkel rendelkező helységek elenyészően csekély száma ugyancsak csökkentette az iparban való foglalkoztatottság ütemét.

Az idegenforgalom csak közvetlenül a második világháború előtt indult meg a Baški- és Klopinji-tónál, főképpen a Vrbsko-(Wörthi-)-tó mellékén.

Dél-Karintia mezőgazdasági területei a második világháború végéig túlnépesedettek voltak és legfőképpen a hozamok nagyságától függtek. A mezőgazdaságban az önellátó viszonyok voltak dominánsak, amelyek kizárólag a fizikai munkára támaszkodtak, valamint a szántóföldek termékenységének intenzív és végső kihasználására. Az effajta földművelés erősen lekötötte a munkaerőt, de termelékenysége és kifizetősége is alacsony fokú volt. A falvak lakosságának emiatt lazák voltak a kapcsolatai a közigazgatási és gazdasági központokkal. A karintiai vidékek egymáshoz fűződő kapcsolatai meglehetősen szerény méretűek voltak, ami általános érvényű a világ minden agrár-országára (3). A második világháború után az iparosítás lassanként elérte a falvakat is, de azért az ipar típúsa szerint mégis kisebb üzemekre épült. A gyáripar azokon a vidékeken erősödött meg, ahol az iparosítás már az első világháború előtt megindult, így Beljakon és Celovecben, a Podklošter melleti Ziljicán, a Ziljicai-völgyben, Borovljen, Bistrica u Rožen, a podunei Sinčji vason, valamint a Železna Kaplja és a Karavanke hegységek közötti Rebercin. Kisebb ipari üzemek alakultak ki továbbá a Baško-tó környékén, Ledincén, Šentjakobon, Rožek u Rožuban, Dobrli vasiban és Pliberekben, valamint más vidékeken úgymint: Podjunen, Velikovecon, és Grebinjen, a Velikovško Zadravjen. Kisebb fűrésztelepek és más ugyancsak kisebb fafeldolgozó üzemek szétszórtan találhatók még Dél-Karintia többi vidékén (4).

Az utóbbi másfél évtized alatt a mezőgazdaság nagy mértékben mechanizálódott, korszerűsödött és kommercializálódott. A kétkezi munkát a gép váltotta fel, és egyre több vidék szakosítja magát állattenyésztésre. 1956-ban egész Karintia területén 111 harminc lóerős erőgépet tartottak nyilván, tíz évvel később, 1966-ban pedig 8475 traktor volt ezen a területen. A parasztok lassanként felhagynak a kevésbé termékeny parcellák művelésével. A parlagon hagyott földeken erdőt telepítenek. 1963 és 1966 között Karintiában

600 volt szántóföldet erdősítettek, míg csupán a velikoveci járásban 200 hektárt. A fennmaradt területek túlnyomó többségét takarmánynövényekkel vetik be. Gyors ütemben csökken a gabonafélékkel bevetett földek kiterjedése. De változás észlelhető a jószágállomány összetételében is. Az aprójószág – a juh és kecske tenyésztése csaknem teljesen megszűnt. Némi lemaradás tapasztalható a fejőstehén állományban is azzal, hogy az átlagos tejhozam állandóan növekszik. Az alpesi legelőkön való jószágtenyésztés roppant megerőltető, a rendkelkezésre álló munkaerővel a mezőgazdasági tevékenységeken kívüli foglalkozásokban kevesebb megerőltetéssel és rövidebb idő alatt nagyobb jövedelem valósítható meg, Dél-Karintia minden vidékén emiatt kihalófélben van a hegyi pásztorkodás, sőt itt valamivel gyorsabb e folyamat üteme, mint Ausztria többi vidékein, a Ziljski-Alpokban, a Karavanke- és a Svinje-hegységekben. A hegyvidéki táj az esetek többségében nem egységes felületű és ezért alkalmatlan a korszerűsítésre.

A mezőgazdaság korszerűsítésével szorosan összefüggnek a birtokviszonyok is. A háború utáni időkben szüntelenül csökkent a 2 hektárnál kevesebb földdel rendelkező háztartások száma, mint ahogyan a 100 h-nál több földdel rendelkezők száma is egyre kevesebb, nagyon lassan növekszik viszont a 20—100 h-ig terjedő mezőgazdasági birtokok száma. Egyre gyorsabban terjed az intenzív művelési eljárás, ami a hektáronkénti hozamok gyors növekedésével jár együtt. Noha csökken a bevetett szántóföldek területe, csökken az állatállomány száma és kevesebb a munkaerő, mégis növekszik a mezőgazdasági termények átlagos hozama és értéke, növekszik a termelékenység és a lakosságnak a mezőgazdaságból származó jövedelme is.

A második világháború után hirtelen fejlődésnek indul a turizmus, a gazdaságnak e jelentős ágazata. A korábbi, meglehetősen szűk, a Vrbsko-, Klopinjsko- és Baško-tó környékére szoritkozó idegenforgalmi övezet az utóbbi években kiterjedt Dél Karintia egész területére. Kialakultak az idegenforgalom regionális központjai a Preseško melleti Ziljsko-völgyben, továbbá a Vrbsko-tótól (Wörthi-tó) délre a Baško-, Hodiško-tó és más kisebb tavak környékén, azután a Klopinjsko-tavat körülvevő széles sávon a Podjuneban levő többi tó, környékén. Az idegenforgalom már affirmálódott, mint jelentős ágazata a gazdaságnak Donji és Gornji Rožeban, a Karavanke- és a Svinje-hegységek vidékén, Osojske Turen, Koštanj környékén, valamint az Osojsko- és a Vrbsko-tó között.

A második világháború utáni első évek néhányszázezer turistájának a száma megsokszorozódott és 1969-ben már elérte az 1 300 000-et. Karintiában az ágybérlők száma már meghaladja a tiz milliót. A turistáknak csak 10 %-a osztrák, a többiek zömmel németek, 80%-uk a Német Szövetségi Köztársaságból való. Dél-Karintiára jellemző, hogy csak egy félszezonja van, a téli idény a Karavanke és Dobriča-hegyek területén mostanában van fellendülőben. A téli turista-sport fejlesztésére készült tervek arra mutatnak,

hogy legalábbis Dél-Karintia egyes vidékein, különösen a Karavanke-hegység keleti lejtőin, a téli turizmus gyorsan fog fejlődni (5).

Az idegenforgalom fejlődésnek indította Karintia régi központi vidékeit is. A legfontosabb központok Celovec és Beljak, fontos kiránduló és ellátási központokká válnak, amelyek kereskedelmük, közlekedésük, iparuk, vendéglátóiparunk, kisiparuk és kulturális intézményeik fejlődését tervszerűen a turizmus szükségleteihez alkalmazzák. A turisztika fejlődésével az utóbbi években a központi vidékeken egyes alacsonyabb fokon álló, jelentéktelen mezőgazdasági részek is fejlődésnek indultak. Ilyenek például a Vrbsko-, Baško-, Klopinjsko-, Hodiško- és Preseško-tavak közvetlen környéke. Ugyancsak megnőtt az egykori közigazgatási, kisipari és kereskedelmi típusú kisebb központok szerepe is: a Ziljsko-völgyben levő Šmohor és Podklošter a podunjei Pliberk és Dobrla, valamint a Drávától északra levő Velikovec (4). Dél-Karintia a turisztika fejlődésével, aminek erős alapja az úgynevezett „paraszturisztika," gazdasági függőségbe került a konjunkturális nyugat-eruópai gazdasággal, először is a Német Szövetségi Köztársasággal. Nőttön-nő ugyanis azoknak a száma, akik pihenőjüket a Német Szövetségi Köztársaságon kívül töltik egyrészt a pihenőnapok számának a növekedése, másrészt a magasabb reális jövedelem miatt. A Nyugat-Európából Dél-Karintiába irányuló turista-özön állandóan serkenti a jóminőségű utak gyors megépítését, amelyek a Visoke Turen és salzburgi tartományon keresztül Dél-Karintiát összekötik Nyugatnémetországgal. Dél-Karintia idegenforgalmának fejlődését a vidék természeti szépségein kívül előmozdítják az óriási turisztikai kapacitások, az ellátási meg kulturális központok viszonylag jó elhelyezkedése is. Az utóbbi tíz évben, különösképpen pedig a kiránduló-turisztika fellendülésével Karintia egyre inkább összekapcsolódik Szlovéniával. A kiránduló-turizmussal együtt járnak a lakosság vásárlási látogatásai mindkét oldalon. A nyári idényben egyre gyakoribbak az egynapos kirándulások Karintiából Szlovénia különböző vidékeire.

Észak-Olaszország, Ausztria, Jugoszlávia és Délkelet-Európa más országai gazdaságának felgyorsult fejlődésével Dél-Karintia fontos közlekedési tényezővé válik az átmenő áruforgalomban mind a közutak, mind pedig a vasutak szempontjából. A közlekedésileg fontos „Beljačka vrata" kapcsolatot teremt Nyugat- és Közép-Európa, valamint Olaszország és Délnyugat-Európa között. Ez az útvonal Olaszországból a Kanalska-völgyön és Karavanke-hegységet átszelő alagúton keresztül vezet Jugoszláviába. Dél-Karintiának, mint közlekedési közvetítőnek a szerepe különösen az utóbbi években jut kifejezésre Jugoszlávia és délkelet-európai, valamint más országok idegenforgalmának fejlődése miatt; Dél-Karintián és a Karavanke-hegységben levő közuti átjárókon keresztül (Podkoren, Ljubelj, Jezersko) megnyílik az út a motorizált turisták megnövekedett

száma előtt, akik a nyári idényben Nyugat- és Észak-Európából érkeznek és tovább haladnak az Adriai-tenger meg Délkelet-Európa felé.

A háború utáni időszakban a drávai vízierőmű megépítésével Karintia fontos villamosságtermelő és villamosságkiviteli tényezővé vált.

Az ipar, az idegenforgalom, az árutermelés és a mezőgazdaság fejlődésével és a megnövekedett átmenőforgalom szerepével Dél-Karintia gazdasági szerepe megváltozott, ami kifejezésre jut a lakosonkénti, vagyis a lakosság jövedelmének a növekedésében is, így ez a vidék nem sorolható Ausztria fejletlen szövetségi tartományai közé, mint például: Spodnja Ausztria, a Gradiščanska- és Stájer-tartományok. Gazdasági fejlődésének üteme és aránya miatt azonban Karintia még mindig nem zárkózott fel a nyugati szövetségi tartományokhoz (Vorarlberg, Salzburg, Tirol, Oberösterreich). Hogy könnyebben megértsük a karintiai szlovének nemzetiségi problémáját, amely az ipari társadalom erősödése során jutott kifejezésre, az iparosodást három korszakra kell felosztanunk. A korszakok határát a lakosság összeírásának éveivel kell jelölnünk, ezért ez a felosztás valamelyest sablonos.

A lakosság összetételének, szociális és gazdasági szerkezetének elemzése a három időszakban lehetővé teszi, hogy, legalább főbb vonalakban, megvizsgáljuk a szociális és gazdasági fejlődés kedvező és káros hatását a délkarintiai szlovén nemzetközösség nemzeti fejlődésére. Sajnos az osztrák nyilvántartás a területi statisztikai egységek meghatározásánál, amelyek alapján a nyilvántartási adatokat begyűjti és elemzi, nem vette figyelembe a nemzeti összetételt. Az egyes nemzetiségi csoportokról sincsenek statisztikai adataik, vagyis külön a szlovén és külön az osztrák lakosságról.

A dél-karintiai szlovének nemzeti fejlődéséről végzett elemzések és áttekintések a következő politikai járások és községek adatain alapulnak: Šmohor, Beljav-tartomány, Celovec-tartomány és Velikovec. Figyelembe vettük azonban a Wolfsberg politikai járáshoz tartozó Labot község és a Šentvid na glini politikai járáshoz tartozó Mostič helység nyilvántartási adatait is. Tekintettel arra, hogy ezekben a járásokban bizonyos arányban keveredik a szlovén és az osztrák lakosság, a szociális-gazdasági fejlődés elemzése, legalábbis mértékben rávilágit a dél-karintiai szlovének nemzeti kérdésének főbb pontjaira.

A klasszikus agrár-szerkezet és az ipari társadalom megerősödésének három korszakát sablonosan a következő módon kell elhatárolni: a délkarintiai falvak klasszikus agrár-szerkezete uralkodó voltának a végét az első világháború utáni első évtized jelzi. Ennek a kornak a képét, ha csak főbb vonalakban is, az 1921-ben és 1934-ben végzett népszámlálás elemzésével alkothatjuk meg magunknak (6).

Az 1934. és 1951. évi népszámlálás közötti időszak már a második korszakot jelzi, amelyre jellemző az ipari társadalom elemeinek az érvényesülése.

Ebben az időszakban Dél-Karintia falvaiban megkezdődik az iparosítás, a mezőgazdaságot fokozatosan gépesítik és kommercializálják. A Vrbsko-, Baško- és Klopinjsko-tó környékének turizmusa már abban az időben fontos gazdasági tevékenységé válik.

A harmadik korszak kezdete időben egybeesik az 1951. évi népszámlálással. Erre a korszakra a dinamikus gazdasági fejlődés, az iparosodás, a turisztika fejlődése és a mezőgazdasági termelés gyors ütemű gépesítése a legjellemzőbb.

A felsorolt három korszak a szociális-gazdasági fejlődés szempontjából formai és módszerbeli eltéréseket mutat a lakosság szociális és területi mozgásirányát illetően. A korszakok eltérnek egymástól a dél-karintiai szlovén őshonos lakosság kitelepítésének a német nemzetiségű lakosság letelepítésének tekintetében is. Ezzel a ki-, illetve betelepítéssel szorosan összefügg a nemzetiségi struktúra megváltozásának üteme is. Természetellenesen alacsony a szlovén lakosság arányszáma, a német lakosságé pedig magas.

Az első időszakban, amikor Dél-Karintia agrárvidékein még nem fejlődtek ki az ipari ágazatok, éles területi, gazdasági és szociális határ választotta el egymástól a falut és a várost és a fölöslegessé vált falusi lakosság, amennyiben a mezőgazdaságon kívül kívánt elhelyezkedni, kénytelen volt kitelepülni szülőföldjéről, tehát a szlovénlakta területekről. Ebben az időben a felnőtt lakosság túlnyomó többségének el kellett költöznie Dél-Karintiából Ausztria németlakta vidékeire és az Egyesült Államokba. Az említett időszakban Dél-Karintia falusi községeinek többségében csökkent, stagnált, vagy pedig csak alig érezhetően növekedett a lakosok száma. A házak és a háztartások száma általában stagnált. A parasztcsaládok viszonylag nagyszámúak voltak, egy-egy család 5—7 tagot számlált.

Az 1934. és az 1951. évi népszámlálást követő években Karintia meggyorsult gazdasági fejlődése miatt megnövekedett Celovec és Beljak városok központi szerepe is. A dél-karintiai falvak szociális fejlődéséhez sokban hozzájárult a turizmus fejlődése ezeken a vidékeken. Az iparon kívüli gazdasági ágazatok fejlődése egybeesik a mezőgazdasági termelés gépesítésével, ami felszabadítja a falusi munkaerőt. Ez a fölös szlovén nemzetiségű munkaerő, annak ellenére, hogy a városiasodás folyamata és egyúttal az új munkahelyek megnyitása is érezhető volt városon, falun egyaránt, nem jutott munkához sem saját lakóhelyén, sem Dél-Karintiában. A második világháború idején a bombázások elől a német vidékek lakossága Dél-Karintiában keresett menedéket. E lakosság egy része nem tért vissza régi lakhelyére, hanem Dél-Karintiában maradt. A második világháború után Karintiában telepedtek le a kelet- és délkelet-európai menekültek, akik zömmel német származásúak voltak.

Karintiában megnőtt a más osztrák tartományokban született lakosság száma is. 1934-ben 25,678, vagyis 6,3 %-a volt a lakosság összlétszámának,

míg 1955-ben 33 534, illetve 2,1 %-a. A külföldön született lakosok száma 20 507-ről, vagyis 5,1 %-ról 45 135-re, vagyis 9,5%-ra emelkedett.

Az 1951. évi népszámláláskor Karintiában 78 669 Karintián kívül született lakos élt itt. Az idegenek száma 18 ezerrel növekedett, a Karintiába bevándoroltak gyermekeinek a száma 96—94 000 volt beleértve ebbe a bevándoroltak Karintián kívül született gyermekeit is. Azoknak a gyermekeit tehát, akik 1945 előtt telepedtek itt le. A letelepülők létszámába beleszámítódnak a más osztrák tartományokból való lakosok is, akik itt szintén idegenek. Úgy vehetjük, hogy 1951. évi népszámláláskor 130 ezer lakos volt nem őshonos karintiai.

Karintiában a nem karintiai származású lakosok száma nagyobb, mint a szlovéneké (78 139) az 1900-ban végzett népszámlálás adatai szerint, nagyobb a német származású lakosok számánál is (127 964), háromszor több a vegyeslakosságú járásokban, amelyek központja Celovec és Beljak, mint amennyinek a bebizonyítottan hamis adatok alapján a németek számát tűntették fel a szlovén nemzetiségűek kárára a karintiai lakosság 1951. évi összeírásakor; a bevándoroltak többen voltak, mint ahány olasz élt Dél-Tirolban 1952-ben (117 454).

Külön rá kell mutatnunk, hogy az osztrák tartományokból és a külföldről bevándorlók többsége német és valószínűleg csak elenyésző százaléka szlovén. A protestáns vallásúak számának megnövekedéséből is arra kell következtetnünk, hogy a bevándorlók zömmel németek, Karintiában ugyanis kevés kivétellel ez a német bevándorlók vallása. A német nyelvű protestánsok számának növekedése 1934 és 1951 között majdnem a felét alkotja a nem karintiai származású lakosság szaporulatának. 1934-ben Karintiában 32 000, 1951-ben pedig már 46 500 protestáns lakost tartottak nyilván. Ha a bevándorlók szlovének lettek volna, akkor 1951-ben az 1934. évi népszámláláshoz képest növekednie kellett volna a szlovén anyanyelvű lakosság számának is (8, 9, 10).

1934 és 1951 között Dél-Karintia gazdasága fellendülése ellenére, amely a mezőgazdaságon kívüli ágazatokban is új munkalehetőséget nyújtott, csökkent a lakosság száma a következő községekben: Ziljske doline, Istočne és Zapadne Gure, a Karavanke-hegység területén, a Drávától északra a Velikovski Čezdravjeban és Kelet-Podjuneban. Megállapodott, vagy csak lassan növekedett a lakosság lélekszáma Rože községeiben és Podjune nyugati vidékein. A lakosság számának növekedése a Beljak és Celovec közötti térségre szorítkozott.

Azokban a községekben, amelyekben csökkent a lakosság létszáma, kevesebb lett a ház és a háztartások száma, ami nagyfokú elnéptelenedéshez vezetett, elsősorban és főként a szlovén községekben. A lakosság Észak-Karintia vidékeire, Tirolba, Vorarlsbergbe és Svájcba telepedett át. (11).

Annak ellenére, hogy jelentősen gépesítették a mezőgazdasági termelést,

és fellendültek a nem gazdasági ágazatok is, a délkarintiai falusi községek többségében 1951-ig a mezőgazdasági és nem az ipari lakosság van túlsúlyban. Ezekből jóformán minden községben több volt a lakosság egyharmadánál.

A harmadik periódusban az ipar, a turisztika és az átmenőforgalom fellendülésével, és Karintia forgalmi-földrajzi szerepének a megnövekedésével óriási mértékben megváltozott a szociális fejlődés iránya. A mezőgazdaság gépesítése következtében megcsappant a falusi lakosság száma. Ekkor indult meg e lakosság szakmai rétegeződése is, átállása más munkákra, úgyhogy az őshonos lakosság utódai sokkal könnyebben helyezkednek el a mezőgazdaságon kívüli ágazatokban Celovecen és Beljakon és a többi kisebb-nagyobb központokban, mint azelőtt. A karintiai lakosság kivándorlása most már csak a peremvidékekre, a hegyvidéki és közlekedési gócpontoktól távoleső tájegységekre korlátozódik. Azok, akik már felhagytak a mezőgazdasággal, de birtokkal rendelkeztek, vagy földörökség várományosai voltak, pótfoglalkozásként még birtokukon is dolgoztak. A parasztcsaládok többi felnőtt tagjai, akik nem dolgoznak többé a mezőgazdaságban, faluhelyen építenek maguknak házat és naponta bejárnak dolgozni a városba.

A mezőgazdasági üzemrészlegek munkásságukat egyre inkább átállítják az idegenforgalomra. Egyesek fizetővendég-szolgálatokat végeznek, mások viszont szállodákat nyitnak.

A városban dolgozó falusi lakosság napi migrációja Celovec és Beljak, illetve Dél-Karintia felé irányult (12.) Éppen ezért a falusi községeknek a nemzetgazdaság egészében való részvételi aránya egyharmadra csökkent, mindenütt lemarad az iparban foglalkoztatott lakosság mögött. Az utazómunkásokat alkalmazó területeken ezzel egyidejűleg fellendül az idegenforgalom is, a dél-karintiai falvakban a jövedelmet az iparból és a turisztikából származó jövedelem tetézi. A háziasszony kivételével a családfő és a többi családtag is a mezőgazdaságon kívüli ágazatokban dolgozik, napi munkája után és zombatonként is a birtokon segédkezik. Ennek következtében egy fedél alatt, egy családon belül egyszerre találkozunk az elsődleges és a harmadlagos gazdasági tevékenységgel.

Tekintettel arra, hogy Dél-Karintiában a kisgazdaságok vannak túlsúlyban, és hogy a mezőgazdasági termelés feltételei sem a legkedvezőbbek, a parasztcsaládok többsége nagyon nehezen kapcsolódik be a piacgazdálkodási viszonyokba, valamint a mezőgazdaság nemzetközi piacán uralkodó versengésbe. Ezzel magyarázható, hogy a parasztcsaládok felnőtt tagjai a mezőgazdaságon kívüli munkákban keresnek pótjövedelmet. Karintiában ez akkora méreteket öltött, hogy a kizárólag mezőgazdaságból élő háztartások száma már csak 30%.

Mint már említettük, egyre inkább csökken a két hektárnál kisebb terü-

lettel rendelkező gazdaságok száma. Az utóbbi években, különösen az idegenforgalom fejlődésével, egyre több falusi gazdaság hagy fel az állattenyésztéssel. Ugyancsak sokan, egyre többen bérbe adják földjüket.

A turisztika fellendülésével a falvakban és az utazómunkásokat alkalmazó vidékeken kevesebb az olyan terület, amelyen csökken a lakosság száma. Dél-Karintiában a helységek lélekszámának a csökkenése a Karavankehegység belső, lakott részeire, a Podjune keleti vidékeire, Đekša község területére, a Svinje-hegység és a Ziljska-völgy községeire korlátozódik. A többi dél-karintiai faluban a lakosság száma kisebb vagy nagyobb mértékben növekszik. Míg korábban, az elnéptelenedés idején egyes vidékekről egész családok költöztek el, újabban ez a jelenség teljesen megszünt.

Bár Dél-Karintiában megnövekedtek az őshonos lakosság elhelyezkedési lehetőségei a mezőgazdaságon kívüli ágazatokban, hangsúlyoznunk kell, hogy a mezőgazdaságon kívüli ágazatok fejlődése még mindig nem olyan méretű, hogy egészében megfelelne a munkahelyszükségleteknek, vagyis képes lenne alkalmazni a felnövő munkásnemzedékeket és azokat, akik a korszerű technológia bevezetésével feleslegessé váltak a mezőgazdasági termelésben. Ez elsősorban a szakképzetlen lakosokra vonatkozik, akik továbbra is kénytelenek Karintián kívül munkát keresni. Az átlagosnál nagyobb természetes szaporulattal és a szakképzetlen munkaerő-felesleggel rendelkező vidékeken többnyire szlovének laknak. Éppen ezért, nem számítva a német nemzetiségű lakosságot, az őshonos szlovén lakosság még napjainkban is mindinkább kitelepülésre kényszerül.

A szlovén nemzeti kisebbség helyzete Dél-Karintiában

A karintiai szlovén nemzeti kisebbség annak ellenére is fenntartotta magát, hogy hosszantartó és erőteljes elnemzetietlenítési nyomásnak volt kitéve. A fennmaradásukért folytatott harcra káros hatással volt több, egymással kölcsönhatásban álló politikai, szociális, gazdasági és földrajzi tényező. Az elnemzetietlenítés hordozói a német nacionalisták, akik a szambelileg és gazdaságilag is erősebb nemzetközösséghez tartoznak. A karintiai szlovének egészen az utóbbi évtizedig szociális és gazdasági szempontból is a falusi lakosságnak legszegényebb rétegét képezték. Csak az utóbbi tíz esztendőben kezd kialakulni a mezőgazdaságon kívüli lakosságnak különböző profilú közép- és főiskolai végzettségű rétege. A képzett emberek sorában a tanítók, tanárok és papok a legszámosabbak. Rohamosan növekszik a közép- és főiskolai diákok száma, és ami a legfontosabb: a szlovén nemzeti kisebbség köréből egyre több fiatal kerül be a műszaki, jogi, közgazdasági és más karokra meg a középiskolákba, ami kétségtelenül a szlovén nyelvű lakosság szociális és gazdasági szerkezetének javulásához vezet. Ezzel a

szociális struktúrával a szlovén nemzetközösség egyre hangosabban és erélyesebben szembeszáll a további elnemzetietlenítéssel.

Karintia gazdasági átalakulása megköveteli a rendszeres területrendezést, ezt a regionális fejlődést a karintiai és az osztrák hatóságok gazdasági és műszaki természetű beavatkozásokkal oldják meg és eközben egészében véve mellőzik a kulturális, nyelvi sőt iparfejlesztési érdekeket is.

Az utóbbi intézkedések, amelyek a községek közigazgatási-területi változásaival függnek össze, továbbá az iskolahálózat és az iskolák szerkezetének reformtervezete is azt mutatja, hogy azok, akik a területrendezést végzik teljesen szem elől tévesztették e területek vegyes lakosságú voltát és a kisebbség érdekeit, sőt odáig mentek ezzel a két reformmal, hogy voltaképpen meggyorsították a szlovén lakosság elnemzetietlenítési folyamatát. Az osztrák kormánynak a nemzeti kisebbségekhez való káros viszonyulása, továbbá az elvakult nacionalisták túlkapásai és nyomása akkor mutatkozott meg legjobban, amikor Dél-Karintia egyes vidékein megkísérelték a kétnyelvű, szlovén-németnyelvű helységneveket alkalmazni (13,14).

Számtalan példa mutatja, hogy Ausztria képtelen tudomásul venni az iparosítással, a turisztika fejlődésével, a nemzetközi átmenőforgalommal, a nemzetközi árucserével, valamint az országhatárok megnyitásával újonnan előállt társadalmi viszonyokat. A szociális és területi szempontból is mobilis ipari társadalom kialakulásával Karintiában, a szlovén lakosság körében új nézetek alakultak ki a kisebbségi jogokról, arról, hogy az Államszerződés 7. szakasza szerint mi illeti meg őket, továbbá arról is, hogy mire kötelezi Ausztriát saját alkotmánya és az ENSZ-nek az emberi jogokról szóló elvei.

A szlovén memzeti kisebbséggel szembeni hátrányos viszonyulás és megkülönböztetés a hivatalos osztrák népszámláláskor – a nyelvcsoportok szerinti kategóriák előkészítésében, lebonyolításában és magyarázatában nyilvánult meg a legdrasztikusabban. E népszámláláskor ugyanis a lakosságot nemcsak szlovén és német anyanyelvű csoportokba sorolták, hanem az úgynevezett „windisch" -csoportba is, amely nyelvi csoport tudományos szempontból nézve nem is létezik. A lakosságnak ilyenfajta nyelvi kategóriákba való felosztása visszaesést jelent a náci felfogásba, amit Karintiában akkor észleltek először, amikor a náci Németországhoz csatolt Ausztriában végeztek népszámlálást. Hogy az osztrák népszámlálás adatai minél zavarosabbak legyenek (az 1951-ben, 1961-ben és 1971-ben végzett népszámlálásokról van szó) a deutsch, slowenisch és windisch csoportok mellé az összeírásba fölvették a kombinált csoportokat is, mint például: slowenisch-deutsch, deutsch-slowenisch, windisch-deutsch és deutsch-windisch. Az 1951. évi hivatalos osztrák népszámláláskor még a slowenisch-windisch csoportot is külön mutatták ki. A községek lakossága nyelvcsoportok szerinti összeírásának hivatalos osztrák adatai arra mutatnak, hogy az osztrák állami nyilvántartás a népszámlálást átengedte azoknak az erők-

nek, amelyek ellenzik a kisebbség helyzetének a rendezését, és amelyek meghamisított adatokkal jóval kevesebb szlovén nyelvű lakost mutatnak ki, mint amennyi van, teszik ezt pedig azért, hogy ezzel is útját állják a kisebbségi problémák megoldásának (15, 16).

Hogy a népszámlálási adatokkal nincsen minden rendjén, kitűnik abból is, hogy a hivatalos összeírásnak nyelvi kategóriákra vonatkozó adatai hozzáférhetetlenek a települések szlovén lakossága számára, és csak azok a szlovénellenes elemek juthatnak hozzá, amelyek a statisztikai adatokban ürügyet keresnek arra, hogy kijátszák az Államszerződés 7. szakaszának a kisebbségek megvédésére vonatkozó rendelkezéseit, illetve arra, hogy megcsorbítsák a szlovének törvényes jogait. A népszámlálás adataira hivatkozott a helységek és a földrajzi nevek kétnyelvű elnevezését támadó 1972. évi törvényjavaslat is. Kétnyelvű helységneveket kaptak volna azok a vidékek, amelyek lakosságának – az 1961. évi összeírás szerint – 20 %-a a „slowenisch" a „slowenisch-deutsch," és a „deutsch-slowenisch" nyelvcsoportokhoz tartozik. A karintiai szlovének jogosan elvetik az effajta népszámlálást, mint törvényes kisebbségi jogaik rendezésének meghamisított alapját. Minden népszámláláskor rosszallásukat fejezték ki az előkészületek, a népszámlálás végrehajtása, valamint azok miatt az összeírási adatok miatt, amelyek a nyelvcsoportokra vonatkoztak. A népszámláláskor nem használtak kétnyelvű összeírási listákat. Az 1971. évi összeírás mércéi szerint 205, zömmel kisebb és távoleső vidék kapott volna kétnyelvű elnevezést. Kétnyelvű helységnevet csak elenyésző számú központi, közigazgatási, kulturális és iskolaközpont kapott volna (17).

A beszédnyelvről szóló adatok összehasonlításával, valamint ezeknek más adatokkal való összehasonlításával, amelyek az 1951. és 1961. évi népszámlálás alapján egyes vidékek és községek nyelvi struktúrájára világítanak rá, olyan eredményekhez jutunk, amelyeket a demográfiai fejlődésnek semmiféle irányzatával sem lehet logikusan megmagyarázni. A hivatalos osztrák népszámlálás adatai szerint mindössze tíz esztendő alatt, vagyis 1951 és 1961 között, a németnyelvű lakosság száma úgyszólván minden községben 25 %-kal növekedett, 12 községben pedig még 100 %-nál is többel.

A Ziljska-völgyben levő Št. Štefan községben az 1951. évi hivatalos népszámláláskor minden lakost a német nyelvcsoportba soroltak, míg ugyanebben a községben a tartományi kormány hivatalos nyilvántartása szerint 1956-ban az iskolaköteles gyemekek 35 %-a szlovén anyanyelvű. A ziljska-völgyi Brdo községben az 1951. évi népszámláláskor a lakosság 69%-át német anyanyelvűnek minősítették, majd öt évre rá, 1956-ban, megállapították, hogy az iskolásgyermekek 38%-a szlovén anyanyelvű.

A galíciai községben az 1951. évi összeíráskor a német nyelvkategóriába a lakosság 20%-át, 1961-ben pedig már 89 %-át sorolták; a Zitara vasa községben 1951-ben ebbe a csoportba a lakosságnak 17%-a került, 1961-

ben pedig már 48%-a; a Svetna vas községben 1951-ben a lakosságnak 30 %-át írták be német anyanyelvűnek, 1961-ben pedig 59%-át.

A 600 lelket számláló Sveče faluban 1951-ben a lakosság 42%-át minősítették német anyanyelvűnek, a „slowenisch" kategóriába pedig a szlovén nyelv különféle kombinációit véve alapul, ugymint: „slowenisch-deutsch," „deutsch-slowenisch" és „slowenisch-windisch" – kategóriákba a lakosságnak több mint 50%-át. Ezzel szemben 1961-ben ezen a vidéken a lakosságnak kevesebb mint 20 %-a került a „slowenisch" nyelvcsoportba, beleértve a már említett kombinációkat is. Éppen ezért ez a település a kétnyelvű helységnevekről szóló törvény szerint nem kaphatna kettős elnevezést. A Svetna vas községben levő Psinja vas-ban az 1951. évi népszámláláskor a lakosságnak 19%-át iktatták a német nyelvcsoportba, 81%-át pedig a „slowenisch," illetve e csoport valamelyik kombinált kategóriájába. Az 1961. évi népszámláláskor már a falu lakosságának kevesebb mint 20%-a került a „slowenisch" és ezzel a csoporttal párosított kategóriákba. A Bistrice na Zilji faluban, amelynek 1951-ben 671 lakosa volt, abban az esztendőben a lakosságnak 44%-a került a „slowenisch" nyelvkategóriába, az 1961. évi összeíráskor már kevesebb mint 20%-a. A Železna Kapla községben levő Belában az 1951. évi népszámláláskor a 433 lakosnak csak 15%-át sorozták be a német nyelvkategórába, 52%-át pedig a „slowenisch" és a vele kombinált csoportokba, míg 1961-ben a lakosságnak kevesebb mint 20%-a került ezekbe a kategóriákba.

A Vrbsko- és az Osojsko-tó között fekvő Kostanje községben a 24 település közül 14-ben a lakosságnak több mint 20%át a „slowenisch" nyelvkategóriával kombinált csoportokba írták be. Az 1961. évi összeíráskor e két község minden falvában pedig a „slowenisch"-sel kombinált kategóriákba a lakosságnak kevesebb mint 20%-át vették föl. Hasonló nyilvántartási adatokkal és a nyelvi összetételnek ilyennemű értékelésével még nagyon sok helyen találkozhatunk, ha netalán összevetjük az említett három statisztikai forrást. Már pusztán ezekről az ellentmondó esetekről szóló adat is azt bizonyítja, hogy a szövetségi és a tartományi kormányok hivatalos statisztikai intézetei kiengedték a kezükből a dél-karintiai népszámlálás ellenőrzését, vagyis átengedték azt a szlovénekkel szemben ellenséges magatartást tanusító elemeknek. Nehéz megérteni, hogy a hivatalos osztrák intézmények szakemberei a népszámlálási anyag tudományos feldolgozásakor nem jöttek rá az összeírás szakavatatlan voltára. Ha kellőképpen ellenőrizzük a népszámlálás adatait, azonnal megértjük, miért hozzáférhetetlenek a szlovének számára az 1951. 1961. és 1971. évi népszámlálási adatok, noha ezek az adatok alapjai a szlovén kisebbség törvényes jogai érvényesítésének.

A népszámlálási adatok tüzetesebb elemzése rávilágít arra, hogy a délkarintiai szlovének területi szempontból zárt, kompakt egységben élnek, amit a hivatalos szervek megkísérelnek eltitkolni. Igen kétes eszközökkel

igyekeznek elkendőzni az üzérkedés és a diszkrimináció különféle formáit, amelyekben a szlovéneknek különösen a népszámláláskor van részük (18). A községek területi felosztásának 1972-ben végrehajtott reformjával a szlovéneket rendkívül megkárosították. A vegyeslakosságú területek peremén levő községeket a tisztán német nemzetiségű községekhez csatolták, ezek viszont kívül esnek a hivatalosan elismert kényelvű területeken. Hasonló sorsra jutott néhány vegyeslakosságú község is. A Ziljska-völgyben levő kétnyelvű Brdo község kisszámú falusi lakosságát Smohor városi községhez csatolták, a Marija na Zilji községet pedig Beljak városi községhez. Megszüntették a tulnyomórészt szlovénlakta Radiše községet és a Žrelec városi községhez csatolták, amelyben zömmel betelepült német polgárok laknak. Ugyanígy megszüntették a többségében szlovén lakosú Slovenji Plajberk hegyi községet és a Borovlje városi községhez csatolták, amelyet főleg németek laknak. Ezzel és más hasonló beavatkozásokkal elérték azt, hogy több, nagyobb arányszámban szlovén lakosságú község beolvadt a nagyobb arányszámban német lakosságú községekbe. Az iskolahálózatnak, valamint az iskolák struktúrájának tervezett reformjától, amelyet az elkövetkező években szándékoznak végrehajtani, a karintiai szlovének nem sok jót várnak. A reformmal tervbe vették sok olyan iskolának a megszüntetését, amelyben a tanulók egyharmada, sőt több mint fele a szlovén tagozatra jelentkezett, és amelyekben túlnyomórészt szlovén anyanyelvű tanítók adnak elő. Ezeknek az iskoláknak a bezárása miatt a gyermekeknek naponta utazniuk kell a távoleső központi iskolákba. Sok ilyen központi iskolának a vezetősége nem nézi jó szemmel a diákok szlovén tagozatokra való jelentkezését. Ezekben az iskolákban gyakoriak a nézeteltérések és összetűzések a német tanítók között és azon szlovén szülők között, akik szlovén tagozatokra íratják gyermekeiket. A német tanítóknak ez a magatartása a szlovén tagozatokra járó gyermekekkel szemben is megnyilvánul.

ÖSSZEFOGLALÓ

Az iskoláknak és a községi központoknak a megszüntetése a túlnyomórészt szlovénlakta területeken megfosztja a karintiai szlovéneket attól az utolsó szerény lehetőségtől is, hogy a közéletben anyanyelvüket használják. A kétnyelvű helységnevek feltüntetése az eldugott kis településeken, arra vall, hogy a nyilvánosság elől el akarják rejteni Dél-Karintia valódi kétnyelvűségét. Az osztrák hatóságoknak ezekből a tetteiből kiderül, hogy nem ismerik el az ipari társadalom sajátosságait, azt például, hogy ez a társadalom szociálisan és területileg mobilis lakosságot teremt, amely munkája, képzett-

sége, rekreációja, ellátása stb. révén naponta széles térségben mozog. Amennyiben ez a társadalom korszerű és demokratikus, úgy kellene megszervezni, hogy a szlovén lakosság a köznapi érintkezésben egyenrangúan használhassa anyanyelvét.

Az elnemzetietlenítés és az erős nyomás ellenére, amely jelenségek az osztrák hatóságoknak a szlovénekkel szembeni politikai és gazdasági viszonyulásából világlott ki, megmaradt a többé-kevésbé egységes szlovén nyelvterület, amelynek határai nyugaton a Šmohorje, keleten a Labot, továbbá a Ziljska-völgy, a Roze és a Podjune. Szlovén nyelvterületek találhatók még a Vrbsko-tó és az Osojsko-tó között, a Velikovec pod Svinje-től északra, a Đekšatérségben. Az 1951. évi hivatalos osztrák népszámlálás szerint a Drávától délre eső Šentjakob térségében levő Rožeban és Labotban a lakosság több mint felének szlovén a beszédnyelve. Ezen a területen belül a szlovént, mint beszédnyelvet, a lakosságnak valamivel kevesebb mint egyötöde beszéli a Železna Kapla, Dobrla vas, Pliberk és Borovlje városok területén, ami a Drávától délre eső terület egészének elenyésző része. A Dráva és a Karavanke-hegység között, vagyis Rože, Št. Jakob és Brnice között, Koštanje község területén, a Vrbsko- és Osojsko-tó térségében és Velikovec tágabb térségében a lakosságnak több mint egyharmada a szlovént használja a köznapi beszédben, a Ziljska-völgyben, Podklošter és Šmohorje között pedig több mint a fele.

Ha végül figyelembe vesszük Karintiának fentebb felvázolt, a nyelvi álllapotokat szemléltető képet, amely nem veszi figyelembe az 1951. évi népszámlálás adatait, hiszen az a szlovének szempontjából nézve nem volt sem tárgyilagos, sem pedig jóindulatú, akkor biztos állíthatjuk, hogy Dél-Karintia nagy részén, amely a XIX. század közepén egységes szlovén terület volt, még napjainkban is szép számban élnek szlovének.

Végül feltehetjük a kérdést, milyen lesz Dél-Karintia további gazdasági fejlődése, különösen pedig az érdekel bennünket, hogy milyen hatással lesz ez a szlovén lakosság szociális fejlődésére. Várható, hogy az elkövetkező években fellendülnek majd a mezőgazdaságon kívüli ágak, aminek szükségszerű velejárója a mezőgazdasági munkaerő további felszabadulása. Az ipar automatizációja, az ipari létesítmények és ipari vidékek számának a növekedése miatt nem várhatjuk, hogy jelentős számú új munkahely nyílik az iparban. Az idegenforgalom gyors fejlődése és Karintia fontos közlekedési szerepe miatt valószínűleg növekedni fog a munkahelyek száma a szolgáltató iparban.

Hangsúlyoznunk kell azt is, hogy Dél-Karintia falvainak ipara monostrukturális és leginkább szakképzetlen férfimunkaerőt igényel.

Az ilyen szerkezetű ipar, amely nem teszi lehetővé az elhelyezkedést mindkét nem, minden foglalkozás és korosztály számára, az ipari társadalom fejlődésének következő szakaszában újabb elhelyezkedési nehézségeket

támaszt. Amennyiben Dél-Karintia iparában nem történnek strukturális változások, számíthatunk arra, hogy a közeljövőben ismét erősödni fog a dél-karintiai lakosság migrációja. Ha pedig a turisztika és a közlekedés továbbra is zavartalanul fejlődik, akkor várható, hogy újabb munkahelyek nyílnak a mezőgazdaságon kívüli tevékenységekben. Ez egyszersmind lehetővé tenné a különböző foglalkozású és szakképzettségű lakosság munkábaállását.

Ebben az esetben a szlovének egyenrangú kezdeményezők lehetnek és együttműködhetnek Dél-Karintia további területi, szociális és gazdasági fejlődésében, amennyiben egyenrangúan bekapcsolódnak polgártársaikkal az iskoláztatásba.

Ausztriának ezt föltétlenül szavatolnia kell, mégpedig az Államszerződés 7. szakaszának értelmében, amely szakasz az Ausztriában élő szlovének kisebbségi jogaira vonatkozik.

A karintiai szlovének szociális és gazdasági struktúrájának javításában rendkívül fontos szerepe lesz az újonnan létesült celoveci egyetemnek. Minél több szlovén fiatalnak ki kellene használnia e tanintézet oktatási lehetőségeit. Az egyetemnek a tudományos kutatómunkáról szóló programjában megfelelő helyet kell biztosítani a karintiai szlovének szociális, gazdasági és kulturális problémáinak, valamint a szlovén nyelvnek a tanulására. Az egyetemet egyébként erre kötelezi területi helyzete, vagyis az a körülmény, hogy olyan területen munkálkodik, amelyet szlovén és németajkú lakosság népesít be.

Irodalom

1. Vladimir Klemenčić: Geografija prebivalstva Slovenije, Geografski vestnik, Ljubljana 1972, str. 133—157.
2. Vladimir Klemenčič: Slobodni socialnogeografski problemi Slovencev na Koroškem, IX. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnost, Ljubljana 1973, str. 185—195.
3. S. Ilešič, Geografski oris Koroški Zbornik, Ljubljana, 1946, str. 9—41.
4. H. Bobek, Zentrale Orte: Arbeitsbevölkerung und Funktionstypen, Atlas der Republik Osterreich, Wien 1961.
5. H. Bobek, Fremdenverkehr: Typen, Intensität und Entwicklung 1961 bis 1966, Atlas der Republik Österreich, Wien 1968.
6. B. Grafenauer, Narodnostni razvoj na Koroškem od srede 19. stoletja do danes, Koroški zbornik, Ljubljana 1946, str. 117—247.
7. Vladimir Klemenčič, Spreminjanje gospodarske in socialne strukture in narodnosti problemi Slovencev na južnem Koroškem, Koroški kulturni dnevni, Zbornik predavanja, Maribor 1973, str. 54—64.

8. Fritz Dörnhaus, Deutsche und Italiener in Südtirol, Erdkunde Archiv für Wiessenschaftliche Geographie, Band VII, Heft 3, Bonn 1953, str. 208.
9. Schön, „Die Bevölkerung Kärtnes im Spiegel zweier Volkszahlungen". Amt der Kärntner Landesregierung. Statistik und Wirtschaftsdienst. Klagenfurt 1953, str. 31.
10. Vladimir Klemenčič, Migracija prebivalstva na Koroškem med leti 1934—1951, Zbornik Koroške, Ljubljana 1959, str. 92—112.
11. V. Klemenčič, Rast prebivalstva na Slovenskem Koroškem v obdobju 1934—1951, Geografski vestnik XXIV., Ljubljana 1952, str. 115—134.
12. M. Fels, Tagespendler: Zuordnung zu Arbeitszentren, Atlas Republik Österreich, Wien 1968.
13. V. Klemenčič – P. Apovnik, Prostorsko načrtovanje. Predavanje na Koroških kulturnih dnevnih 1970, 23 str. – še neobjavljeno.
14. V. Klemenčič – P. Apovnik, Združevanje občin na dvojezičnem ozemlju južne Koroške. (Predavanje na Koroških kulturnih dnevnih 1971, 35 str. – še neobjavljeno).
15. V. Klemenčič, Kritični pretres avstrijskega popisa prebivalstva 1951 z ozirom na jezikovno struktoro na Koroškem, Razprave in gradivo št. 2. Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani, 1960, str. 101—182.
16. J. Pleterski, Avtrijsko ljudsko štetje 31. marca 1961 na Koroškem. – Razprave in gradivo, st. 4—5, Ljubljana 1966, str. 165—216.
17. V. Klemenčič, Objektivnost kriterijev, Dvojezčni napisi in štetja na Koroškem Delo, 14. 5. 1972.
18. V. Klemenčič, Problematični rezultati, Iz uradnih avstrijskih popisov o jezikovni pripadnosti na Koroškem, Delo, 2. 12. 1972.

Szimpózium

Laki László

A KÁDEREK ÉS A TECHNIKAI-TECHNOLÓGIAI FEJLŐDÉS

Szimpozium, 1973. X. 14—16. Niš

Nagy jelentőségű és fontos tudományos értekezlet színhelye volt Niš 1973. október 14—16-a között. A híres, tudományos munkával és egyetemi oktatással foglalkozó személyek részvételével megszervezett szimpózium egy napjaink nagyon időszerű kérdését tette a vizsgálódás középpontjába. Ez a kérdés, mint ahogy a szimpózium címéből is kitűnik, a káderek és a technikai-technológiai fejlődés.

Már az értekezlet kezdetén nyilvánvaló volt, hogy a tanácskozás nem hoz világrengető megoldásokat a vizsgált témakör területén, hiszen egy ilyen sokrétűen összefüggő és bonyolult, dialektikus fejlődésben lévő kérdéscsoportot nem is lehet végérvényes, receptszerű megállapításokkal megoldottnak tekinteni, de az ott elhangzott beszámolók és tudományos értekezések mégis jelentős hozzájárulást képeznek a probléma megvilágításához és megoldásához.

A beszámolókat négy témakör keretében dolgozták fel a résztvevők. E négy témakör a következő:

I. Technikai-technológiai fejlődés (a fejlődés gyorsasága, tényezői – különösképpen a piac és ennek hatása a fejlődésre- és más)

II. Az emberi tényező jelentősége a technikai-technológiai fejlődésben

III. Az emberi tényező előrejelzésének elméleti-módszerbeli kérdései

IV. A munkaszervezetek tapasztalatai a technikai-technológiai fejlődés és az emberi tényező „biztosítása" területén

Az I. témakörben a következő résztvevők vettek részt beszámolóikkal:

1. Prof. dr. Dušan Čalić, akadémikus: A káderok és a technikai-technológiai fejlődés.
2. Dr. Borislav Blagoev a skopljei Közgazdasági Kar és a belgrádi Politikai

tudományok Karának tanára: Technikai-technológiai fejlődés és a munkaviszonyok.
3. Dr. Vlastimir Milošević, a niši Közgazdasági Kar docense: A tudomány és technika fejlődése és a káderfejlődés.
4. Dr. Bogdan Pilić, a szabadkai Közgazdasági Kar tanára: A gazdasági fejlődés káderi és technológiai tényezőjének kölcsönhatása.
5. Dr. Vladimira Polić, a rijékai Ipari pedagógia Karának dékánja: A technikai fejlődés és az emberi munka mozgékonysága.
6. Mr. Aleksandar Šimković, a szabadkai Közgazdasági Kar docense: A technikai-technológiai átalakulások hatása a káderösszetételre.
7. Radmila Jovanović, a niši Közgazdasági Kar tanársegédje: Káderek a kibernetizáció feltételeiben.

A II. témakör keretében a következő résztvevők beszámolói szerepeltek:
1. Dr. Danilo Marković, a niši Közgazdasági Kar tanára: A tudományos-technikai fejlődés által előidézett változások a munka jellegében és a munkafolyamatban résztvevők szakképzettségi modeljében.
2. Dr. Vera Pilić, a belgrádi Közgazdasági Kar tanára: A káderek szakképzésének és átképzésének új aspektusai és a technikai-technológiai fejlődés.
3. Dr. Rehák László, a szabadkai Közgazdasági Kar tanára: A technikai-technológiai fejlődés hatása a szakképzettségszerzés területén jelentkező szociális különbségek elhárításának lehetőségére.
4. Dr. Đorđe Vrcelj, a belgrádi Ipargazdasági Intézet tudományos főmunkatársa: A kutatási-fejlesztési káder kiépítése, az alkalmazottak szakképesítési szintjének emelése és ezek maximális alkalmazásának jelentősége az ipari technikai-technológiai fejlődés megvalósításában.
5. Andreas Schüler, az illmenai (NDK) Technikai Főiskola tanára: A munkásosztály és a mérnöki-technikai értelmiség szövetségének megvalósulása a tudományos-technikai fejlődés megvalósításában a szocializmusban.
6. Laki László, a szabadkai Közgazdasági Kar tanársegédje: A technikai-technológiai fejlődés és a káderösszetétel a mezőgazdaságban.
7. Dr. Petar Madić, a niši Bölcsészeti Kar tanára: Kompjuterizáció és a káderek.
8. Zoran Aranđelović, a niši Közgazdasági Kar tanársegédje: A munkavállalás néhány kérdése a technológiai fejlődés feltételeiben.
9. Vlastimir Krstić, a niši Közgazdasági Kar Gazdaságkutató Intézetének munkatársa: Az emberi tényező és a kompjuterizáció.

A III. témacsoportban a következő résztvevők és a következő beszámolók szerepeltek:
1. Dr. Vladimir Rašković, a belgrádi Közgazdasági Kar tanára: A techni-

kai-technológiai viszonyok és a káderképzés kölcsönös függősége az önigazgatási rendszerben.
2. Dr. Ivan Mandić, az eszéki Közgazdasági Kar tanára: Az emberi tényező programozásának elmélet-módszertani kérdései.
3. Dr. Živojin Perić, a niši Közgazdasági Kar tanára: A technikai-technológiai fejlődés előrejelzése, mint a káderpolitika alapja.
4. Dr. Miodrag Nikolić, a niši Közgazdasági Kar tanára: A káderprogramozás problematikája.
5. Mr. Borislav Martin, a szabadkai Közgazdasági Kar docense: Az élő munkának holt munkával való felcserélésének tendenciái a jugoszláv gazdaságban és a káderösszetétel változásának programozása.
6. Mr. Ljubiša Kršić, a niši Gépészeti Kar előadója: A foglalkoztatottak összetételi változása a JSZSZK gazdaságában a technikai-technológiai fejlődés hatására.

Végül pedig a IV. témakör résztvevőinek beszámolói a következők:
1. Dr. Krsto Kilibarda, a zimonyi Mezőgazdasági Kar tanára: Az önigazgatási angazsáltság és a szakképzettségi összetétel.
2. Dr. Nikola Jovanović, a niši Közgazdasági Kar tanára: A káderfüggvény helyzete a társult munka szervezeteiben.
3. Dr. Predrag Radenović, docens és Živko Saćurlija, a belgrádi Technológiai Kar tanársegéde: A szakvezetés funkciói és a tudományos-technikai fejlődés.
4. Buljina Halid, Jelena Mihajliček és Svetislav Gligorević: Bosznia és Hercegovina SZK kádertervezésének néhány tapasztalata és nézetei.
5. Mr. prof. Milan Dimitrijević, a bori Bányászati-öntödei medence Káderosztályának vezetője: Az ügyviteli politika néhány elemének hatása a káderek fejlesztésére és kiképzésére a bori bányavidéken.
6. Relja Đorđević, az aleksinci Felsőfokú Pedagógiai Akadémia tanára: Kiképzés a gyáriparban.

Amint a résztvevők névsorából és a beszámolók címeiből is látható, az egyes kérdéscsoportok sokoldalú megvilágításba kerültek a tudományos értekezlet anyagába, ami egyébként könyv alakjában is megjelent. Éppen emiatt a sokrétűség miatt szinte lehetetlen részletes beszámolót készíteni a szimpózium munkájáról. Ezért a teljesség igénye nélkül kiragadok néhány számomra érdekesebb adatcsoportot, vagy elméleti megállapítást, amelyek, véleményem szerint, néhány közelebbi adatot szolgálnak a szimpózium munkájáról.

Elsőnek Prof. dr. Dušan Čalić akadémikus beszámolójából idézek egy táblázatot, amely képet ad a munkaerő szakképzettségi modelljéről a technológiai fejlődés egyes szakaszában.

Az előrelátott szakképzettségi összetétel, képzettségi szint	A technológiai fejlődés szakaszai								
	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Szakképzetlenek	15	7	—	—	—	—	—	—	—
Betanítottak	20	65	65	38	11	3	—	—	—
Szakképzettek	60	20	33	45	60	55	40	21	—
Középiskola végz.	4	6,5	8	12,5	21	30	40	50	60
Egyetemi végzetts.	1	1,5	2	4	7	10	17	25	34
(Tudományos fokozat)	—	—	—	0,5	1	2	3	4	6

Az 1. és 2. technológiai fejlettségi fok a kézi termelésre vonatkozik(1.= = kézi munka kézi szerszám használatával, 2.=kézi szerszám, melyet más energia mozgat, nem emberi)

3. = univerzális gépek
4. = félautomata gépek
5. = gépesített futószalag (félautomata gépek mechanikus anyag odaszállítással és késztermék elszállítással)
6. = automata gépek, vagy automata futószalagok
7. = automata berendezés a végrehajtás feltételeinek és a folyamat eredményének önálló mérésével
8. = automata berendezés önálló regulációs-szerkezettel
9. = automata berendezés, mely ezenkívül a termelési folyamat jellegzetes paramétereinek automatikus nyilvántartásával is fel van szerelve
10. = automatikus berendezés, mely automatikusan alkalmazkodik a feltételekhez és önállóan végzi a tevékenységéhez legmegfelelőbb módszer kiválasztását
11. = automata berendezések, melyek a termelési folyamatnak nem csak a technikai, hanem a gazdasági irányítását is biztosítják.[1]

Čolić akadémikus ezek után egy jelentős megállapítást tett, amely így szól: „Tátsadalmunkat súlyos következmények kísérik, mivel a káderképzés nem követi a modern technika és technológia fejlődését. Csak két kérdést emelünk ki: a munkahelyi sérülések és a gazdasági vezetők alacsony képzettségi foka okozta gazdasági veszteségek kérdését."[2]

Dr. Blagoev beszámolójában megállapítja, hogy az utóbbi két évtized nagy változásokat idézett elő a technika és technológia világában, majd így folytatja: „A rendkívüli lehetőségek mellett, melyeket ez az új technika nyit a munkás munka- és életfeltételeinek javításában, valamint a fejletlen országok felemelésében, egy egész sor összetett szociális problémát is felvet, mint amilyen a munkaerőfelesleg megjelenése, a szakmai átképzés szüksége, a munkaerő nagyobb mozgékonysága, munkabiztonság, munkanélküli segély, a szociális biztosítás és a munkaellenőrzés intézeteinek

átszervezése, a fizetés és a munkabér összetételének megváltoztatása, az új szakképesítés és a megnövekedett nettó-termék igazságosabb felosztása kapcsán."[3]

Az automatizáció alkalmazása sok pozitívummal jár, melyek közül a szerző a következőket említi: „... a termelő gépek automatizálásának a munka megkönnyítését és a munkás túlzott elfoglaltságától való felmentését kell előidéznie, biztosítania kell magasabb személyi jövedelmet és több szabadidőt, pihenésre, tudása bővítésére és a társadalmi kérdések megoldására."[4]

Végül a vállalatokban bevezetett korszerűsítés nyomán bekövetkezett változásokról így ír: „Az új technikai megoldásokat alkalmazó vállalatok gyakorlata mutatja, hogy a közvetlen termelésben csökken az alkalmazott munkások száma, ugyanakkor növekszik a kutatók, a programozók, technikusok és mérnökök száma. Ez teljesen érthető, ha szem előtt tartjuk a termelési módszerek közötti különbségeket a nemautomatizált és az automatizált vállalatokban: a fizikai munkaformát nagymértékben a szellemi munka váltja fel."[5]

Dr. Bogdan Pilić beszámolójában a gazdasági beruházások (beleértve a káderképzésre beruházott összegeket is) hatékonyságát, elemezve megállapítja, hogy az ipar megvalósított jövedelmének egynegyed részét az oktatásnak, a szakképesítésnek köszönheti.

Ezek után rátér a káderképzésre fordított beruházások kiszámítási módjának ismertetésére, ami a hazai irodalomban szinte még feltáratlan terület, s így még maga a módszere is vitatható. Miután az 1966. évi árakkal azonos költségvetésben tárgyalja a közép és főiskolai, valamint az egyetemi oktatás ráfordításait, ezek hatékonyságát összehasonlítja az állóeszközök beruházásainak jövedelmet termelő hatékonyságával, megállapítja: „Ezek szerint 1000 dinár befektetés az állóeszközökbe, illetve a káderképzésbe, 26,3 illetve 44,4 dinár jövedelmet eredményez. E kalkuláció szerint, még ha nem is követeljük meg a feltétlen pontosságot, arra a kétségtelenül fontos megállapításra jutunk, hogy az oktatás 68,8%-kal magasabb eredményt adott."[6]

Dr. Vladimira Polić a külföldön dolgozó jugoszláv munkások kérdését vizsgálva megállapítja, hogy nálunk az ember munkaképes korig való felnevelésének költségei 10 350 dollár körül mozognak, ami azt jelenti hogy a 700 000 külföldön dolgozó munkásunk képzési költségei 7.245 millió dollárt tesznek ki.

A továbbiakban a következő táblázati adatokkal szolgál:

„A külföldön dolgozó jugoszláv munkások 1971. évi nettó terméke[7]

	A 600.000 munkásnak (mill. doll.)	Egyénenként (dollár)	Részarány %
Nettó termék	3.094	4.687	100
Értéktöbblet	990	1.500	32
Kereset (nettó)	2.104	3.187	68
A megélhetési költségek külföldön	1.090	1.650	35
Megtakarított összeg	1.014	1.537	33
Betétek a külföldi bankokban	362	550	12
Hazautalt összeg	652	987	21

Az adatokból megállapítja, hogy munkásaink a nettó-terméknek csupán egyötödét hozzák be hazánkba, míg a többivel elősegítik a tőkés ország további fejlődését, és a már meglévő gazdasági különbségeket még inkább mélyítik.

Mr. Aleksandar Šimković beszámolójából csak egy jellegzetes megállapítást emelnék ki a hazai tudomány helyzetével kapcsolatban: „Jugoszláviában 1969-ben 482 tudományos, kutató és fejlesztési intézmény létezett, 9 910 tudományos, kutató és szakmunkatárssal. Az adatok szerint Jugoszláviában 1000 lakosra jutott 0,5 tudományos munkás, ami az átlagos világszínvonalnak felel meg, de jelentősen alacsonyabb azon fejlett országok százalékszámánál, amelyekkel Jugoszlávia intenzív gazdasági kapcsolatokat tart fenn és ahol ez a százalék a mienknek a többszöröse."[8]

Dr. Danilo Marković többek között megállapítja: „Az automatizált termelési folyamatban a munkás nem végez megerőltető fizikai munkát. A fizikai megerőltetést felváltja a vezérlő berendezések igazgatása. A munkástól most a munkafolyamat másfajta megerőltetést követel. Az automatizált termelésben a munkaritmus gyorsabb és ezért szükség van az állandó és összpontosított figyelemre az összetett jelzőlámpák és vezérlő berendezések előtt. A munkástól megkövetelik, hogy a hiba esetén gyorsan intézzkedjen riadójelzés leadásával, és a hibát elhárító szakember értesítésével. Ilyen munkafeladat az intézkedésekben pedig bizonyos pontosságot és biztonságot követel meg. Ilyen feltételek között az állandó figyelem, gyorsaság és biztonság felváltják éppúgy a fizikai erőt, mint a tapasztalaton alapuló megfigyelés finomságát, amivel a munkás azelőtt rendelkezett. Ilyen feladatokhoz a munkásnak megfelelő szakképzettség szükséges, de nem a fogalom hagyományos értelelmében. A munkásnak ugyanis most nincs szüksége az egyes munkafolyamathoz kapcsolódó külön képzettségre. „A munkásnak nincs szüksége meghatározott tudóskodásra, hanem tolmácsolnia kell a bonyolult jelzéseket, értenie a működés minden részletének fontosságát, még ha nem is ismeri a mechanizmust, magasfokú felelősségérzettel kell rendelkeznie. " (G. Gurvitch: Sociologija, „Naprijed" Zagreb, 273.o.)

Dr. Vera Pilić beszámolójából a következő adatokat és megállapításokat emelném ki:

„A beiratkozott egyetemi hallgatók száma a lakosság megfelelő, 18-25 életkorú csoportjához vizonyítva (százalékban)

Ország	1950.	1965.	1980. (becslés)
USA	20	41	58
Nagybritannia	5	12	20
Nyugatnémetország	4	9	24
Franciaország	6	17	31
Olaszország	6	11	24
Jugoszlávia	1,8	4,1	11,6

Az volt az óhajunk, hogy ezzel az összehasonlító elemzés területére tett betekintéssel, bemutassuk erőfeszítéseinket és a még előttünk álló utat. A következőket állapítottuk meg:

1. Jugoszlávia a nyugat-európai országok mögött majd két evtizedes lemaradást mutat.
2. Jugoszláviában magas a fiatal nemzedék részaránya az össz lakosságban. Ez, noha csak látszólag, csökkenti azon erőfeszítéseket, hogy fejlesszék a felsőfokú oktatást.
3. Jugoszlávia egészében késik a technikai-technológiai fejlődésben, az ismert, öröklött, történelmi és más szubjektív okoból, s ezért ezen a téren fel kell gyorsítani a tevékenységet."[10]

Dr. Rehák László beszámolójában az iskoláztatás kérdéseit tárgyalva megállapítja, hogy ezen a területen is születhetnek szociális különbségek, mivel egyes felmérések alapján már az elemi iskolában érezhető a munkás és parasztszülők gyermekeinek hátrányos helyzete, ami az osztályismétlők magasabb százalékarányában jut kifejezésre. A technikai-technológiai fejlődés időszakában egyre nagyobb szerepet kap a permanens oktatás, vagyis a munka melletti továbbtanulás. Ezzel kapcsolatban a következőket írja:

„Ez alkalommal is szeretnénk rámutatni arra, hogy önigazgatású szocializmusunkban a munka melletti továbbképzés rohamos fejlődése, nemcsak a világméreteket öltő technikai-technológiai fejlődés kérlelhetetlen követelményének érvényesítése, mely jellegzetes, tekintet nélkül a tudományos-technikai forradalommal egyre inkább érintett államok társadalmi berendezésére. Ez a követelmény ugyanis, mindenekelőtt két körülményből ered: a dinamikus technikai, technológiai fejlődés mindinkább csökkenti a jövendő aktív lakosság iskoláztatásának és szakképesítésének elhúzódását a 25., sőt néha a 30. életévéig. A másik követelmény abban áll,

hogy az újítások, különösen az egyes gazdasági ágazatokban és tevékenységekben, gyakran kiegészítik a szakképzettséget, az egyes specializációkra még egy hosszú előzetes általános iskoláztatási időszak ellenére is."[11]

Dr. Đorđe Vrcelj a kutatási-fejlesztési szakemberek és intézmények jelentőségével és hatásával kapcsolatban megállapítja: „Szervezett kutatási-fejlesztési tevékenység nem létezik még azokban a munkaszervezetekben sem, amelyekben meg vannak a szükségletek és lehetőségek egy ilyen tevékenységre, sőt elég gyakran elégtelenül veszik igénybe a kutatási-fejlesztési intézmények szakembereit a vállalati kérdések megoldásában. Az 1971. évben a 854 anketírozott munkaszervezet közül (közöttük 415 a gyáriparból) csak 439 rendelkezett szervezett KF tevékenységgel, vagyis az anketírozott gyáripari vállalatok felében létezik saját KF tevékenység – az 500 munkásnál kevesebbet alkalmazó vállalatok 31,6%-ában, az 501-1000 munkást alkalmazók 50%-ában, az 1001-3000 munkást alkalmazók 57,2%-ában, a 3000 munkáson felüli vállalatok 87%-ában."[12]

A technika hazai fejlődésével kapcsolatban leszögezi: „A JSZSZK gyáriparában az alkalmazottonkénti társadalmi termék 2-3-szor alacsonyabb, mint a nyugat-európai fejlett államokban, míg az ezer kutatóra eső szabadalmak száma 2,5-5-ször alacsonyabb; Jugoszláviában ez a szám 10 körül alakul, a svéd- és olaszországi 25, a nyugatnémetországi 27, az ausztriai 50 és másokhoz viszonyítva. Nálunk sokkal kisebb azoknak a száma is, akik hozzájárulnak a termelési folyamat ésszerűsítéséhez. Ha például az NSZK-ban az össz foglalkoztatottak kb. 3,7%-a vesz részt a termelés ésszerűsítésében, nálunk ezt a részvételt csak ezrelékekben lehet mérni (például a zágrábi gyáriparban, ahol már viszonylag fejlett környezetről beszélhetünk, ez a részvétel mindössze 0,0016%-ot tesz ki)."[13]

Dr. Petar Mandić többek között ezt írja: „A felfogás a kompjuterekről, mint elektronagyakról, mint olyan berendezésekről, melyek gondolkodnak és veszélyeztetik az embert a szellemi alkotásokban, lekiismeretlen szakemberek és szenzációhajhászó újságírók részéről alkotott óriási tévedés. Az igazság éppen ennek a fordítottja. A kompjuter nemcsak nem tud gondolkodni, hanem semmilyen tevékenységet nem tud végezni anélkül, hogy azt az ember be ne programozza. A kompjuter nagy hatású berendezés, mert milliárdszámba menő adatot tud befogadni és milliószámú műveletet tud elvégezni másodpercenként, ezért kifogástalan kezelésre van szüksége. Ezért az emberi tényező döntő fontosságú helyes és hathatós működtetésükben. Ez a tény szükségessé tette a különlegesen specializált szakemberek képzését a számítóközpontok munkájára. Ezek a káderek világszerte nagyon keresettek és még mindig nincs belőlük elegendő még a legfejletteb országokban sem. Hazánkban nagy hiány érezhető ezekből a szakemberekből. A felmérések szerint a sikeres tevékenységhez kb.

25 000 egyetemi végzettségű számítóközpontok munkájára specializált szakemberre lenne szükségünk, de ma csak mindössze kétezer ilyen káderrel rendelkezünk. Emellett több, mint 70 000 középiskolai specializált képzettségű káderre is szükségünk lenne, noha csak alig egy tizedével rendelkezünk. A kérdés elhanyagolása termelőerőink fejlődését nagyon hátrányos helyzetbe hozza, azokhoz az országokhoz viszonyítva, ahol ennek a kérdésnek megfelelő figyelmet szentelnek."[14]

Zoran Aranđelović a technikai fejlődés hatásáról az emberre, a következőt állítja beszámolójában: „A technika kétféleképpen hat az ember munkájára. Egyrészt, az emberi izomerő felváltását jelenti. A technika különböző fejlődési szakaszon ment keresztül és ma az egyszerű mechanizációtól a visszahatásos automatákig jelentkezik. Ez azt jelenti, hogy az automatizáció nemcsak felváltja az embert a nehéz munkában, hanem mindinkább ki is szorítja a termelésből és növeli a munkanélküliek számát. Másrészt, a technika bevezetése növeli a termelékenységet. Ez új szükségleteket teremt, hat a tudomány fejlődésére, ez pedig új elhelyezkedési lehetőségeket nyit."[15]

Dr. Ivan Mandić beszámolójában különböző képletekkel szolgál az emberi tényező kiszámítására. Ezek közül egyet szeretnék idézni: „Harrod képlete

$$s=g\left(\frac{K}{Q}\right)$$

ahol: s=a takarékosság és beruházás százaléka
g=természetes növekedés-százalék
K=tőke
Q=társadalmi termék

Vegyük például a JSZSZK gazdaságát, ahol 1970-ben az össz eszközök értéke 245 milliárd dinárt tett ki, a társadalmi termék pedig 131 milliárdot. Hogy megőrizhessük a termelés 10%-os növekedését, évente 49,25 milliárd dinárt kellene beruháznunk, vagyis $s=10(254/131)=19{,}39\times254=49{,}25$. Megemlítjük, hogy 1970-ben a JSZSZK alapvető alapjaiba a bruttó beruházások 44,577 milliárd dinárt tettek ki, ebből pedig a gazdaságba 33,583 milliárdot, ami 6,8%-os gazdasági növekedést biztosítana a beruházások alapján (33,583/4,925)."[16]

Dr. Živojin Perić a beszámolójában többek között a technikai-technológiai fejlődés hatását a káderváltozásra a következő nyolc pontban határozza meg:

Először, a technikai-technológiai fejlődés sok új szakmát és hivatást idéz elő. Ezek az új termékek, az új munkaeszközök és az új technológiai folyamatok felfedezésével jönnek létre.

Másodszor, az új, tökéletesebb termék, munkaeszköz és technológiai

folyamat létrejötte a már meglévők kiszorítását idézi elő, ami egyes, meglévő szakmák felszámolását eredményezi.
Harmadszor, mindinkább növekszik a munkás tudása állandó felújításának szüksége, majdnem minden szakterületen, mégpedig elsősorban a felső és főiskolai végzettségű és a magasanszakképzett és szakképzett munkásoknál. A megszerzett tudás egyre gyorsabban elévül, úgyhogy időnként fel kell újítani.
Negyedszer, a társadalmi és technikai munkamegosztás elmélyítésével minden emberi tevékenység keretében mindinkább kifejezésre jut az egyes szakterületek munkásainak szűk specializációja.
Ötödször, a technikai-technológiai fejlődésnek gyorsulásával mind nagyobb változások történnek a munkaerő elosztásában az egyes tevékenységi fajták szerint. Így például, a munkafolyamat egyre magasabb fokú mechanizálása és automatizálása növeli a termelékenységet és, viszonylagos tekintetben, csökkenti, az újratermelési anyagok és a véghasználati termékek termelésében, a szükséges munkások számát, de növeli ezek számát a munkaeszközök termelésében. Úgyszintén viszonylagosan is mindinkább csökken a munkások száma a termelés területén, és növekszik az elosztás (disztribució) területén, a szolgáltatási ágazatokban, valamint az életszínvonalra hatásos különféle társadalmi szolgálatokban.
Hatodszor, a munkafolyamat mind nagyobb mechanizációjával és automatizációjával az emberi tevékenység minden területén mindinkább kifejezésre jut a munkaerő szakképzettségi összetétele javításának szüksége és a munkások általános képzettségi fokának növelése.
Hetedszer, az előbbi pontokban ismertetett okok miatt mindinkább csökken a szellemi és fizikai munka közötti különbség, mégpedig olymódon, hogy majdnem minden munkahelyen a munka intelektualizálódik. Növekszik a tisztán szellemi munkások részaránya az összmunkások számában. Az egyes vállalatokban ez az u.n. közvetett (rezsi) munkások számának növekedésében jut kifejezésre a közvetlen munkásokhoz viszonyítva (vagyis a munkaszervezet alaptevékenységében közvetlen angazsált munkásokhoz viszonyítva).
Nyolcadszor, mind kifejezettebbé válik a munkaerő mobilitása, mint, szakmai (ágazati), mint területi értelemben, tekintettel arra, hogy a technikai-technológiai fejlődés súlypontja mind gyakrabban áthelyeződik ágazati és földrajzi tekintetben is."[17]

Idézeteim sorát Mr. Ljubiša Krstić írásából két adatcsoporttal zárnám: „A modern technika és technológia bevezetésének és terjedésének témakörében, a technikai-technológiai fejlődésre külön jelentőséggel bír az elektronikus számítógépek alkalmazása, a kibernetika. Emiatt egy ország gazdaságának kibernetizációs foka általában is jelentős mutatója a technikai technológiai haladásnak.

A kibernetikai technika és technológia alkalmazásában Jugoszlávia még csak a kezdetén van a fejlett államokhoz viszonyítva. Ezt a következő áttekintés is mutatja:

Ország	Millió lakosra jutó kompjuter száma	A kompjuterek számának átlagos évi növekedése %-ban
USA	261 (1968)	48 (1965—1968)
Német SK	51 (1967)	20 (1964—1967)
Nagybritannia	41 (1967)	26 (1964—1967)
Japán	40 (1967)	
Franciaország	40 (1967)	37 (1964—1967)
Szovjetunió	34 (1970)	
Olaszország	26 (1967)	23 (1964—1967)
Jugoszlávia	8 (1971 közepe)	21 (1962—1968) [18]

„A technikai haladás hatására keletkezett változásokat, a gazdasági struktúrában, és az alkalmazottak ágazati összetételének változását, törvényszerűen követi a lakosság szakképzettségi összetételének megváltozása is. A 10 éven felüli lakosság iskolai végzettség szerinti összetételében az 1953—1971 közötti időszakban a következő változások észlelhetők:

A 10 éven felüli lakosság iskolai végzettség szerinti áttekintése az 1953. – 1971. időszakra

Év	Összesen	Iskolai végzett. nélkül és az elemi 1—3 oszt.	Az elemi 4—7 oszt.	Elemi iskol. végzett.	Szak-iskola	Gimnázium	Szak-közép-iskola	Egyetem felsőfokú és főisk.	Ismeretlen
1953.	13381,1	5.632,0	6.160,8	555,9	531,0	154,2	191,3	80.6	74
1961.	14611,3	4.864,3	7.092,8	1.068,5	877,7	175,9	311,6	196,6	23
1971.	16734,7	4.069,9	7.115,4	2.442,3	1506,1	335,1	721,0	481,0	72

A táblázati áttekintés szemmelláthatóan igazolja a lakosság szakképzettségi összetételének változásáról hangoztatott előbbi megállapítást, a technikai fejlődés hatására, mint általános irányzatot."[1]

Noh ezek az idézetek ízelítőül szolgálnak, korántsem tudják hűen bemutatni a tudományos értekezlet hangulatát, légkörét és azokat a jelentős tudományos megállapításokat, melyekből itt néhányat kiemeltem. Mint elöljáróban már megállapítottam, szinte lehetetlen az ott elhangzottakat röviden ismertetni. Ezt a haromnapos zsúfolt program és a beszámolókat tartalmazó 313 oldalas kiadvány is bizonyítja.

Az értekezlet jelentősége szinte kézenfekvő. Ezt a jelentőséget csak növeli az, a résztvevők által hangoztatott óhaj és törekvés, hogy pár év múlva hasonló értekezletet kell rendezni, ahol majd értékelhető lesz a szocialista gazdaságunk fejlődésében elért eredmény, valamint a technikai-technológiai haladás hazánkban megtett útja.

Mindezeket összegezve elmondható, hogy ez a tudományos értekezlet egy nagyon jelentős kezdeti lépés volt, a világszerte egyre nagyobb figyelmet érdemlő technikai-technológiai fejlődés tudományos vizsgálatában. A beszámolókban elhangzott elméleti és gyakorlati megállapítások csak tovább fejlesztik e tevékenységet hazánkban, ahol – mint ahogy egyes idézetekből is kitűnt – még igen jelentős a tennivaló. E tevékenységben szolgál hasznos útmutatóul ez az értekezlet.

Jegyzetek

1) Kadrovi i tehničko-tehnološki razvoj – Materijal sa Simpozijuma Niš, 1973. (A technikai-technológiai fejlődés és a káderek – A Szimpózium anyaga, Niš, 1973.) 15. oldal
2) U. o. 16. oldal
3) U. o. 18. oldal
4) U. o. 19. oldal
5) U. o. 23. oldal
6) U. o. 46. oldal
7) U. o. 54. oldal
8) U. o. 63—64. oldal
9) U. o. 83. oldal
10) U. o. 98. oldal
11) U. o. 104. oldal
12) U. o. 110 .oldal
13) U. o. 112. oldal
14) U. o. 137. oldal
15) U. o. 141. oldal
16) U. o. 164. oldal
17) U. o. 180—1. oldal
18) U. o. 224. oldal
19) U. o. 229. oldal

Rehák László

A SZARAJEVÓI EGYETEM TUDOMÁNYOS ÉRTEKEZLETE A NEMZETI KISEBBSÉGEKRŐL

A Szarajevói Egyetem megbízásából az egyetem Jogi Kara immár másodízben, ezúttal 1973. december 12-én és 13-án szervezte meg a nemzeti kisebbségeknek szentelt tudományos értekezletet. A második értekezlet hangsúlyozottabban országos jellegű volt. Bizonyítja ezt a részvevők és a benyújtott beszámolók szép száma. Még ennél is többen szándékoztak megjelenni, bejelentették munkájukat és részvételüket, de jelentős azoknak a számuk, akik más irányú kötelezettségük miatt nem jelenhettek meg. Így a Vajdaságból is az eredetileg bejelentett négy beszámoló helyett csak kettőt terjesztettek be, és a jelzett öt részvevő helyett csak a szabadkai Közgazdasági Kar, illetve az újvidéki Egyetem Marxista Katedrájának képviselője jelent meg Szarajevóban.

Bosznia-Hercegovina egyetemének előkészítő bizottsága az akadályok ellenére is figyelemre méltó eredményeket ért el. A tudományos tanácskozás három féle kisebbséget nevezett meg: a faji, etnikai és nemzeti kisebbségeket. Az ENSZ okmányai ezeken kívül még egyről, a vallási kisebbségekről is említést tesz, de nálunk a szocialista Jugoszláviában a közélet és a vallási szervezetek szekularizációja következtében ez a kérdés egészen más természetű tárgyalást igényel, mint a nemzeti kisebbségek, vagy még az etnikai és faji kisebbségek is, még akkor is, ha nálunk a faji jellegzetesség más súllyal bír, mint egyes európai vagy éppenséggel Európán kívüli országban.

A Szarajevói Jogi Kar szervező bizottsága még 1973. novemberében közzétette az értekezlet első füzetét (Univerzitet u Sarajevu: Rasne, etničke i nacionalne manjine – Referati za naučni skup XII. i XIII. decembra 1973, Sveska I Sarajevo, novembra 1973. godine, 106 old.). Az első füzet hat szerző következő munkáját tartalmazza: dr. Mirko Barjaktarević Az etnikai csoportok nálunk való jelentkezésének alapvető tényezői (1. old), dr. Dimitrije Pindić A rom etnikai csoport nemzetközi helyzete

és az önigazgatású szocialista Jugoszláviában megvalósuló helyzete (2. old.), dr. Ešref Vražalić A kisebbségek, mint tényezők és az ember, mint személyiség a nemzetközi viszonyokban, és azok védelme (38. old.), dr. Todor Džunov A nemzeti kisebbségek nemzetközi védelme (66. old.) dr. Tvrdko Švob A faji csoportoknál jelentkező biotikus és szociális adaptációs kérdések (79. old.), és dr. Slobodan Milenković A kisebbségek jogai a polgári és politikai jogokra vonatkozó nemzetközi szerződésekben (91. old.).

A szervező bizottság ez év elején még tíz munkát jelentetett meg, mintegy 190 oldal terjedelemben. Ezek az alábbiak dr. Koča Jočić A nemzeti kisebbségek, mint a nemzetközi jog és az országok belső jogrendjének alanya a Népszövetség tapasztalata szempontjából, dr. Juraj Adrassy akadémikus A kisebbségek helyzete a Horvát SZK alkotmánya és gyakorlata alapján. Budislav Vukas Széljegyzetek a kisebbségek védelmére vonatkozó szerződések, rendelkezések sorsáról a Népszövetség idejében, dr. Momir Milojević A hátrányos megkülönböztetéstől való tartózkodás és a nemzeti kisebbségek, dr. Vladimir Mitkov A nemzetiségek alkotmányjogi helyzete és jogaik a Jugoszláv SZSZK-ban, dr. Rehák László A JKPN-nek és a JSZK-nak a nemzeti kisebbségek, illetve nemzetiségek helyzetének megszabására vonatkozó nézeteinek alakulása és jellegzetességei, dr. Hajredin Hoxha Adalékok a nemzeti kisebbségek problémájához a mai világban, dr. Vladimir Đ. Degan A muzulmánok mint kisebbség helyzetének nemzetközi rendezése, dr. Hock Rudolf Közlemény a vajdasági nemzeti kisebbségek jogi helyzetére vonatkozó jogtörténeti kutatások állapotáról, dr Branislav Đojić A nemzeti kisebbségek alkotmányjogi védelmének jelentőségéről.

A vitában természetesen nemcsak a beterjesztett munkák szerzői vettek részt. Különösen szembetűnt a romák jelenlegi világszövetsége elnökének, a jugoszláviai Aleksandar ... és a JSZSZK-nak a nemzeti kisebbségek helyzetének rendezésével kapcsolatos nemzetközi diplomáciai tevékenységéről szóló vita. A szerző engedélyt adott a Létünknek, hogy az utóbbi felszólalást megjelentesse, és folyóiratunk tájékozódás rovatában le is közli majd.

Az értekezlet témáját – átfogó és szövevényes volta miatt is, – interdiszciplinárisan közelítette meg. Ez jobbára az értekezlet egészére vonatkozik. A jogtudományokon kívül a politikológia, szociológia, közgazdaság, néprajz és élettan szempontjai és közelítési módja is jelen volt. Mégis a kérdések tárgyalásában a jogtudomány szempontjai voltak túlsúlyban. Alapjában véve ez természetes is, hisz maga az értekezlet is az ENSZ emberi jogok évének egyik hazai jelentős eseménye volt. Alkotmányos új rendszerünknek már nemzetközi síkon is kirajzolódtak végleges megoldásai. A szocialista Jugoszlávia az utóbbi években láthatóan élénk tevé-

kenységet fejt ki a nemzeti kisebbségek helyzetének olyan nemzetközi tárgyalási módja érdekében, amely a béke megszilárdítását, a nemzetközi együttműködést, egymásra utaltságot és a megértést fejlesztené.

A szarajevói értekezleten érvényesült jogi megközelítési mód túlsúlyának kétségtelen pozitívuma, hogy ma már a nemzetiségek helyzetének alkotmányjogi vagy nemzetközi jogi tudományos tárgyalása korántsem olyan szórványos, mint még tíz évvel ezelőtt volt. Fogyatékossága viszont az, hogy meglehetősen „tisztán" jogi – ez különösen a kérdés tárgyalásában az utóbbi időben felzárkózó szerzőknél van jelen – és kellőképpen nem él interdiszciplináris megközelítéssel. Ez a jellegzetesség nem is egyszerű valamiféle jogi akadémizmus, hanem lehetőséget ad egy bizonyos jogi pozitivizmus és társadalmi angazsálatlanság és semleges objektivizmus felfejlődésére.

Ez belső jogrendünk és társadalmi viszonyaink jogi rendezésében a politikai tényezők szerepének a társultmunka szervezetei alkotó szerepének a hanyagolását, és a tételes jog, az alkotmányok és törvények meghagyásainak előtérbe helyezését jelentik. Így társadalmunk sejtjeiben, az önigazgatási társadalmi viszonyokból eredő autonóm jogszabályozás elkerüli a kutatók figyelmét.

Nemzetközi jogi vonatkozásban az említett jogi pozitivizmus a meglevő nemzetközi rendezési mód (és tartalom) iránti kritikátlan viszonyulást jelenti. Nem becsüljük le a nemzetközi közösségnek az emberi jogokra vonatkozó eddig elért eredményeit és a védelem jogi megfogalmazását, mégis el kell mondani, hogy jelentős fogyatékosságuk, hogy csak pótlólag foglalták magukba a társadalmi és politikai jogokat, ami továbbra is lehetőséget nyújt a kapitalista nyugati világ jogi és tudományos közgondolkodása számára, de a fejlődő országok jogi gondolkozása számára is, hogy továbbra is túlzottan a már valójában megbukott egyéni, emberi jogokat a társadalomban atomizáltan tárgyalt, elvont egyedi emberi jogait hangoztassa és tárgyalja. Érthető, hogy a nyugat-eruópai tanácsadó parlament és az egyedi emberi jogot védő nemzetközi bíróság nem fogja elfogadni azt a nézetet, miszerint az ember más emberrel szorosan karöltve, úgyis, mint az uralkodó osztály tagja biztosítja maga számára tényleges jogait, többek között osztályuralmát biztosító államapparátusa révén, vagy mint az elnyomott orsztály tagja, vagy osztály szövetségese csikar ki az osztályharc keretében szervezettsége, növekvő társadalmi súlya révén, hogy jogai érvényesüljenek. Ez a szempont még szembetűnőbb amikor a nemzeti kisebbségek jogairól (valójában társadalmi helyzetének jogszabályokkal való meghatározásáról) van szó, mert itt még nehezen vonható kétségbe, hogy túlsúlyban csoportról, nemzeti közösséghez tartozókról, tehát kollektivitásról és kollektív jogról van szó.

Véleményünk szerint ez a kérdés volt a vitatottak közül a legizgalma-

sabb. Az élénk, néha igen heves, de azért tudományos szintű és hangnemű eszmecsere eredménye nem volt egyértelmű, nyilván folytatódik, többek között a következő szarajevói tudományos értekezleten is.

Az értekezlet eredményét összevetve megállapítható, hogy jelentős volt. Nemcsak támogatta az ENSZ emberi jogokat biztosító és fejlesztő törekvéseit, hanem megvilágított a nemzetiségekre és etnika csoportokra vonatkozó számos haza kérdést. Jugoszláviának a nemzeti kisebbségek helyzete kapcsán kifejtett nemzetközi tevékenységéhez két irányban járult hozzá. Hozzájárult Jugoszláviának az ENSZ-ben kifejtett tevékenységéhez és az európai biztonság és béke megszilárdítására vonatkozóan is szolgáltatott adatokat és érveket.

Dokumentum

Vera Pilić:

A SZERB SZOCIALISTA KÖZTÁRSASÁG KIADÓI TEVÉKENYSÉGÉNEK ESZMEI-POLITIKAI VONATKOZÁSAI

Az elkövetkező időszakban a kiadói tevékenységhez való viszonyulás elsődleges feladata rámutatni szocialista önigazgatású társadalmunk előnyeire, pótolni a lemaradásokat, összpontosítani a fejlődés megszabta célokra.

Az utóbbi időben, főleg Tito elnök és a Végrehajtó Iroda levelét és a Kommunista Szövetség sokoldalú, a forradalmi irányvétel következetes véghezvitelére irányuló kezdeményezését követően, mind nagyobb figyelmet keltenek társadalmi-gazdasági fejlődésünknek azok az eszmei-politikai kérdései, amelyekkel a kiadói tevékenység – mint a változások komplex mutatója – szoros kapcsolatban van. A levelet követő másfél éves időszakban egész sor rövidebb és hosszabb távú kezdeményezés történt, – amelyek egy részének már jelentkeznek első eredményei –, kezdve a marxista eszmeiség időszerű eszmei és gyakorlati problémáinak megoldásától egészen a pozitív, állandó és alapvető viszonyokkal kapcsolatos feladatokig. A kiadói tevékenység eszmei-politikai arculata – éppen e törekvések következtében – nem egyszerűsödhet le az adott helyzet puszta elemzésére és olyan szükséges gyakorlati, politikai lépésekre, mint pl. csak a marxista irodalom kiadása. Még ha első lépésként szükség volt is politikai à jour-ra, sőt a marxizmus legalapvetőbb műveinek mielőbbi kiadására, önigazgató szocializmusunk és a világ társadalmi, gazdasági és politikai viszonyainak legidőszerűbb kérdéseivel foglalkozó kiadványok megjelentetésére, teljes bizonyossággal mondhatjuk, hogy ez nem maradhat további munkánk egyetlen törekvése. Mindez bizonyítja, hogy a különböző határozatok illetve a nagyobb példányszámot és alacsonyabb árakat előirányzó gazdasági intézkedések bármennyire is számottevőek, jelentős társadalmi gondoskodás illúzióját keltőek, mégis ma még csupán elméleti útmutatók, mivel a rendszeres anyagi támogatás mértéke gyakorlati megvalósításukat

nem teszi lehetővé. Egy pillanatra sem vonjuk kétségbe a már eddigiek során elért rendkívül jelentős eredményeket, melyek ugyan még közel sem olyan mérvűek, hogy elégedettek lehetnének, de ugyanakkor meg kell állapítanunk azt is, hogy még csak az előttünk álló feladatok kezdetén vagyunk. Most, az elkövetkező fejlődési szakasz elején, feltétlenül összegeznünk, értékelnünk kell az elmúlt huszonöt év eredményeit, tapasztalatait, és meg kell határoznunk a jövőbeni feladatokat.

A fejlődés elemzésére és általános jellemzői meghatározására kiválasztott tartalmak szempontjából nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy kiadói tevékenységen egyrészt szakmai, tudományos, művészeti, szórakoztató és intellektuális alkotótevékenységet, másrészt a nyomdavállalatok ipari termelő tevékenységét (az 1971–72-es évben kb. termelésük 60%-át tette ki) értjük, amelynek általános fejlődését a gazdaság általános fejlettségi szintje, a piac és a társadalmi közösségek többé-kevésbé szervezett vagy ösztönös formában megnyilvánuló együttes hatása befolyásolja.

A jugoszláv nyomdaipar 1938-ban 4 670, 1972-ben 52 200, tehát tizenegyszer annyi személyt foglalkoztatott, míg a műszaki berendezések magasabb szintje folytán az össztermelés sokkal nagyobb. A kiadói tevékenység fejlődése nem volt ilyen dinamikus, mert számításaik szerint 1972-ben, az 1938-asnak csupán ötszöröse, hatszorosa. Ez érthető is, hiszen az agitációs- és reklámkiadványok, a nyomtatványlapok, az iskolai füzetek, a göngyöleg iránti kereslet rendkívüli mértékben nő.

Az intellektuális alkotó- és a vele kapcsolatos kiadói tevékenység háromféle formában nyilvánul meg: brosúra- és könyvkiadásban, folyóiratok és lapok (újságok) megjelentetésében.

Az utóbbi időben az újságok, termelési értékük szerint 2:1 arányban viszonyulnak a könyvekhez és a folyóiratokhoz. Valamennyiükre szükségünk van, hiszen a legelemibb hírközlési célokat szolgálják, s ezáltal az általunk tanulmányozott kérdéskör tudományos megalapozottságú vizsgálatához néhány döntő jelentőségű adatot szolgáltathatnak.

A nemzeti jövedelem, a főiskolai és egyetemi végzettséggel rendelkezők számának és a jugoszláv kiadói tevékenységnek alakulása 1938 és 1972 között

Év	Nemzeti jövedelem	Főiskolai és egyetemi végzettségűek	Kiadói tevékenység (összpéldányszám)			
			könyvek, brosúrák	folyóiratok	lapok	könyvek, brosúrák, folyóiratok
1938	81,8	...	49,9	...	44,1	...
1948	90,4	73,8	143,3	82,2	122,6	112,9
1953	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1962	186,9	243,9	184,9	211,3	204,9	198,0
1972	363,5	587,5	250,7	1271,6	236,0	757,3

Forrás: Savezni zavod za statistiku (Szövetségi Statisztikai Hivatal) SGJ-54-től SGJ--73-ig.

Az egyetemi kimutatásokból – az 1953-as év mutatószámát száznak véve – arra következtethetünk, hogy az egyetemi végzettségűek indexszáma 1938-ban 46. Ugyanilyen szinten volt a könyvkiadó tevékenység is. Megállapításunkból kiindulva arra következtethetünk, hogy az egyetemi végzettséggel rendelkezők – akik az utóbbi években egyre jelentősebb tényezővé válnak – számának alakulása és a kiadói tevékenység között kölcsönösség áll fenn. Másrészt viszont, ha összehasonlítjuk a kiadói tevékenység és a könyvkiadás anyagi forrását képező nemzeti jövedelem alakulását, teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy a háború előtti időszakban (1938-ban) a könyvkiadói tevékenység mélyen a lehetőségek alatt volt, ami egyébként az ország egész kulturális szintjére is vonatkozik. A felszabadulás után (1948-tól) kezdeményezések történtek az elmaradottság felszámolására. Az utóbbi években viszont visszaesés tapasztalható: a fejlődés megállapodott, a kiadványok példányszáma erősen ingadozik, sőt csökken. A hetvenes évek kezdetétől egyedül a folyóiratok mutatnak határozott példányszám növekedést. Összpéldányszámuk 1965-től 1972-ig hat és félszeresére(!) növekedett, míg a lapok példányszáma az említett időszakban csak hét(!) százalékkal nőtt. A lapok példányszámának lassú növekedését némileg magyarázza az a tény, hogy bővült a tévéadások terjedelme (az említett időszakban megháromszorozódott) és megnövekedett a tévéelőfizetők száma (megnégyszereződött).

Mindezek az eredmények megkérdőjelezhetők arról az álláspontról, hogy a kulturális és közművelődési és eszmei-politikai tevékenység egy országban az adott gondolkodásmód, pontosabban szólva az adott politika függvénye. Hogy elemzésünk tárgyilagos értékelésre alkalmas és tényszerű legyen, ismertetjük a rendelkezésünkre álló, a kiadói tevékenységünket nemzetközi összefüggésbe ágyazva szemléltető adatokat.

Hazánk és a világ kiadói tevékenysége 1970-ben
(száz lakosra számítva)

Országok és régiók	Kiadott könyvek	Sajtótermékek (példányszám)
1. Svédország	95,8	52,4
2. Ausztria	64,6	**26,8**
3. Nyugat-Európa	50,2	**29,6**
4. Kelet-Európa	39,7	**24,6**
5. USA	38,8	**30,2**
6. Szovjetunió	32,4	**33,6**
7. Japán	30,2	**51,1**
8. India	2,6	**1,4**
A 3. 4. 5. 6. átlaga	40,2	**30,3**
Jugoszlávia	39,8	8,5

Forrás: SGJ - 73, 699.old.
Megjegyzés: Nyugat-Európa=Anglia, NSZK, Franciaország és Olaszország
Kelet-Európa=Bulgária, Csehszlovákia, Magyarország, NDK, Lengyelország és Románia.
1938-ban Jugoszláviában a sajtótermékek példányszáma 2,1 volt.

A fenti adatokkal kapcsolatosan – a félreértés elkerülése végett – magyarázattal kell szolgálnunk. Elsősorban azt kell hangsúlyoznunk, hogy a felsorolt országok és régiók különböző – hazánknál nagyrészt magasabb – gazdasági fejlettségi szinten állnak. De a területileg és fejlettségi szintben hozzánk hasonló országok kiadói tevékenységének is jelentősebbek az eredményei. Így pl. Bulgária lapkiadásának mutatószáma 19,3, Romániáé pedig 16,9, tehát kétszerese a miénknek. Az anyagiak mellett más, társadalmi és politikai tényezők is befolyásolják ezt. Példaként az NDK (44,5), az NSZK (31,9), a Szovjetunió (33,6) és az USA (30,2) indexszámát említhetnénk. Röviden csak annyit, hogy ezen a területen a fejlettségi szintünk meghatározta szükségleteknek csak 50%-ban teszünk eleget.

Első pillantásra könyvkiadásunk európai szintű, több mint kielégítő, mert a Szovjetúnió és az USA összesített fejlettségi szintjén van. Megállapításunk csak részben helytálló, mert csupán utal a szerzők előtt álló lehetőségekre, azzal a feltétellel, hogy számuk arányos az adott ország összlakosságának számával. Valószínűleg helyesebb volna a szerzők és a felsőfokú végzettséggel rendelkezők közti – bennük még mindig hiányt szenvedünk – korrelációk vizsgálata, hogy közéjük az egyenlőség jelét tehessük. Éppen ennek a felsőfokú végzettséggel rendelkező szerzők színvonalas tudományos, szakmai és népművelői kiadványok kiadásáról való törekvése, valamint ezt a lehetőségeinknek határt szabó anyagiak teszik a példány-

számot rendkívül alacsonnyá. Az első háború utáni évektől eltekintve, amikor a kiadói tevékenység expanziójának időszakát éltük, az átlagos művenkénti példányszám 5000 és 7000 között mozog, a tankönyveket leszámítva 4000—6000 ingadozik. A nem szűk szakmai olvasótábor igényeit szolgáló irodalmi művek is ilyen példányszámban jelennek meg. Az utóbbi években kb. 1400 szakkönyvtárral, 10 700 iskolai és csupán kb. 1800 közkönyvtárral rendelkeztünk! Rajtuk és a többi könyvvásárló intézményen kívül kb. 12 600 gazdasági szervezetünk van, megközelítőleg ugyanennyi a társadalmi tevékenységi körű intézmények száma; ebből arra következtethetünk, hogy az ilyen jellegű kiadványok utáni kereslet rendkívül, szinte indokolatlanul alacsony! 1971-ben a főiskolai és egyetemi végzettségűek száma több mint 470 000 volt, a gimnáziumot és szakközépiskolát végzetteké pedig 1 800 000. Az 1972-es évben összesen közel 2 300 000 főre 8 700 000 irodalmi, 9 400 000 alkalmazott- és természettudományi mű jutott, valamint 5 200 000 társadalmi-gazdasági és politikai tartalmú kiadvány. Megközelítő számítások szerint egy főre évente 10, átlagosan százoldalas könyv, tehát kb. három oldal jut naponta. Sok, vagy kevés? Az NDK-t példázza, hogy kevés. Tény és való, hogy egy főre jutó nemzeti jövedelme 2,2-szer nagyobb a miénknél, viszont könyvkiadása 2,4-szerese a miénknek, miszerint az olvasónkénti napi oldalszám 7, vagy még több. Bővítési lehetőségek az olvasóközönség szükségleteitől és lehetőségeitől függően még mindig vannak.

Az alábbiakban vázoljuk a könyvkiadás tárgykörök szerinti megoszlását.

Hazánk és a világ könyvkiadása 1970-ben
(Összpéldányszám=100)

Tárgykör	Jugoszlávia	Kelet-Európa és Szu.	Nyugat-Európa és USA	Kelet és Nyugat együttvéve
1	2	3	4	5
1. Filozófia	1,3	1,1	2,3	1,8
2. Vallás	2,5	0,6	4,1	2,7
3. Gyermekirodalom	...	3,7	4,8	4,4
4. Irodalom	22,2	13,2	18,3	16,3
5. Társadalomtudományok	45,3	23,1	18,5	20,3
6. Alkalmazott- és természettudományok	13,3	47,1	14,5	27,2
7. Egyéb	15,4	14,9	42,3	27,3
összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0

1	2	3	4	5
	Száz lakosra jutó könyvszám:			
összesen:	39,8	34,6	44,7	40,2
	A filozófiai és a vallásos művek példányszámának összehasonlítása (100 filozófiai kiadványra jutó vallási jellegű kiadvány száma)			
Összpéldányszám:	164	56	176	148

Forrás: Uo

Megjegyzés: Nyugat-Európa és az USA adatai – ellentétben Kelet-Európa, a Szovjetunió és Jugoszlávia adataival – valamivel kisebbek a valóságosnál, mert könyvkiadásuk jelentős része az *Egyéb* rovatba lett besorolva (ha a tárgykörönkénti mutatószámot egynegyeddel emeljük, akkor sokkal reálisabbak lesznek). Jugoszlávia esetében a gyermekirodalom nincs külön kimutatva.

A Keleten és a Nyugaton kiadott könyvek tárgykörönkénti megoszlását vizsgálva két lényeges mozzanatra figyelhetünk fel: a Nyugaton kétszer annyi filozófiai, vallásos és irodalmi jellegű könyvet adnak ki, mint a Keleten, és ezért a társadalmi kiadványok száma magasabb mint az alkalmazott- és természettudományi kiadványoké. Ezzel ellentétben a Keleten a könyvkiadást főleg az alkalmazott, és természettudományok uralják. Könyvkiadásunk a nyugatihoz áll közelebb azzal a különbséggel, hogy hangsúlyozott jelentőséggel bírnak a társadalomtudományi kiadványok, melyek ötven százalékát oktatói-nevelői jellegű könyvek, illetve tankönyvek teszik ki. A továbbfejlődés eredményeképp a társadalomtudományi kiadványok száma minden bizonnyal jelentős mértékben vissza fog esni. A filozófiát, vallást és szépirodalmat illetően megközelítőleg a nyugat színvonalán vagyunk (ha a fenti megjegyzésben említett táblázatkiegészítés alapján végzünk összehasonlításokat). Az, hogy rámutattunk ezekre a viszonyokra, még nem jelenti, hogy egy struktúrát kritikálatlanul el kell fogadnunk, vagy ki kell zárnunk, még kevésbé glorifikálnunk. Minezek a viszonyok csak lecsapódásai a szerteágazó, kevésbé politikai, inkább gyakorlati jellegű, spontán és ösztönös hatásoknak. Vizsgálódásunkban ezért olyan elmélyültebb kutatásokat sürgetünk, amelyek teljes értékű választ adhatnak a felvetődő kérdésekre.

Kiadói tevékenységünk változásait a fenti megvilágításban szemlélve konkrét elemzéshez kezdhetünk, amely határozott képet adhat nagyságáról, dinamikájáról, szerkezeti változásairól és a háború utáni időszak könyvforgalmáról.

Az 1953 és 1972 között Jugoszláviában kiadott könyvek és brosúrák

Tárgykörök	1953	1962	1972	1953	1962	1972
		Művek:		Szerzői ívek:		
Összesen:	4465	5637	9715	49990	73907	97939
1. Társadalom és politika	1248	1781	3577	12197	23677	32911
a) Marxizmus	29	37	18	548	629	438
b) Politika	124	173	...	1211	1724	...
c) Oktatás és nevelés	248	362	1715	2327	3566	14202
2. Filozófia	17	110	84	195	1521	1229
3. Vallás	42	39	255	99	372	1548
4. Természet-tudományok	421	553	569	4452	9451	7036
5. Alkalmazott-tudományok		626	1446	7995	10623	17211
6. Irodalom	1025	1659	1939	15073	18655	19841
	Összpéldányszám (ezrekben)			Átlagpéldányszám (kiadványonként)		
Összesen:	21450	39667	53782	4804	7036	5535
1. Társadalom és politika	6589	12803	26464	5280	7188	7398
a) Marxizmus	85	161	42	2931	4351	2333
b) Politika	600	1598	...	4838	9236	...
c) Oktatás és nevelés	2890	6157	21300	11653	17008	12719
2. Filozófia	73	802	312	4294	7290	3714
3. Vallás	99	372	1548	2357	9538	6070
4. Természet-tudományok	1764	5670	3397	4190	10253	5970
5. Alkalmazott-tudományok	2294	2868	5862	2855	4581	4053
Irodalom	5767	11159	8742	5626	6726	4508

Forrás: SGJ – 54, 349. old.
SGJ – 63, 314. old.
SGJ – 73, 322. old.

Megjegyzés: Táblázatunk adatait összegezve nem kapunk összképet, mert csak kivonatosak, elemzésünk céljára lettek kiválasztva. Az 1972-es év politiki kiadványairól nincs kimutatásunk, mert egy tágabb tárgykörbe lettek besorolva.

Függetlenül attól, hogy a közvetlen háború utáni fellendülés jobb eredményeket is szolgáltatott, elemzésünket az 1953 évvel kezdjük. Az 1953-ban kiadott könyvek, brosúrák 21 450 000-es példányszáma jóval alatta van az 1948-as 30 739 000-nek. Az összpéldányszám 1953-tól folyamatos növekedést mutat egészen az 1968. évi csúcspontjáig, amikor 67 679 000-et tett ki, 1970-ben visszaesett 50 504 000-re, majd ismét emelkedni kezdett. 1972-re elérte az 53 782 000-et. A számszerű ingadozás beszédes példája a könyvkiadásban végbement változásoknak és – mondhatjuk – válságoknak is, hisz a szocialista társadalom könyvigénye vitathatatlan.

Az írók előtt álló lehetőségeket véve alapul semmiképpen sem lehetünk elégedettek. Az 1953-tól 1972-ig kiadott művek száma 2,17-szeresére nőtt, a szerzői íveké pedig 1,96-tal növekedett, tehát csupán megkétszereződött. Időközben a felsőfokú képesítéssel rendelkezők száma 2,41-szer lett nagyobb, a főiskolák tanári állománya, amelyet több alkalommal, az állapotok érzékeltetése miatt említünk (Nem feledkezhetünk meg a tudományos kutatóintézetek munkatársi gárdájának növekedéséről sem. Számukat nehéz lenne pontosan meghatározni.) 3,51-szeresére nőtt. Feltételezésünk szerint – függetlenül ezektől a mennyiségekre utaló adatoktól – minden valószínűség szerint növekedett a szerzőknek a száma is. Amennyiben volt mit közzétenniük a szak-, tudományos és művészi érdeklődésű közönség számára és az nem jelenhetett meg, akkor kétségkívül akadályozva voltak lehetőségeikben. Megállapításunk bizonyos vonatkozásban választ adhat azokra a társadalmi ellentmondásokra, amelyek az említett folyamatokat szükségszerűen követik. Az 1972-ben megjelent kiadványok viszonyszáma, (ha az 1953. évit 100-nak vesszük) 217, a marxista kiadványoké 62, a filozófiaiaké 494, a vallásosaké 607. Az oktatói és nevelői kiadványok viszonyszáma 591, tehát a tankönyvírás, főleg a középiskolai tankönyvírás terén növekedtek meg a lehetőségek. Ezekre természetesen nagy szükség van, de nem változtat a legkiemelkedőbb művek szerzőin, akiknek rengeteg munkát kell befektetniük ahhoz, hogy napvilágot láthasson években kifejezve nagy terjedelmű, de alacsony példányszámú munkájuk. Marxista kiadványaink átlagosan huszonnégy ívesek (kb. 360 gépelt oldalnyi terjedelműek), a többi könyv átlagos ívszáma tíz. Terjedelem szempontjából ennél csak filozófiai kiadványaink vannak jobb helyzetben. Átlagosan tizenöt ívnyi terjedelműek.

A kiadói tevékenység másik jelentős tényezője, a kiadóházak, az íróknál némileg jobb helyzetben vannak. A példányszám-emelkedés mutatószáma az 1953-as és 1972-es időszakban 251. Természetesen ezen a téren is tapasztalhatóak egyenetlenségek. A marxista kiadványok mutatószáma 50, a filozófiaiaké 737, a vallásosaké 1564. Ezek szerint a marxista művek száma felére csökkent, a vallásosaké pedig megtizenötszöröződött! Éppen ennek köszönhető, hogy a Nyugathoz viszonyítva „javult" a helyzetünk. A Ke-

leten rendkívül előnyös táblázati besorolású alkalmazott- és természettudományi kiadványok mutatószáma nem több 228-nál. Nálunk ez a mutatószám átlagon aluli, amikor mind több szó esik a tudományos és műszaki forradalomról, amikor olyan reformszellem kialakulását várjuk, aminek egyik legfontosabb célja versenyképessé tenni gazdaságunkat a világpiacon. A természettudományi kiadványok mutatószáma 193, még az előzőnél is alacsonyabb. A szerzői ívek száma itt sem kielégítő, a 196-os átlaghoz mérten csupán 158. Az irodalom helyzete sem irigylésre méltó. A példányszám ugyan emelkedést mutat, de csak a 152-es mutatószámig. A piac telítettsége okozná ezt? Valószínűbb, hogy az egész kiadói tevékenység lemaradása. Az irodalmi művek szerzői íveinek az indexszáma 132, a marxista kiadványoké pedig 80, és így a rangsor aljára szorulnak. Íróink könyvei kelendőségére kihatással van a fordításban megjelenő külföldi szépirodalom. Az elmúlt év összpéldányszámának 15%-át, az irodalomnak pedig 36%-át képezték külföldi szerzők kiadványai. Más területeken, a természettudományok esetében (11,7%), főleg az alkalmazott tudományok körében (6,7%) sokkal kisebb a külföldi szerzők száma, valószínűleg mert kisebb a felhasználási körük. A társadalomtudományok területén, az oktatást és nevelést kivéve, számuk jelentéktelen. Ehhez mindenképpen hozzájárul társadalmi-gazdasági rendszerünk egyedisége, valamint, hogy jóval kisebb a tájékozódási igényünk az ilyen jellegű, főleg a szocialista társadalomra vonatkozó kiadványokkal kapcsolatosan.

Ahelyett, hogy részletes vizsgálatokba bocsátkoznánk – amit a statisztikai adatok tesznek lehetővé számunkra –, tényszerű megalapozottsággal állíthatjuk, hogy kiadói tevékenységünk több szempontból, úgy a könyvkiadás nagyságát, mint szerkezeti megoszlását illetően, nem tesz eleget a követelményeknek. Egészen képtelen helyzetek is kialakultak. Egyes területek sok évi elhanyagoltsága tarthatatlan állapotok létrejöttéhez vezetett, amelyek egyáltalán nem serkentőleg hatottak az írókra, az olvasókra és a kiadókra. Ezzel ismét a Tito elvtárs által a levélben hangsúlyozott megállapításokra jutottunk, de már világosan látjuk, hogy az elhajlásoknak mik a jellemzői, és ami még lényegesebb, könnyebb kijelölnünk további munkálkodásunk irányát, módszereit.

Vizsgálódásunk céljait tartva szem előtt, elengedhetetlenül szükséges a kiadói tevékenység sajátos folyamatainak a marxizmus, a politika és a vallás szemszögéből való alapos tanulmányozása. Módunkban áll a legjellemzőbb évek adatai alapján számszerű kimutatásokat készíteni ennek a tevékenységnek a nagyságáról, dinamikájáról.

Az 1953 és 1972 között kiadott marxista, vallásos jellegű és politikai kiadványok

Év	Marxizmus			Vallás			Politika		
	Művek	Példányszám	Ívek	Művek	Példányszám	Ívek	Művek	Példányszám	Ívek
1953	29	85	548	42	99	338	124	600	1211
1960	62	361	747	56	277	653	265	643	2099
1962	37	161	626	39	372	548	173	1598	1724
1964	85	383	695	112	728	1505	383	2301	1087
1965	73	267	782	139	1475	1160	423	1990	3775
1967	28	112	505	177	1783	1246	320	1679	3114
1968	56	186	846	229	2092	1512	325	1844	2899
1970	30	77	437	201	1837	1409	284	1031	2702
1972	18	42	438	255	1548	2244	...	...	...

Forrás: SGJ-54-től SGJ-73-ig

Megjegyzés: A művek és a szerzői ívek száma eredeti összegben, a példányszám ezrek ben kifejezve. A politikai kiadványok adatai 1971-től nincsenek feltüntetve önállóan, ezért ily módon nem elemezhetők.

A marxista kiadványokkal ellentétben – amelyek kiadása több mint húsz éve stagnál, hogy ne mondjuk vegetál, és egy szocialista ország körülményei között érthetetlen szintre esik vissza – a vallásos publikációk száma az utóbbi tíz évben állandóan emelkedik. A marxista kiadványokhoz hasonlóan viszonylag a politikai kiadványok száma is visszaesett. Fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy a háború utáni első évtizedben a marxista és a politikai kiadványok szerzői íveinek aránya 1:2 volt, a második évtizedben ez az arány 1:7-re növekedett (nem számítva az egyes visszaeséseket). Nem azt van szándékunkban hangsúlyozni, hogy a politikai kiadványok nagyobb publikációs teret kaptak, inkább hogy a marxizmus, mint elméleti forrás egyre kisebbet. Ha a marxizmus nincs kellőképpen képviselve, akkor egyoldalúság veszélyeztet, ami nemcsak a marxista, hanem általában a szocialista beállítottságú társadalomtudományi kiadványok tagadásának is sajátos előjele.

Elemzési szempontnak vehetjük azt is, hogy a marxista, vallásos jellegű és politikai könyvkiadói tevékenység területileg hogyan oszlik meg. Erről később, főleg az elemzésünk tárgyát képező kérdés fogalomkörének teljesebbé tétele céljából még szót ejtünk.

A marxista, vallásos jellegű és politikai könyvkiadói tevékenység társadalmi-politikai közösségenkénti megoszlása 1962-ben és 1972-ben

Társadalmi-politikai közösség	Marxizmus		Politika	Vallás	
	1962	1972	1962	1962	1972
JSZSZK	161	42	1598	372	1548
Szerb SZK	79	25	1254	73	255
Szűkebb Szerbia	73	25	1227	29	210
Vajdaság	1	—	14	42	42
Kosovo	5	—	13	2	4
Horvát SZK	59	16	61	206	670
Szlovén SZK	12	1	98	86	509
Makedón SZK	11	—	11	1	7
Bosznia-Hercegovina SZK	—	—	6	5	107
Crna Gora SZK	—	—	2	2	—

Forrás: Uo.

Megjegyzés: A fentiek az ezrekben kifejezett példányszámok adatai.

A marxista könyvkiadó központok között köztársaságonként egyenetlenségek tapasztalhatóak. A marxista könyvkiadás lassú felszámolódásának és a vallásos kiadványok határozott térnyerésének lehettünk szemtanúi. Horvátország mellé – ahol már korábban is fejlett volt az ilyen jellegű könyvkiadás –, felzárkózott Szlovénia, majd szűkebb Szerbia és végül Bosznia és Hercegovina. Ezen a téren is egyenetlenségek tapasztalhatóak, a vallásos központok térnyerése és aktivizálódása nem véletlenszerű jelenség. A vázolt viszonyok fényt vetnek eszmei-politikai feladatainkra is, amelyek egyáltalán nincsenek ellentétben az egyház és az igehirdetés helyzetével kapcsolatos nézeteinkkel.

Rendkívül nehezen, sőt aligha lehetne megállapítani, hogy a filozófia, a társadalom- és gazdaságelmélet, a politika vagy az irodalom mely ágazata fejlődik azonos ütemben a vallásos jellegű irodalommal. Még a marxista irodalmon belül is jelentkeztek antimarxista törekvések. A vallásos irodalmat sokkal mélyebb és összetettebb folyamatok jelzőinek tartjuk, habár eszmeileg és politikailag elég rudimentális és nyílt ellenállást képez a szocialista és önigazgatói állásfoglalással szemben, térhódításától függetlenül a marxizmus sokkal lényegesebb. A vallási jellegű irodalom indítóokai, céljai, tartalma, módszerei és következményei szempontjából minőségi elemzést érdemel. Amennyiben az ilyen nagy publicitású írásokat minden változatukban elfogadhatatlannak minősítjük, betiltások és politikai nyomás helyett a társadalomelméletünk és gyakorlatunk gyenge pontjait módsze-

resen megkérdőjelező, rendkívül meggyőzően ható kérdéseire kell őszinte választ adnunk. Egy ilyen marxista, szocialista és önigazgatási megalapozottságú ellentámadáshoz megfelelő szakemberekre, pénzeszközökre, kiadói tevékenységre, politikai támogatásra stb. van szükség. Ezt a kérdést – az eddigi gyakorlattól eltérően nem oldhatjuk meg reformjellegű intézkedésekkel. Pontosan kidolgozott, tartós és hathatós eredményekkel szolgáló stratégiára van szükségünk minden olyan társadalmi közegben, ahol a szocialista és önigazgatási társadalmi változásokhoz, elsősorban a munkásosztályhoz való pozitív viszonyulás adott. Emiatt kell rákérdeznünk, hogy rendelkezésünkre áll-e egy ilyen stratégia, minden szempontból megalapoztuk-e hathatósságát, eredményességét, kidolgoztuk-e módszereit, biztosítottunk-e megfelelő szakembereket, felkeltettük-e a széles néprétegek érdeklődését? Tagadó, vagy részben tagadó válasz esetén közvetlenül az említett feladatok előtt állunk.

Most pedig kiadói tevékenységünk *soknemzetiségű országunkkal* közvetlenül kapcsolatos szempontjait, az imént csak érintett *regionális szempontokat* fogjuk kiemelni.

Elemzésünket az utóbbi tíz év regionális vizsgálatára összpontosítva – ez érthető is, hisz a nemzeti kérdést ebben az időszakban tanulmányozták legalaposabban – megállapíthatjuk, hogy a kiadói tevékenység, ha a Szerb SZK esetében szűkebb Szerbiára, pontosabban szólva Belgrádra van összpontosítva. Teljes mértékben sem most, sem a jövőben nem lehet kiküszöbölni az ilyen koncentrációt. A nagymérvű összpontosítás ellenére pozitív jelenségek is tapasztalhatóak. De beszéljenek erről inkább az álláspontunk kialakítását nagyban elősegítő tények. Az elemzés megkönnyítése végett úgy hárítottuk el a népsűrűség okozta nehézségeket, hogy az adatokat száz lakosra vonatkoztattuk, mert köztársaságunk egyes vidékein nagyon eltérő a népsűrűség. A Szerb SZK társadalmi-politikai közösségeinek adataival párhuzamosan a jugoszláv átlagot is feltüntettük, hogy láthassuk köztársaságunk milyen helyet foglal el országos viszonylatban. Lényegesnek tartjuk megjegyezni, hogy a Szerb SZK 1971-ben az ország összlakosságának 41,2%-át, a társadalmi össztermék 38,7%-át, az aktív lakosság 43,3%-át, a társasdalmi szektorban foglalkoztatottak 38,3%-át, összesítve tehát a felsorolt tényezőknek kb. 40%-át adta. A kiadványok összpéldányszámából a következőképpen részesülünk: a könyvek és a brosúrák 46,2%-át, a kiadott lapok számának 57,3%-át, a folyóiratok 50,4%-át adták ki köztársaságunkban az 1972-es év folyamán. A kiadói tevékenység legjelentősebb része szűkebb Szerbiában, főleg Belgrádban összpontosul.

A Szerb SZK kiadói tevékenysége 1962-ben és 1972-ben
(Száz lakosonkénti példányszám)

Társadalmi-politikai közösség	Könyvek		Folyóiratok		Lapok	
	1962	1972	1962	1972	1962	1972
JSZSZK	211	259	237	1283	3466	3617
Szerb SZK	290	291	300	1900	4339	5046
Szűkebb Szerbia	428	385	415	2987	6765	7210
Vajdaság SZAT	60	119	149	164	1463	2061
Kosovo SZAT	48	168	20	80	193	695

Forrás: Uo.

A dekoncentrációs folyamatok többé-kevésbé jelen vannak. A folyóiratok esetében szűkebb Szerbiában való összpontosulás volt érzékelhető, de a könyv- és brosúrakiadás, valamint a folyóiratok megjelentetése terén ez a folyamat kitűnő eredményeket szolgáltatott. Nem téveszthetjük szem elől, hogy anyagi eszközök mellett alkotókra, olvasókra is szükség van. A fennálló állapotok semmiképp sem képezik fejlődésünk és társadalmi fejlettségünk jelenlegi szintjének csúcsát. Minden bizonnyal nem véletlen, hogy bizonyos esetekben lemaradás, sőt a táblázat szerint túlzott lemaradás tapasztalható.

A kérdéskör teljes megismerése céljából vizsgálódásunk tárgyává kell tennünk azt is, hogy milyen nyelven jelentek meg a kiadványok, habár így az elemzést nehéz meghatározott területhez kötni. A Szerb SZK-ban egy ilyen elemzés rendkívül időszerű, és nagyon sokáig az is fog maradni, mert területén számos nemzetiség él, de minden egyes esettel nem áll módunkban foglalkozni. Elemzésünknek egyébként nem célja tájékoztatni mindenről, inkább segíteni a lényeges kérdéskörök kiértékelésében, az akciókra való felkészítésben. Ezért a Jugoszlávia népei nyelvén, a nemzetiségek közül pedig a magyar, az albán, a török nyelven megjelent kiadványokat fogjuk vizsgálni, a többit az „egyéb nyelvek" csoportjába soroljuk. Az említetten kívül még egy más szempontú elemzést is megkíséreltünk, de előre kell bocsátanunk, hogy elkerülhetetlenül ösztönszerű, ezért csupán tájékoztató jellegű. Betekintési lehetőségként vetődött fel, hogy vegyük szemügyre az egyes népek és nemzetiségek egy főre jutó nemzeti jövedelmének és a kiadott könyvek, lapok példányszámának kölcsönös összefüggéseit. A folyóiratokat a már említett okokból, valamint azért nem vettük figyelembe, mert nehezebb őket meghatározott területhez kapcsolni.

Az egy főre jutó nemzeti jövedelem és példányszám
1961-es és 1971-es szintje
(Jugoszláv szint = 100)

	Nemzeti jövedelem 1972-ben	Könyvek		Lapok	
		1961	1971	1961	1971
Jugoszlávia lakossága	100,0	100,0	100,00	100,0	100,0
Jugoszlávia népei	104,1	101,7	101,3	107,8	109,0
Jugoszlávia nemzetiségei	60,7	85,1	89,6	35,1	30,1
Kiadás nyelve:					
Szlovén	**186**	132,1	131,6	152,7	148,8
Szerbhorvát	**98**	99,7	98,4	107,1	109,6
Makedón	**72**	82,6	96,3	48,4	46,2
Magyar	**146**	32,5	56,2	98,6	89,6
Albán	**33**	23,3	38,2	6,9	15,9
Török	**33**	17,9	2,3	7,4	7,4
Egyéb nyelvek	...	32,6	30,5	32,0	15,5

Forrás: Uo.

Megjegyzés: A nemzeti jövedelmet a „Kiadás nyelve" oszlop sorrendje szerint, mégpedig az illető területen a nyelvet többségben beszélők adatai alapján állapítottuk meg. A magyarok esetében azokat a községeket vettük alapul, amelyekben az összlakosság több mint 70%-át képezik és az adatokat az egész nemzetiségre vonatkoztattuk. Mint említettük, minden részletre kiterjedően pontos elemzés híján legalább vázlatosan foglalkoznunk kell ezekkel a kérdésekkel. Az „Egyéb nyelvek", pontosabban szólva nemzetiségek nemzetiségi jövedelmét lényegi meggondolásoknál fogva nem számíthattuk reziduális módszerrel. Ebben a besorolásban az összefüggő etnikai közösségekben nem élő és ezért különválaszthatatlan szlovákok, bolgárok, románok, ruszinok, csehek és olaszok adatai összesítve szerepelnek.

A viszonyainkat többé-kevésbé ismerők számára nem lesznek meglepőek az egyes népek és nemzetiségek egy főre jutó nemzeti jövedelmének adatai. A múlt okozta különbségeket az új Jugoszlávia teljes erőbevetéssel igyekszik leküzdeni és eltűntetni, ami nem könnyű feladat. A nemzetiségek mutatószámának alacsony volta az albán nemzetiség évszázados elmaradottságából következik, amit némileg a magyar nemzetiség jobb helyzete enyhít.

Kutatásaink szerint a gazdasági fejlettség kihatással van ugyan a kiadói tevékenységre, de nem minden esetben határozza meg azt. Az egy főre jutó nemzeti jövedelem növekedése a kiadói tevékenység lassú kibontakozásához vezet, míg a rendkívül alacsony nemzeti jövedelem a kiadói tevékenység

súlyos visszaesését eredményezheti. Tehát az életszínvonal emelkedését, ha nem engedjük át a spontán tényezők befolyásának, a kiadói tevékenység lassú fejlődése követi. Magasabb gazdasági-fejlettégi szinten a felfejlődés sokkal korábban bekövetkezhet. Szemléletünket a piac által feltételezett, ahhoz leginkább kötődő sajtó helyzete példázhatja. Ez azt is jelenti, hogy a kiadói tevékenység piactól függő és független anyagi támogatásának az egyes vidékek és kiadványok sajátságaitól függően, kölcsönösen ki kell egészíteniük egymást. Minden amellett szól, hogy megtaláltuk ennek a vitás kérdésnek a megközelítési módját, valószínűleg annak következtében, hogy az egyes álláspontok különböző körülményeken és tapasztalatokon alapulnak. Tehát rugalmas és eredményes politikára van szükségünk.

Vizsgálódásunk a kiadói tevékenységet befolyásoló gazdasági tényezőkhöz kötődik. Jelentős erőfeszítéseket tettünk az elkövetkező feladatok megoldásához szükséges módszerek kialakítása érdekében. Mindenekelőtt tisztáznunk kell, hogy a kiadó csak *könyv-, folyóirat-, lapkiadással foglalkozzon-e, vagy pedig kiadói politikával is.* Úgy tűnik, egyesek teljes egészében a kiadóra akarják hárítani ezt az új, sajátos társadalmi problémát. Hisszük, hogy nem ez lenne a legszerencsésebb társadalmi megoldás. Mindenekelőtt a társadalom feladata, hogy ennek megvalósításához módszereket és célokat találjon, amelyek közül nem hiányozhat az anyagi támogatás, a kockázatvállalás, a kölcsönfolyósítás stb. sem. Jelenleg a lapkiadó vállalatok száma 110, a brosúra- és könyvkiadóké pedig 120. Ez kétségtelenül sok, integrációjukra kellene törekednünk. Ezáltal nagyon sok kérdés megoldódna. Téves lenne azt várni tőlük, hogy a javadalmazási rendszerben, akár saját kárukra is, a társadalom javát szolgálnák. Ezzel a tervezettel már nem egyszer állt módunkban kísérletezni, de kétségtelen, hogy ez vezetett – de nem csupán egyedül – az általunk elemzett eredményekhez. A kiadók „rendszerbeli" megsegítése a kérdés pillanatnyi, nem gyökeres megoldását, a társadalmi felelősségnek a kiadói vállalatokra való egyszerű átruházását jelentené. Természetesen az *„állami kiadóvállalat" elképzelés is távol áll tőlünk.* Általános elképzelésünkből következik, hogy ezzel a kérdéssel külön is foglalkoznunk kell. Eredményes vizsgálatához elengedhetetlenül szükséges előzőleg meghatározott megközelítési módot kialakítanunk. Van pl. néhány olyan tényező is – a termelő, a kiadók, a kereskedelem, a sajátos érdeket hordozó társadalom, a szerző és az olvasó –, amelyet külön kell tanulmányoznunk.

A kiadványok – napilap, könyv, brosúra stb. – előállításának, a kiadói tevékenységnek a vizsgálata az utóbbi tíz év olyan jellemvonásaira mutat rá, amelyeket nem téveszthetünk szem elől.

A nyomdaipar értéktermelése
(Millió dinárokban, az 1971. évi árszínvonalon kifejezve)

Termék	1961	1971	Indexszám 1971:1961	Tonnánkénti ár, dinárban
1. Újságok	570,1	1411,4	247,5	12063
2. Könyvek, brosúrák	334,2	633,3	189,4	22310
3. Zeneművek	64,9	25,9	39,8	19741
4. Agitációs és reklámkiadványok	71,0	182,7	257,3	20825
5. Nyomtatványlapok, kereskedelmi számlázókönyvek	454,1	559,7	123,2	16701
6. Iskolai füzetek, stb.	44,5	92,8	208,4	6001
7. Csomagolópapír	19,2	45,8	238,4	7000
8. Egyéb termékek	164,5	438,0	266,2	14993
Összesen (1—8):	1722,5	3389,5	196,7	14111
Papírfajták:				
a) Rotációs papír				1260
b) Közepes minőségű papír				1767
c) Famentes papír				4534
A) A nemzeti jövedelem alakulása	63 970	123993	193,8	
B) Főiskolai és egyetemi képzettségűek	196672	473581	240,7	

Megjegyzés A lakosság személyi jövedelméből könyvekre és sajtótermékekre fordított rész 1952-ben 0,75%-ot, 1961-ben 2,86%-ot 1971-ben pedig 1,07%-ot tett ki. A nyomdaipari termékek kb. 45%-a a lakosság közvetlen igényeit szolgálja. A nyomdaipar termelése és tonnákban kifejezett össztermelése csaknem azonos. Az 1971-es árszínvonalra való átszámítást a szerző végezte.

Íme néhány kézenfekvő megállapítás. Az első, hogy a nyomdaipar össztermelése követi ugyan a nemzeti jövedelem növekedését, de elvárásunk ellenére nem előzi meg azt. A második, hogy a sajtótermékek, a könyvek, a brosúrák és a zeneművek előállítása lemarad a főiskolai és egyetemi végzettséggel rendelkezők növekvő számától, hiszen e növekedés mutatószáma (együttvéve) 213,6. Erre a következtetésre juthatunk a könyv- és újságvásárlás adatai alapján is. Harmadik megállapításunk az, hogy a nyomdaipar 1971. évi össztermelésének (az említett termékeken kívül az eddig még számításba nem vett tapétagyártást is ide soroljuk) a könyvek, brosúrák és zeneművek nem egész 20%-át, az újságok pedig további 42%-át teszik ki.

Ez azt jelenti, hogy – amennyiben nincsenek arra szakosítva – a nyomdaipari és kiadóvállalatok számára a könyvkiadói tevékenység nem létfontosságú kérdés. Ezen a téren, nem általános, hanem rendeltetésszerű kell hogy legyen a gazdasági rendszer eszközeinek felhasználása egy megfelelő politika kialakítása céljából. A valóság tényeire kell támaszkodnunk annak érdekében, hogy betekintést nyerhessünk e tevékenység gazdasági helyzetébe.

Az 1971. év termelési értékének szerkezete
(Millió dinárban kifejezve)

	Nyomdaipar		Az egész ipar
	Nyomdák	Lap és könyvkiadók	
Anyagi költségek	904,8	1766,8	110 487
Amortizáció	68,9	85,4	9 255
Nettó személyi jövedelem	412,5	1048,1	27 346
Felhalmozás, alapok	445,4	1229,2	36 662
a) Vállalati alapok	151,1	440,6	11 836
b) Forgalmi adó	36,8	202,0	3 425
Összesen:	1831,6	4129,5	183 750
Tartalékalap részaránya	107,9	117,2	134,0
Munkaviszonyban levők	22 624	32 281	1 542 231
A nettó személyi jövedelem évi átlaga	18232	32 467	17 731

Forrás: Statistički bilten, 769. sz. 13. old.

Megjegyzés: A nyomdaiparban a tartalékalap átlagos növekedése 114,6. Az átlagos évi nettó személyi jövedelem dolgozónként 26 610 dinár, ami az egész ipar jövedelemszintjére átszámolva csak 21452 dinárt tesz ki, tehát valójában 24%-kal magasabb az egész ipar átlagánál. Az ekképp kiszámított tartalékalap 114,6-ról 1661,1-re növekedne.

A nyilvánosság számára hozzáférhető elemzésekben tényként szerepel az a megállapítás, hogy a nyomdaipar felhalmozóképessége igen kicsi. Ez az összesített számítások szerint valóban így van, ami a társadalom iránti való viszonyulásának köszönhető. A fenti adatok ennek ellenkezőjét bizonyítják. Míg az egész iparban dolgozónként évente 7 675 dinár megy az alapokba, a nyomdaiparban 10 776. Az összes álló- és forgóeszköz értéke az idén az egész iparban dolgozónként 94 200 dinárt tett ki, a nyomdaiparban 64 200 dinárt, habár ez utóbbi saját – nagyobb példányszámban kiadott és hosszabb eladási időtartamú – termékei hitelezését sem képes megoldani, ami elkerülhetetlen a termékenkénti költségtérülés szempontjából.

Egy ilyen tényállásból kiindulva végkövetkeztetések levonása nélkül azt mondhatnánk, hogy a kiadói tevékenység (ill. a nyomdaipar) kiváltságos helyzetben van, ami részben dolgozói anyagi helyzetének javítására használ fel. A fenti adatok alapján nehéz lenne arra következtetni, hogy ezekből az eszközökből mennyit fordít a szűkkörű igényt kielégítő kiadványok kibocsátására. Valószínű, hogy élnek ezzel a gyakorlattal, de tény, hogy ha ezt a „rejtett" felhalmozást a szerzők javadalmazására fordítanák, megkétszereződhetne pl. a könyvek kiadványok értékének mintegy 15%-át kitevő bevételük. Mindenképpen a viszonyok mélyrehatóbb elemzésére van szükség. Nem fogadhatjuk el kritikátlanul azt az álláspontot, mely szerint a kiadói tevékenység eleve nehéz helyzetben van és segítségre szorul. Segítségre szüksége van, de el kell dönteni, kinek, miért és hogyan.

A fentiekkel kapcsolatban még egy kérdés vetődik fel. Feltétlenül el kell különíteni a kiadványok előállítását a kiadók vállalkozói tevékenységétől. Ezt az új alkotmány nemcsak lehetővé teszi, hanem szükségesnek is tartja. Egyesek szerint pl. ez a két tevékenység nincsen azonos társadalmi-gazdasági helyzetben, amin változtatni kell, ha ez a valóságban is így van. Külön kérdés – miként már említettük –, hogy a kiadói tevékenységnek társadalmi érdekek tartalmilag meghatározó és érdemlegesen értékelő hordozójává kell-e válnia. Ha eszközöket bocsátunk a kiadói tevékenység rendelkezésére – még a gyakorlatban legtöbbször önmagának felelős kiadói tanács mellet – sem lehetünk biztosak felhasználásuknak társadalmi hatását illetően. Ezért lényeges a sajátos társadalmi érdek fogalmának és gyakorlati alkalmazásának tisztázása.

Elvileg a társadalmi érdek kétféle megközelítése lehetséges. Az egyik kreatív, a másik pedig korlátozó jellegű. Amennyiben az alkotótevékenységnek minél nagyobb szabadságot akarunk biztosítani, mindkettőnek helye van rendszerünkben.

Kérdésünkkel külön, egy dokumentumok által bizonyító erejű elemzésben kellene foglalkoznunk, hogy megválaszolhassuk, miként jut érvényre a társadalmi érdek. Mivel ez írásunkban nem valósítható meg – tapasztalataink és megfigyeléseink alapján – vita kibontakozásához elégséges értékelést adhatunk csupán. Azt mondhatnánk, hogy a kreatív megközelítési mód – a háború utáni első évek kivételével – a létfontosságú eszmei és politikai jelentőségű tárgykörökben nem eredményezett különösebb aktivitást. Ezt mutatja kiadói tevékenységünk is, amely ilyen szempontból megrekedést és visszaesést mutat. Valószínű, hogy egy minőségi elemzés sem eredményezne jobb, ha nem rosszabb kimutatást. Ezt az is példázza, hogy a szocialista építés eddig magától értetődő eredményeinek különböző tagadó megnyilvánulásai, illetve a különböző, a marxizmus és haladó politikai elméletünk „átértékelését", revízióját célzó, s ezáltal gyakorlatilag más ideológiák útját egyengető eszmei-politikai elhajlások, „elméletek" ellen

politikai harcot kellett folytatnunk. Éppen ezért a társadalmi érdek azon rendeltetését illetően, amelynek kreatív értelemben kellene megnyilvánulnia előző, általános megállapításunk – úgy nagyságát mint eszmei-politikai tartalmát illetően – csak negatív értékeléshez vezethet. Tekintettel az imént elmondottakra – habár megkésve – a szocialista, önigazgatási és marxista kritériumoktól való szélsőséges elrugaszkodások esetében, tehát amikor a társadalmi érdek komolyan kérdésessé vált, korlátozó intézkedések (ellenőrzés, betiltás stb.) bevezetésére került sor. Ha ezeket a megállapításokat akár csak főbb vonalakban is megalapozottaknak fogadjuk el, akkor világossá válik, hogy a társadalmi érdek kreatív funkciójának fejlesztése és minőségi feljavításának magasabb szintre emelésének sajátos kérdése előtt – s ezáltal rendkívül jelentős elméleti és gyakorlati kérdések előtt – állunk. Egészében véve a kiadói tevékenység marxista eszmei-politikai tevékenységének irányultságán kell munkálkodnunk. Ennek folyamán a nyilvánosság és a demokratizmus szem előtt tartása elengedhetetlen ha nem akarunk olyan végletbe esni, hogy a párt monopóliumává váljon, amely valójában csak lépésnyire van attól, hogy kizárólagos joggal bírjon, és ezáltal jól ismert gyengeségnek legyen kitéve. A széles körű illetékességgel, publicitással, s ezáltal befolyással rendelkező „felszólított" intézmények és szervezetek gyors megalakítása és megfelelő pénzeszközökkel való ellátása a haladó alkotótevékenység leszűküléséhez és eszmei elszegényedéshez vezethet, ami ezen a téren a társadalmi érdek valódi tartalmának degradálódását eredményezheti. Ez az összetett kérdés még tovább bonyolódik, ha konkrét megoldási lehetőségeket keresünk: az általános irányultság eszmeileg és tartalmilag, szerkezetileg összefüggő, kiegyensúlyozott, közvetlen kiadói tevékenységgé alakulna át. Az említett kérdések jelenlegi áttekintése sugallja, hogy a kiadói tevékenységet koordinálni, irányítani kell és hogy a kiadóházak az említett feladatoknak csak egy – lényegében véve a program irányultsága szempontjából nem a legfontosabb – részét végezhetik el. Ez azt jelentené, hogy napirendre kerül a „felszólított" társadalmi szervek megalakítása. Fontolóra kellene venni minden módozatát, és úgy valósítani meg gyakorlatunkban. Amennyiben ez és a vele kapcsolatos kiadói tevékenység zavartalanul fejlődik, a társadalom korlátozó feladatköre sokkal jelentéktelenebb szereppel bír. A kiindulást jelző, az életrekeltésükhöz vezető legfontosabb mozzanat csak a pontosan meghatározott társadalmi beállítottság lehet, mert a „felettes" szervek vagy egyének kritériumainak alkalmi jellege mindig az idejétmúltság veszélyét rejti. Ez a követelmény lényegében véve a társadalmi, gazdasági és politikai fejlődés nyitott kérdéseinek szabad, haladó és kritikus elemzéséhez, egy rendkívül fejlett és alkotó jellegű tevékenységhez vezet, lehetővé teszi a jövő mind közvetlenebb látomásának kialakítását, amely a távlatok mellett a valósághoz, a változások folyamatához való hozzáállást, gyakorlati lehetőséget is felmutat.

Külön feladat a szerzők társadalmi és gazdasági helyzetének vizsgálata. Jelenlegi helyzetüket csak kisebb-nagyobb mértékben elidegenültnek értékelhetjük. A társadalmi érdek fogalmának meghatározására eddig még nem került sor. Pontos körülhatárolásakor olyan nem kívánatos viszonyokat, körülményeket kell figyelembe vennünk, amelyekben illetéktelenek jutnak érvényre. A nem formális csoportokba, vagy klánokba előzőleg nem tartozó szabad alkotó első közeledésre lappangó érdekstruktúrákba ütközik. Legjobb esetben is olyanokba, amelyek elfogultak és kizárólagosak az újonnan érkezőkkel szemben. Másodsorban pedig a kiadói tevékenységet elfedő „gazdasági nehézségekbe és társadalmi értetlenségbe" ütközik. A kiadó gazdasági érdekeivel kerül szembe, ami a következőkben nyilvánul meg: kilátásba helyezik számára, hogy tiszteletdíja terhére vállalják a kockázatot, a piaci viszonyok megszabta szűk keretet; nem közlik vele a példányszámmal kapcsolatos terveket, amelyeket nincs, nem is lesz módjában ellenőrizni, mint ahogyan azt sem, hogy kiadványát a nyilvánosság számára hozzáférhetővé teszik-e (kirakat, terjesztés, ismertetések). Nem szerez tudomást arról sem, hogy mi lesz könyve további sorsa (újbóli kiadások, idegen nyelvekre való fordítás külföldön vagy idehaza). Jelenlegi körülményeink között ez a „menedzserre" tartozik, akinek szakképzettsége, műértő hozzáállása, vagy a szerzővel való személyes kapcsolata van döntő befolyással arra, hogy a művet kiadják-e, s hogyan alakul a mű további sorsa. Külön problémák jellemzik a tankönyvkiadót, ahol leginkább érvényesülnek ezek a negatívumok. Már évek óta az átlagos szerző, ha nem harcolt ki magának megfelelő helyet, (nem a munkájával), teljesen függő és alárendelt viszonyban van azokkal a „hatalmakkal", amelyek nem átallnak egyenlő feltételekről beszélni, figyelmen kívül hagyva az ellentétes véleményeket, a szerkesztőségi monopóliumokat, a könyvek kiadásra való elfogadásának útját stb. Ha kiadói tevékenységünk elmélete és gyakorlata nem válaszolja meg ezeket a kérdéseket, nehezen várható el az alkotógárda fejlődése.

A kérdés nagyon is összetett, hogy egyetlen sakkhúzással, egyetlen szervezési beosztással illetve pénzeléssel meg lehetne oldani, de azonnal, teljes felelősséggel és elkötelezettséggel kell hozzá kezdenünk ehhez a munkához.

A szerzők műveinek értékelése sem elhanyagolható kérdés. Már évek óta nem történt változás a szerzői tiszteletdíjak terén (jellemző az is, hogy ez valóban tiszteletdíj, nem pedig jövedelem, aminek következtében a szükségesnél legalább kétszerte-háromszorta alacsonyabb szintűek a kelleténél, tehát csak az utóbbi két-három évet véve figyelembe 50%-os elértéktelenedést mutatnak. A díjszabásnál – habár formálisan nem függ az előírásoktól – még mindig a terjedelem a meghatározó, a döntő jegy, ami mondanunk sem kell, ellentétben áll a minőség érvényesülésével. Nincs jelentős különbség az első (gyakran egyetlen) és az újbóli kiadások díjszabása terén. A szó rossz értelmében vett piac uralkodik. A kiadók szívesebben jelen-

tetnek meg több kiadást megért műveket. A szerző számára titok a példányszám és a kiadó bevétele. A nagyszámú olvasóközönségre nem számítható művek kiadása nehézségekbe ütközik. Bármennyire legyen is minőségi, bármennyire járuljon is hozzá a társadalmi fejlődéshez, nem lelhető fel addig kiadó, amíg a társadalom nem biztosít anyagi eszközöket számára – amikor hozzájutni gyakorlatilag rendkívül nehéz és csak a legélelmesebbek számíthatnak szerény eredményekre. Érdekes, hogy a könyvek között az adópolitika sem tesz különbséget. Valamennyiük az adópolitika prokrusztész-ágyába kerül, ellenkezéstől és kivételezéstől függetlenül. Amennyiben például egy tudományos mű a népgazdaságban hasznosítható, akkor nem a legjobb befektetést jelenti-e? De minden tehetséges alkotó anyagilag sokkal jobb eredményt ér el ha ahelyett, hogy a tudomány elvont kérdéseivel foglalkozna, a szűk szakmai közönség számára írna könyvet, inkább tankönyvet ír, ami természetesen szintén szükséges és hasznos. Hisszük, hogy egy felszínesebb elemzés is konkrét példákat és eredményeket szolgáltathat ezekhez a megállapításokhoz.

A szerzői munka felértékeléséről beszélve nem téveszthetjük szem elől az úgyszólván teljesen megoldatlan anyagiak mellett az erkölcsi szempontot sem. Elengedhetetlenül szükséges lenne a legjobb művek számára megjelentetési lehetőséget biztosítani és értékelni őket. A nemzeti ünnepeinkkel egybekötött már ismert díjakon kívül szükség volna a társadalmi elismerés mellett nyilvántartani mindazokat az alkotásokat is, amelyeket a szerzők nagy része a legjelentősebbnek tart. Nem maradhatunk meg a kiadott művek száraz, kereskedelmi érdekeket előtérbe helyező megjelentetésénél; a címük propagálásán kívül tartalmukat is ismertetnünk kell, mert így nagyobb érdeklődést kelthetnek. Ezzel kapcsolatban a társadalmi kezdeményezések azon csoportjára gondolunk, amely igyekszik az olvasás iránti érdeklődést felkelteni, vagy a már meglevő érdeklődést elmélyíteni; de ilyesmivel jelenleg még nem nagyon dicsekedhetünk.

Ebből a szempontból rendkívül nagy feladat hárul könyvtárainkra. Hogy a lehető legközelebb férkőzhessünk a könyv olvasójához, valóban segítségükre kell lennünk anyagilag és erkölcsileg egyaránt. Közvéleményünk számára már ismert tény, hogy könyvellátásunk a kelet-európai országokénál pl. kétszerte-háromszorta kisebb. Azoknak a lelkes dolgozóknak, akik nélkül még rosszabb lenne a helyzet, ezúttal is elismerésünket kell kifejeznünk – jelentőséggel bírna, ha ezekben a kezdeményezésekben a szélesebb társadalmi tényezők is érdekeltek lennének. Nem is olyan rég, amikor egyes ún. hivatott tényezők (társadalmi-politikai közösségek, bankok, stb.) szembesültek azzal a szükséggel, hogy ezekhez a kérdésekhez megfelelőbben viszonyuljanak az eszközök elosztásával, megfelelő kölcsön folyósításával, a kiadóvállalatok kölcsönei törlesztési módjának enyhítésével, az eltitkolás jelenségeivel is találkozhattunk. Éppen ezeknek a körülményeknek a bo-

nyolultsága miatt nem mondhatjuk, hogy túljutottunk kiadói tevékenységünk, a jó könyv és általában a kiadványok iránti érdeklődés válságán.

Az új *alkotmányos megoldások* ilyen szempontból rendkívül jelentős lehetőségeket biztosítanak. A társult munka keretében – függetlenül attól, hogy a kiadói tevékenység eredményinek felhasználásáról van szó – az önigazgatási megegyezéseknek, illetve a *társadalmi megállapodásoknak* amikor széles társadalmi érdekről van szó, komolyabb alkalmazására még egyáltalán nem került sor. Az egyik legfontosabb szervezési-politikai jellegű feladat az volna, hogy ezeket beindítsuk, és ebben a társadalmi-politikai szervezetek kezdeményezése pótolhatatlan. Ezek rendkívül nagymértékben hozzájárulhatnak a kiadói tevékenység hosszú távlatú fejlesztésének kialakításához, nem szólva a kérdés tartalmi vonatkozásairól, eszmei és politikai jellegéről, arról, hogy ez a kezdeményezés a Kommunista Szövetség irányvonalán alapulna. Előttünk egy tágas, igen hálás, de egyben felelősségteljes és sürgető munkaterület áll. A munka alapvető céljai és módszerei elég világosak, az egyetlen megállapítás amelyet még hangsúlyoznunk kell az, hogy tevékeny részvételünkre van szükség.

Ha elemzésünk során több figyelmet szenteltünk eddigi kiadói tevékenységünk azon vonásainak, amelyekkel nem lehetünk minden szempontból elégedettek, ez nem jelenti, hogy nincsenek olyan eredményink, amelyeket nem kell tovább erősítenünk és kiszélesítenünk, de az önkritika természetesen arra kényszerít bennünket, hogy ezen a területen sokkal többet érjünk el. Nincs semmilyen okunk arra, hogy bizonyos fenntartásokkal legyünk a jövőt illetően. Minden rendelkezésünkre áll, elsősorban annak tudata, hogy rendkívül összetett és felelősségteljes feladat előtt állunk, amelyet szervezett és átgondolt munkával kétségkívül megvalósíthatunk.

Szemle

Somogyi Sándor

POLJOPRIVREDA I URBANIZACIJA VOJVODINE

(Vajdaság mezőgazdasága és urbanizációja)

Szerzők:
Dr. Stanko Mirić, dr. Stevan Reljin, Milan Dunđerov mérnök
Kiadó:
Radivoj Ćirpanov Munkásegyetem, Újvidék, 1974.
Tartalom:

Predgovor
UVOD
I POLJOPRIVREDNA PROIZVODNJA U VOJVODINI
1. Prirodni uslovi proizvodnje
1.1. Klimatske karakteristike
1.2. Zemljišni pokrivač Vojvodine i njegov proizvodni potencijal
2. Razvoj poljoprivredne proizvodnje poslednjih godina
3. Iskorišćavanje zemljišta u uslovima navodnjavanja
4. Prehrambena industrija u Voivodini.
5. Problemi saobraćaja
II TRŽIŠTE I PROMET POLJOPRIVREDNIH PROIZVODA
1. Robnost vojvođanske poljoprivrede i njene osobenosti
2. Proizvodnja i potrošnja
3. Organizacija i funkcionisanje prometa
III STRUKTURNE PROMENE
1. Struktura individualnih poljoprivrednih gazdinstva
2. Organizaciono – tehničke karakteristike individualnih gazdinstava
3. Kretanje poljoprivrednog stanovništva
4. Problemi podruštavljavanja zemljišta
IV STAMBENE I PRIVREDNE GRAĐEVINE NA SELU
V TEHNIČKO – TEHNOLOŠKI NIVO I MOGUĆNOST RACIONALIZACIJE POLJOPRIVREDNE PROIZVODNJE
1. Raspoložive pogonske mašine i energetske opremljenost rada
2. Proizvodnost rada
3. Utrošak mineralnih đubriva
VI TENDENCIJE U KONSTRUKCIJI I PROIZVODNJI VAŽNIJIH SREDSTAVA ZA POLJOPRIVREDNU PROIZVODNJU
1. Mehanizacija biljne proizvodnje
2. Mehanizacija u stočarstvu
VII ORGANIZACIJA ZEMLJIŠNE TERITORIJE HATARA
1. Optimalna veličina radne zone za pojedine linije proizvodnje i potreban broj i struktura radne snage za određeni sklop linija proizvodnje

2. Odnos mesta rada i mesta stanovanja
3. Organizacija zemljišne teritorije hatara u cilju racionalizacije procesa poljoprivredne proizvodnje
VIII SPECIJALIZACIJA POLJOPRIVREDNE PROIZVODNJE
IX INTENZIVNOST POLJOPRIVREDNE PROIZVODNJE
1. Mogućnost povećanja nivoa intenzivnosti
2. Kako povećati novo intenzivnosti
3. Nivo intenzivnosti i rezultati u proizvodnji pšenice
4. Nivo intenzivnosti i rezultati u proizvodnji kukuruza
5. Nivo intenzivnosti i rezultati u proizvodnji šećerne repe
6. Nivo intenzivnosti i rezultati u proizvodnji suncokreta
X OPTIMALNA VELIČINA POLJOPREDNIH PREDUZEĆA
1. Uslovi koji određuju veličinu poljoprivrednog preduzeća
2. Karakteristike poljoprivrednih preduzeća raznih oblika
3. Metod određivanja najpovoljnije veličine poljoprivrednog preduzeća
4. Poljoprivredno preduzeće kao zajednica organizacionih jedinica racionalne (optimalne) veličine
5. Kako se može povećati poljoprivredno preduzeće
XI INTEGRACIJA POLJOPRIVREDNIH I INDUSTRIJSKIH PREDUZEĆA
1. Horizontalna integracija
2. Vertikalna integracija
3. Ispoljene karakteristike i tendencije integrisanja
XII KOOPERACIJA I RAZVOJ POLJOPRIVREDNE PROIZVODNJE INDIVIDUALNIH GAZDINSTVA
XIII KARAKTERISTIKE USLOVA I REZULTATA PROIZVODNJE POLJOPRIVREDNIH DOBARA
1. Uslovi i rezultati proizvodnje
2. Odnos između ispitivanih uslova i rezultata proizvodnje
3. Uticaj opremljenosti, nivoa intenzivnosti i veličine na uspeh poljoprivrednih dobara
4. Razmeštaj poljoprivrednih kombinata, dobara i drugih organizacija društvenog sektora
XVI REZIME I ZAKLJUČCI
XV ISTRAŽIVANJE ORGANIZACIJE POLJOPRIVREDNE PROIZVODNJE SA GLEDIŠTA URBANIZACIJE U NAREDNOM PERIODU
Literatura
Registar

Dr. Stanko Mirić, a zemuni mezőgazdasági kar, dr. Stevan Reljin az újvidéki mezőgazdasági kar és Milan Dunđerov mérnök, a szabadkai közgazdasági kar tanárainak könyve a vajdasági mezőgazdaság urbanizációval kapcsolatos problémáiról szól.

Elsődleges formájában a tanulmány 1968-ban készült, de anyagiak hiányában csak most került nyomdába, lényegesen lerövidített és időszerűsített változatban.

Vajdaság területi rendezését a mezőgazdasági termelők és a mezőgazdaság követelményeinek tiszteletben tartása szemszögéből vizsgálják a területrendezési elvek figyelembe vételével, ami leszűrhető a tartalomjegyzékből is.

Az első 13 fejezetben bemutatott vizsgálatok eredménye a következőkben összegezhető:

1. A termelőerők fejlődésén alapuló mezőgazdasági termelés, technológiai haladás a nagyüzemi termeléshez vezet. A magángazdaságok jelenlegi nagyságukkal nem tudnak a termelésben érvényesülni. Törekedni kell a magántermelők és termelőeszközeik olyan társítására, csoportosítására, amely lehetővé teszi az együttműködést a nagygazdaságokkal és a szervezett nagyüzemi termelés megvalósítását.

A nagyüzemi termelés alapjai megtalálhatók Vajdaságban. Ez kitűnik a nagygazdaságok tulajdonát képező földterületből is (Az összterület 45,7%, a mezőgazdasági terület 38,1%, a megművelhető terület 32,7%-val rendelkeztek 1969-ben), de különösen

a társadalmi termék megvalósításából (47,4% az 1970-es évben) és az árutermelés nagyságából (1970-ben a mezőgazdasági termékfelvásárlás 50,3%-át adták). A nagyüzemi termelés ilyen eredményei megfelelő feltételt képeznek a nagyüzemesítési tendenciák felgyorsulására, ami nemcsak az egyes üzemek szempontjából, hanem társadalmi szempontból is jelentős. A nagyüzemi termelés rámutat azokra a megoldásokra és változásokra, amelyek lehetővé tennék a magángazdaságok termelőkapacitásainak ésszerű kihasználását. Ezeket az irányzatokat szem előtt kell tartani az egyes vidékek területfejlesztési és urbanizációs tervezése alkalmával is.

2. A szerzők kutatási eredményei azt mutatják, hogy a növénytermesztési termelőegységek ésszerű nagysága 1200-1400 hektár, és 3—4 ilyen egységet lehet célszerűen egy gazdaságba tömöríteni. Egyes tapasztalatok viszont arra engednek következtetni, hogy a termelőegységek nagysága 2000 hektár is lehet. A szerzők szerint ilyen növekedési irányzattal kell számolni a jövőben.

Az állattenyésztési termelőegység ésszerű nagysága megközelítőleg 1000 számosállat, mert a modern termelő eszközöket ilyen háziállatkoncentrációval lehet megfelelően kihasználni.

A gyümölcsészetben és szőlészetben a termelőegység nagysága nagyban függ az alkalmazott termelőeszközöktől. A kutatások eredményei azt mutatják, hogy 150—250 ha a megfelelő nagyságrend, viszont ha mezőgazdasági repülőket alkalmaznak a növényvédelemben, akkor 700 ha.

Az ilyen termelőegységekben megfelelő számú ember dolgozik. A növénytermesztési egységekben 50—70, az állattenyésztésben 30, szőlészetben 50—80 szakképzett termelő. E mellett minden termelőegységnek 10 szakemberre, szakképzett és magas szakképzettségű munkásra van szüksége a szolgáltatások és közös szolgálatok ellátására.

3. Az eddigi kutatások azt mutatják, hogy különösen célszerű a termelés belterjesítése, ahol korlátozottak a területnövelési lehetőségek. Tekintettel arra, hogy ez jellemző hazánkra is, a belterjesítés biztosítja a termelésnövelés járható útját. Ennek ellenére megállapítható, hogy a megfelelő belterjességi fokot nem értük el a meglevő eszközökkel sem. A hosszú távlatú urbanizációs tervek kidolgozásakor ezekkel a tendenciákkal is számolni kell.

4. Vajdaságban kedvezők a feltételek számos növényfajta termelésére. Legkimagaslóbbak az eredmények a búza-, kukorica- és cukkorrépa-termelésben. Hogy milyen növényfajtákat termelnek az említetteken kívül, azt a helyi adottságok határozzák meg.

Az állattenyésztés egészében véve problémákkal küzd. A további fejlődés nagymértékben függ az állatenyésztés piaci helyzetének megoldásától.

Tekintettel a termelésstruktúra fontosságára, minden egyes körzet fejlesztési tervének szerves részét kell, hogy képezze ennek megállapítása.

5. Az elkövetkezőkben várható a mezőgazdasági termelőeszközök gyors konstrukciós javulása, még nagyobb fokú használata a termelésben, a termelés még nagyobb fokú centralizálása, aminek következtében bizonyos számú termelő munkája nélkülözhetővé válik.

Vajdaságban megvannak az adottságok a magasabb termelési rendszerre való áttérésre. Az áttérés gyorsaságát, az új eszközök és termelési eljárások bevezetését és ezen keresztül a természeti adottságok jobb kihasználását a társadalmi – gazdasági feltételek határozzák meg.

6. A Duna – Tisza – Duna – csatornarendszerrel 360 000 hektár öntözése vált lehetővé, de nagyon kis mértékben használják ki, annak ellenére, hogy a rendszeres öntözés nagymértékben kihatna a termelés stabilizálására.

7. A belterjesség fokozásával, még jobb agrotechnikával a DTD-csatornarendszer kiszasználásával növekedni fog a mezőgazdasági termelés.

A jelenlegi körülmények között a termelésnövekedés lehetősége a magángazdaságok terméshozamának növekedésében rejlik, amelyek jelenleg 30—70%-kal alacsonyabbak mint a társadalmi szektorban. Az egyes területek fejlesztési terveiben reálisan fel kell mérni a termelésnövelés objektív lehetőségeit.

8. A szerzők számításai szerint Vajdaság mezőgazdasága megközelítőleg 113 000 termelőt fog foglalkoztatni. Az összehasonlítások szerint ez megfelel a mai fejlett államok szintjének. Számítani kell arra, hogy munkaerőfelesleg jelentkezik. A felszabaduló munkaerőt kell foglalkoztatni.

9. Vajdaság mezőgazdasági árutermelése meg sem közelíti a megfelelőszintet. A mezőgazdasági áruforgalom szervezésében lényeges változások várhatók. Megoldásra vár a modern út- és kereskedelmi hálózat kiépítése, hogy megvalósuljon a modern mezőgazdasági terményforgalom. Ezenkívül, még két lényeges változás várható, egyik a feldolgozó iparban a másik a háztartások fogyasztásában. Ezzel csökken az olcsó élelemmel történő önellátás és növekszik a nagyválasztékú gyári végtermékek fogyasztása.

10. Vajdaság területének kb. 1/3-án befejeződött a horizontális integráció, ami haladást jelent. Észlelhetők a vertikális integrálódási kívánalmak is. Az elkövetkezőkben további integrálódás várható, mert az ilyen vállalatok pénzelése igazoltnak bizonyult.

A szerzők véleménye szerint sok kérdés további kutatása aktuális. Külön kiemelik a következő kérdéseket:

Az urbanizációval kapcsolatban sürgősen meg kell állapítani az optimális munkazónákat, mivel az ilyen jellegű kutatásoknak csak az első fázisa van befejezve. Az első fázis eredményei azt mutatják, hogy időszerű lenne az optimális munkazónák tervezése. A tervezett munkazónák megszervezése és gyakorlati kipróbálása képezné a harmadik fázist. Az így megállapított és ellenőrzött munkazónák képeznék az egyes körzetek urbanizálási alapját.

Másik időszerű kérdés a feldolgozóipar optimális üzemnagysága és makrolokációja. Ennek keretén belül külön fontossággal bír a feldolgozó ipar elhelyezésének kérdése; az üzemek nagyfokú koncentrációja, vagy fordítva, decentralizálása abban az értelemben, hogy a feldolgozás bizonyos fázisait decentralizálni és csak a befejezést centralizálni.

Harmadik fontos kérdés a munka- és lakóhelyek egymáshoz viszonyított elhelyezése. Ennek az összetett kérdésnek megválaszolása fogja megoldani az olyan objektumok elhelyezési kérdését is, amelyek lényegesek az ember életkörülményei szempontjából.

A közúti szállítással több előbbi tanulmány foglalkozott, mert az nem kizárólag a mezőgazdaságnak okoz gondot. Már azokban is megmutatkozott a mezőgazdaság belső anyagmozgatás-problémája. Nehézségekbe ütközött azon pontok megállapítása, amelyeken a belső szállítás belekapcsolódik a közútiba. A belső anyagmozgatás a mezőgazdasági termelés növekedésének függvénye. (A mezőgazdasági munkafelhasználás 40—50 %-át az anyagmozgatás köti le). E mellett a többi változások; a gépek konstrukciós változása, az egyes termelési vonalak centralizációja, a munka- és lakhelyek közötti nagy távolság is a belső anyagmozgatásra hívja fel a figyelmet.

Ezeknek a kutatásoknak kifejezésre kell jutniuk a termelési és fogyasztási körzetenkénti optimális mezőgazdasági struktúra és helymegjelölés meghatározásában.

Dr. Mirić, dr. Reljin és Dunđerov mérnök könyve jeles hozzájárulás a mezőgazdaság szervezésének és területi elrendezésének interdiszciplináris kezeléséhez. Az ilyen jellegű vizsgálatok fontosságát sok szerző hangsúlyozta és hangsúlyozza, de kevés kísérlet történt a gyakorlati megvalósítás érdekében. A könyv viszont éppen ebben jeleskedik. Sok olyan elemet tartalmaz, amely lényegesen megkönnyíti azok munkáját, akik a mezőgazdaság problémáit, annak az emberi szükségletekkel való összehangolását akarják tanulmányozni.

Szeles Illés

AZ ÚJVIDÉKI JOGTUDOMÁNYI KAR TUDOMÁNYOS-KUTATÓMUNKÁVAL FOGLALKOZÓ INTÉZETE

---

dr. Siniša Triva, tanár
dr. Borivoje Poznić, tanár
dr. Nikola Vorgić, tanár
dr. Várady Tibor, docens

VÁLASZTOTTBÍRÁSKODÁS

„E kiadás az újvidéki Jogtudományi Kar harmadik fokozatán, az 1971-es és 1972-es év folyamán elhangoztt előadások anyagát öleli fel. Pontosabban, a külkereskedelmi adásvétellel kapcsolatos előadások anyagát, valamint a gazdasági-jogi ügyviteli ágazaton a gazdaságtudományok magisztere fokának megszerzése végett tartott előadások anyagát tartalmazza.

A tantárgyak összeválogatása e postgraduális előadások céljaival és gazdaságunk káderszükségleteivel összhangban történt, azzal, hogy az előadások témáit és terjedelmét maguk az előadók határozták meg.

A publikáció három részből áll.

Az első rész szerzője, melynek címe: „A választottbíráskodásról, annak jogi természetéről és a választottbírósági szerződésről", dr. Siniša Triva, a zágrábi Jogtudományi Kar rendes tanára. A következő kérdésekkel foglalkozik: (csak néhányat említek közülük) a választottbíráskodás jogi természetének elméletei, a választottbíróság jellegzetességei és nemei, a választottbíráskodás jogforrásai Jugoszláviában, a választottbírósági szerződés stb. Végül ismerteti az e területre vonatkozó irodalmat.

Itt egy kicsit több figyelmet szentelnék a választottbíráskodás jogi természete elméleteinek. Habár, ma a választottbíráskodás jogi természetét szükségszerűen minden nemzeti jogrendszerben az illető törvényhozónak a választottbíráskodás jogi jelentőségéhez való hozzáállása határozza meg, mégsem kell szem elől téveszteni azokat a kisérleteket, melyek a választottbíráskodás az összehasonlítás tükrében szemlélik és tanulmányozzák, azzal a törekvéssel, hogy a választottbíráskodás jogi természetével kapcsolatos álláspontokat, elméleteket és a bírósági gyakorlatot általánosítsák és szintetizálják.

A választottbíráskodás jogi természetének – az egyik elmélet szerint – polgári vagy szerződési elmélet-, polgárjogi, szerződési jellege van. A választottbírák felhatalmazása a vita eldöntésére a felek szerződéséből ered. A választottbírák felhatalmazása a vita eldöntésére a felek szerződéséből ered. A választottbírák döntése azért kötelezi a feleket, mert azok már a szerződésben előre kötelezték magukat a választottbírák ítéle-

ténak végrehajtására. A választottbíróság nem igazságszolgáltatási szerv; döntése nem azonos a rendes bírósági ítélettel.

Ezzel az elmélettel ellentétben az eljárásjogi elmélet képviselői szerint, a választottbíráskodás jogi természete eljárásjogi jellegű. A választottbíróság az igazságszolgáltatás szerve. A fenti elmélet szerint, a választottbíráskodás jogi természetét, a választottbíróság megalakításának célja – a szembenálló felek közti vitát eldöntő jogerős ítélet –, nem pedig a felek megállapodása határozza meg. Tekintettel arra, hogy a választottbíráskodásnál az eljárásjogi összetevő a mérvadó, így a választottbíróság megalakítását, eljárását és döntéshozatalát nem a magánjog, hanem az eljárásjog szabályozza.

Ismét mások a választottbíráskodás különleges vegyes jellegére mutatnak rá. Ők különválasztják a választottbíróság eredetét és megalakítását a választottbíróság eljárásától és ítéleteinek jogi következményeitől. A választottbíróság megalakítása elemeinek polgárjogi jelleget tulajdonítanak, és ezek tekintetében elismerik a polgárjog alkalmazását. A vita eldöntésére vonatkozó elemeknek eljárásjogi jellegük van, s rájuk az eljárásjog szabályai mérvadók.

Ezen elméletekkel ellentétben kialakulóban van egy új elmélet, mely szerint a választottbíráskodási jog nem polgárjog, sem eljárásjog, hanem valami más, valami új. A választottbíráskodás egy specifikus, minőségileg új jogi jelenség, amely a hagyományos polgári és eljárási kategóriákon kívül és azok felett áll.

Habár szigorúan elméleti síkon a választottbíráskodás jogi természetének többnyire eljárásjogi jellege dominál, az utóbbi időben ismét megállapíthatjuk azon törekvések növekedését, különösen a nemzetközi jog terén, melyek igyekeznek életrekelteni a választottbíráskodás jogi természetének polgárjogi jellegű elméletét. Ezt a polgárjogi koncepció forgalmi előnyeivel magyarázzák, mert „ha a választottbíróság ítéletét specifikus polgárjogi szerződésként prezentáljuk, akkor az államhatárok nem jelentenek akadályt, akár a többi polgárjogi szerződésnél sem."

Ennek ellenére a Jugoszláv jogrendszerben a választottbíróságra vonatkozó szabályok, alapjában véve a választottbíráskodás eljárásjogi természetét tükrözik. A JSZSZK Alkotmányának 133/1 szakasza szerint, a szövetségi törvények alapján meghatározott feltételek mellett bírósági funkciót végezhetnek a választottbíróságok is. A választottbíróságok, akár a rendes bíróságok; döntenek a hatáskörükbe tartozó ügyekben; ítéletet hoznak; amely a felek irányába mint jogerős, rendes bírósági ítélet hat. A külföldi választottbíróságok ítéleteinek elismerési és végrehajtási feltételei alapjában véve azonosak a külföldi rendes bíróságok ítéleteinek elismerési és végrehajtási feltételeivel.

A könyv második részének szerzője dr. Borivoje Poznić, a belgrádi Jogtudományi Kar rendes tanára. Ő magával a választottbírósági eljárással foglalkozik, mégpedig oly módon hogy összehasonlítást végez a választottbíróság szabályai és a rendes bíróság szabályai között, továbbá összehasonlítja a hazai választott bíróság szabályait a külföldi törvények szabályaival, a nemzetközi egyezményekkel és néhány külföldi választottbíróság szabályzatával. A könyv második részének címei: I. A választottbíróság eljárása és bevezető megjegyzés, II. A választottbíróság megalakítása és összetétele, III. A felek és a választottbírák közti viszony, IV. A választottbírósági eljárás, V. A választottbíróság ítélete, VI. Egyeztetés a választottbíróság előtt, VII. Békéltetési eljárás és VIII. A belső választottbírósági eljárás. Munkáját dr. Borivoje Poznić az irodalom ismertetésével fejezi be.

A könyv harmadik része dr. Nikola Vorgićnak az újvidéki Jogtudományi Kar rendes tanárának és dr. Várady Tibornak, az újvidéki Jogtudományi Kar docensének a munkája. Ők a külföldi választottbíróságok ítéleteinek elismerésével és végrehajtásával foglalkoznak. E kérdés kétségtelenül központi jelentőséggel bír a választottbíráskodásban, mert ez az a pont, ahol végsőfokon eldől a viták e specifikus eldöntési módjának hatékonysága. Ha nem áll fenn a meghozott ítéletek végrehajtásának valószínűsége, akkor a választott-

bíráskodás elveszti minden alapját. A harmadik rész címei a következők: I. A külföldi választottbírósági ítéletek végrehajtási formái, II. A külföldi választottbírósági ítéletek elismerésének és végrehajtásának törvényi feltételei, III. A külföldi választottbíróságok ítéleteinek elismerése és végrehajtása a nemzetközi egyezmények szerint, IV. A választottbírósági ítéletek elismerése és végrehajtása az egyes országokban. Ezután következik az irodalom.

Itt emelném ki a viszonosság kérdését. A viszonyosság a külföldi választottbírósági ítéletek elismerésének és végrehajtásának egyik törvényes feltétele. A mi előírásaink nem minősítik közelebbről e feltételt. Az Életbeléptető Törvény csak azt írja elő, hogy a külföldi ítéletet a „a viszonosság fennállása" esetén lehet végrehajtani. Azonban igen sok probléma fűződik e feltételhez. Az első, a viszonosság keletkezési mód szerinti nemei. A mi elméletünk szerint nem feltétlenül szükséges a törvény, elegendő a tényleges viszonosság is. Ami a viszonosság jogi tartalmát illeti, csak az anyagi viszonosság jön számításba, mert a formális viszonosság itt azt jelentené, hogy az állam teljesen lemond az elismerés és a végrehajtás ellenőrzéséről. Az anyagi viszonossággal kapcsolatban fölmerül a kérdés, hogy az előbbi feltételnek eleget tettek-e, ha bebizonyosodik, hogy az illető államban végrehajtják *bármely* más állam választottbírósági ítéleteit, vagy csak akkor, ha bebizonyosodik, hogy elismerik és végrehajtják a hazánkban hozott ítéleteket. Az anyagi viszonosság jogi természetének inkább az utóbbi felfogás felel meg. Elfogadásával azonban nagyon megnehezítenénk e téren a nemzetközi együttműködés fejlődését. Ugyanakkor nem kezdődhetne meg a választottbírósági ítéletek egymásközti elismerése. Ezért lenne célszerűbb elfogadni azt a felfogást, hogy a tényleges és az anyagi viszonosság bebizonyítottnak tekinthető, ha bebizonyosodik, hogy az illető országban egyáltalán végrehajtják a választottbírósági ítéleteket.

E munkával ellentétben, az eddigi munkák, melyek a választottbíráskodással foglalkoztak, egészen rövidek voltak, és nem ölelték fel teljes egészében a választottbíráskodást. Ez a könyv az első, amely a választottbíráskodást teljes egészében tárgyalja. Ezért nem csak a szakembereknek ajánlanám, hanem azoknak az egyetemistáknak is, akik ezekkel a kérdésekkel részletesebben szeretnének megismerkedni.

Halász Anikó

A FRANKFURTI ISKOLA JELES KÉPVISELŐJÉNEK IRODALOMSZOCIOLÓGIAI KÖNYVE

Leo Lőwenthal: Irodalom és társadalom (Az eredeti mű címe: Leo Lőwenthal: Literature, Popular Culture, and Society, Prentice–Hall, Inc. 1961 – Fordította: Kárpáti Zoltán). Gondolat, Budapest 1973, 251 oldal.

Leo Löwenthal 1900-ban született Frankfurtban. Tanulmányait Németországban folytatta. Egyetemi tanulmányai idején négy évet a társadalomtudományoknak, további négy évet pedig az irodalom és történelem tanulmányozásának szentelt. Ezenkívül egész idő alatt filozófiával is foglalkozott. A Frankfurtban működő Institut für Sozialforschung munkájában mint tudományos munkatárs és mint az Intézet mind híresebbé váló folyóiratának, a Zeitschrift für Socialforschung-nak főszerkesztője vett részt, sőt az Intézet könyvkiadói tevékenységében is részt vállalt. Az Intézetet a kényszerű emigrációba az Egyesült Államokba is követte, ahol mint szociológus tevékenykedett.

Löwenthal munkásságára az európai szellemtudomány hagyományainak és az amerikai empirizmusnak az összeötvöződése jellemző. Egész munkássága idején arra törekedett, hogy szellemtörténeti kutatásainak eredményét a marxismus dialekikus és történeti módszerével hozza összhangba. A társadalom és művészet viszonyával kezdettől fogva ebben a szellemben foglalkozott. Tevékenysége központjába a kulturális jelenségek, az irodalmi alkotások elemzése került, azaz a kommunikáció területe.

A szerző ebben a kötetben összegyűjtött tanulmányai három évtized termékét képezik. Ezek a tanulmányok különböző időpontokban iródtak, de témájuk közös.

Bevezetőjében Löwenthal a következőt jegyzi meg: „az irodalom kiváltképp alkalmas hordozója azoknak az alapvető szimbólumoknak és értékeknek, amelyek a társadalmi csoportokat összetartják..." (8. oldal) „Ebben az értelemben az irodalom két hatalmas kultúrkomplexumot foglal magában egyik oldalon a művészetet, a másikon a piacra termelt árut." Továbbá megkülönbözteti az alkotó írót a személyes vonatkozású irodalmi termékek szerzőjétől. Megeggyőződése, hogy az alkotó irodalom, az ember és társadalom közti viszony kutatásának egyik leglényegesebb forrása.

„A művész olyasmit ábrázol, ami magánál a valóságnál is valóságosabb." (9. old.) Ezt az állítását tovább taglalva elmondja: „Az irodalom nagy alkotásai lehetővé teszik annak vizsgálatát, hogyan élik át az emberek szerepeiket a társadalomban." (9. old.) „Éppen az irodalom az, amely nemcsak az ember társadalmi magatartását, hanem a társadalmasulás folyamatát is feltárja; nemcsak az egyéni tapasztalatról tudósít, hanem e tapasztalat jelentőségéről is." (10. old.) Löwenthal szerint: „A szociológusok a rájuk háruló

feladatok egy részét remekül oldották meg; éles elméjű módszereket dolgoztak ki, amelyek segítségével fontos részleteket tudunk meg a jelenkor emberéről, arról, hogyan él a modern társadalom körülményei között. De túlságosan elhanyagolták azoknak a lelki viszonyoknak évszázadok óta tartó változási folyamatát, amelyek az embert a társadalomhoz fűzik." (9. old.)

A továbbiak során történelmi áttekintést ad a tömegkultúráról és hatásának történetével ismerteti meg az olvasót. A könyv nagyobb része a tömegkultúráról folyó vita történetének jelentős állomásaival foglalkozik.

Az egész mű öt fejezetből tevődik össze, amelyből az első négy az irodalommal, mint a fogyasztás tárgyával, az utolsó pedig az irodalommal, mint művészettel foglalkozik. Az első fejezetben, ami „A tömegkultúra helyének meghatározása" címet kapta, a szerző pontokban foglalja össze hozzájárulását, ami megfigyelésein alapszik. Ezek a következők:

1. a tömegkultúráról folyó vitának évszázados hagyománya van a legújabb történelemben
2. meg kell határozni a mai tömegkultúra történeti helyét
3. kísérletet tesz az elvi kiindulópont értékelésére, amelynek alapján a jelenkori tömegkultúra társadalmi funkciójának empirikus kutatása folyik
4. összefoglalja a jelenlegi filozófiai, nemempirikus elemzések eredményeit
5. programszerű megjegyzéseket fűz a társadalomkritika és az empirikus társadalomkutatás viszonyához

A második fejezet – „A művészetről és tömegkultúráról folytatott viták rövid áttekintése" az előző fejezetben a művészetről és szórakozás kérdéséről lezajlott viták egyes alapvető vonásainak kihangsúlyozása, további taglalása azzal a céllal, hogy a jelenkori tömegkommunikáció kutatását szélesebb alapokra helyezze. Elsősorban a tömegkommunikáció és művészet ellentétével kapcsolatos viták képezik a fejezet tárgyát. A tömegkultúráról szóló vitában azon személyiségek gondolatait hangsúlyozzák ki, akik szellemi tevékenysége nem korlátozódott szűk területre. Legkiemelkedőbbek: Montaigne és Pascal majd Goethe, Schiller, Lessing, Hazlitt...

A szerző külön taglalja a szórakozás iránti szükséglet és a szórakozás veszélyeinek problémáját. Külön figyelmet szentel Montaigne és Pascal olyan filozófia kidolgozására irányuló törekvésének, amely a változásokkal teli időszakban képes az emberek szellemi és érzelmi életének irányítására. Megvitatásra kerül a művész és közönség közötti viszony problémája is és a közönségnek nyújtott műalkotások jellege is.

A következő fejezet címe: „Vita a művészetről és tömegkultúráról a XVIII. századi Angliában". Ebben a részben Löwenthal „egy egyedi példán mutatja be, milyen bizonytalanságban, remények és csalódások között hányódva élt a művész és hivatásos kritikus egy meghatározott országban és egy meghatározott korszakban, amikor kialakulóban volt az irodalmi termékek tömegpiaca." (26. old.) Ebben az időszakban éri meg először az értelmiség az irodalom művészetre és szórakoztató irodalomra való szétszakadását. Az író mindkét területre egyaránt dolgozott.

Ezt megelőzően áttekintést ad a különböző tömegkommunikációs eszközök megjelenéséről, elterjedéséről. Külön kitér a magazinok, újságok megjelenésére, regények térhódítására és színházak fellendülésére. Mindezek természetes következménye a közönség kialakulása. „Az olvasási kedv növekedésének és a szerző hivatásos íróvá válásának részben oka, részben következménye volt, hogy egy sor olyan közvetítési forma alakult ki amely az irodalmi termékek piacának kiszélesítésére törekedett." (104. old.)

A negyedik fejezet az amerikai társadalom szociálpszihológiai magatartásának korszakonkénti változásaira mutat rá. E célból népszerű biográfiákat elemez a szerző, amelyek nagy példányszámú újságokban jelentek meg. Többek között megállapítja, hogy az életrajzban szereplő személyeket a politikai élet személyiségei, az üzleti élet személyisé-

gei, szabad foglalkozásúak és a szórakoztatóipar egyes alakjai képezik. „Az életrajz eszköz volt arra, hogy kielégítse az átlagember érdeklődését a történelem jelentős eseményei és más emberek személyes sorsa iránt." (183. o.) „Feltétlenül hamis kép alakul ki a társadalomról, ha csupán néhány ember személyes életviteléből kiindulva szemléljük. De a múltban legalább megkísérelték, hogy kapcsolatot teremtsenek a hősök és népük történelmi helyzete között." „Ma a táplálkozás és a szabad idő eltöltésének mindennapi funkcióin van a hangsúly és nem „az alkotás, szervezés és vezetés képességein". Szem elől vész, vagy elhanyagolható háttérré válik a történelem valódi terepe, miközben a társadalom feloldódik a fogyasztók amorf tömegében." (196. o.)

Végül az irodalom és társadalmi rendszer viszonyának vizsgálatára tér át, ahol legfőbb feladatként azt állítja fel, hogy megtalálják az irodalom helyét a társadalom funkcionális rendszerében, sőt a társadalom rétegstrukturális rendszerében is. Továbbá foglalkozik a társadalom és társadalmi problémákkal, mint irodalmi anyaggal és meghatározza az író helyét a társadalomban, a szociológus és irodalomszociológus feladatát, munkaterületét is. Megkísérli kifejteni azokat az alapproblémákat, amelyekkel az irodalomszociológiának, mint a kultúrszociológia részének foglalkoznia kell.

Gaál György

NASTAVA POVIJESTI, (TÖRTÉNELEMTANÍTÁS), 1., 2./1974

Hatodik évébe lépett a jugoszláv történelemtanárok országos közlönye, amely előremozdítva a történelemtanítást általában az országban, hasznos munkát végez el a magyar tannyelvű iskolákban is. A folyóirat fő célkitűzése a modern, tudományos alapokon nyugvó, hatékony marxista történelemtanítás meghonosítása iskoláinkban, az oktató-nevelő munka eredményességének korszerű pedagógiai módszerek alkalmazásával való növelése. Nem kisebb feladat ez, és főleg ma, amikor országszerte új nevelői magatartás, szemlélet és munkastílus van kibontakozóban, sokat segíthet a követendő példák, jó megoldások és aktuális tudományos újdonságok koncíz közlésével olyan irányban, hogy a tanárok rutinos, sablonokra alapozott munka helyett, a jelenlegi pezsgő társadalmi és politikai életben, de éppúgy az iskolai életben is, pedagógiai forradalmárokká váljanak. A hatékony történelemtanítás ma már megköveteli a tanártól, hogy ne csak az egyetemi évek alatt szerzett szaktárgyi és módszertani tudásra alapozzák oktató-nevelő munkájukat, hanem napról napra új színt, új megoldásokat, új tudományos eredményt vigyenek be a tanítási órába, új módszertani megoldásokkal tegyék színesebbé, érdekesebbé és hatékonyabbá munkájukat. Aki mindezt egyedül akarná elérni, bezárkózva tanári szobájába és a tantermeibe, lemaradásra ítélné magát, még akkor is, ha a leglelkesebben fogna e munkába. A „TÖRTÉNELEMTANÍTÁS" az az ablak, amely minden jószándékú tanár számára lehetővé teszi hogy tudomást szerezzen arról, hogy mi megy végbe országszerte abban a pedagógiai forrongásban, amely elárasztotta a jugoszláv iskolákat a JKSZ 21. elnökségi ülése, illetve a X. Kongresszusa után. Ezért elengedhetetlen segédeszköze ez a folyóirat minden vajdasági tanárnak, iskolának, tekintet nélkül arra, hogy milyen nyelven tanítanak, és a magyarországi testvérlappal (TÖRTÉNELEMTANÍTÁS) együtt ott kellene lennie minden iskolai szakkönyvtárban.

Az idei év első száma a MÁSODIK JUGOSZLÁV TÖRTÉNELEMTANÍTÁSI SZIMPÓZIUM teljes anyagát közli. Mint köztudott, ez a nagyjelentőségű összejövetel 1973 októberében lett megtartva, és a fő témakört a jugoszláv tantervek elemzése képezte eszmei-politikai, tudományos és pedagógiai szempontokból kiindulva. A folyóirat közli Marija Pavlić, (Sarajevo) „A tantervek eszmei, tudományos és didaktikai aspektusai a modern tankönyvekben"; Vukašin Radonjić és mr. Miomir Dašić, (Titograd) „Hogyan reprezentálják a jugoszláv népek és nemzetiségek történelmét a köztársaságok és tartományok általános

iskolai tantervei; dr Hrvoje Matković (Zagreb) „Közös tartalmak a horvátországi középiskolai tantervekben"; mr Milutin Perović és Miodrag Dragutinović (Beograd) „A jelenkor tanítása a szerbiai általános és középiskolás tantervek alapján", dr. Lazar Rakić, (Novi Sad) A nemzetiségek történelme a vajdasági történelem tantervekben.

A *tudományos eredmények* rovatában dr. Zef Mirdita (Priština) közli doktori értekezésének rövid áttekintését „Az antik Dardaniáról és lakóiról," míg az *információk* rovata a VI. jugoszláv történelmi kongresszusról értesít, valamint a horvátországi tanárok téli szemináriumáról.

A folyóiratnak van, ezenkívül még egy érdekes rovata: *beszélgetés a kimagasló jugoszláv történészekkel.* Az első számban dr. Dimitrije Vujović ad érdekes információkat a Crna Gora-i történettudomány aktuális kérdéseiről.

A második szám anyaga, vajdasági vonatkozásban rendkívül érdekes. De vegyük sorjában a folyóirat rovatait. A *tanítás* rovata igen gazdag: Željka Kargačin (Zagreb) „Az egzempláritás elve a tantervekben", Tomaž Weber (Ljubljana) „A tanulmányi kirándulások szerepe a forradalmi hagyományok bensőségesebb ápolásában és megismerésében", és Damjan Lepčeski (Skopje) „Az egyéni munkalehetőségek kiaknázása a történelemtanításban", című írásokat tartalmazza valamint két minta órát ismertet: Biserka Skof (Zagreb) „A párizsi kommün", Bogdan Sekendek (Šabac) pedig: „Az első szerb felkelés" tanítási egység órabontását és menetét ismerteti, rendkívül gazdag, sokrétű és újszerű megoldásokat bemutatva.

A *tudományos eredmények* számára fenntartott rész két aktuális anyagot ad: dr. Igor Karaman (Zagreb) „A horvát gazdaság és társadalom a XIX. században", és dr Lazar Rakić, „A radikális párt Vajdaságban a XX. század végéig". Dr. Igor Karaman adatai pontosabban körvonalazzák a nemzeti ébredés korának horvátországi anyagi alapjait és osztályviszonyait, s ezzel megkönnyítik a nemzetiségi kérdés horvát vonatkozásainak megértését, ugyanakkor, folytatva e kérdés kibogozását, rámutatnak a Horvát-Magyar kiegyezés konkrét eredményeire Horvátországban.

Dr. Lazar Rakić doktori értekezésének rövid áttekintése lehetővé teszi azok számára is, akik e részletes tanulmányt nem fogják elolvasni, hogy megismerkedjenek a vajdasági szerb pártélet alakulásával a XIX. század második felében, elsősorban, az akkor progresszív szerb radikális párt politikájával, és annak magatartásával a nemzetiségi kérdésben, Magyarország kül- és belpolitikájával. Nagy segítséget nyújt ez a közlemény történelemoktatásunknak most, amikor új tanterveink meghonosították a vajdasági történelmet a rendszeres oktató-nevelő munkában.

Iskolareformunk, és történelemoktatásunk soron következő nehézségeit világítja meg dr. Slavko Gavrilović, az Újvidéki Filozófiai fakultás történelmi katedrájának vezetője nyilatkozatában ahol kiemelte azt, hogy a vajdasági szerbek és németek történelmét historiográfiánk már nagyjából kitanulmányozta, *de a horvátok, magyarok, szlovákok, ruszinok és románok vajdasági történelmi vonatkozásainak feltárása még sok megoldatlan kérdést hagyott maga mögött.* Ugyanakkor a szerb nép történelmét is csak egyoldalúan kutatták itt a Vajdaságban, mert főleg politikai és kulturális vonatkozásaira korlátozódott ez a kutatás, viszont a gazdasági és társadalmi vonatkozásait elhanyagolták. Amit ezen a téren a történelemtudomány nyújtott a Vajdaságban sokszor felületes munka eredménye volt és nem volt mindig a szükséges tudományos kritikai szellemben megírva. A ruszinok, szlovákok és románok történelmére vonat-

kozólag nagyon kevés a korábbi eredmény, ami van, az is „kalendáriumi" szinten mozog, nem kis mértékben néprajzi jellegű.

A Vajdaságban élő jugoszláv népek és nemzetiségek történelmi kutatásainak előbbre vitelében nagy szerepe van a vajdasági Történelmi Intézetnek, és az már fel is mutatta első eredményeit, főleg a munkásmozgalom és a gazdaságtörténet terén. Még nagy a lemaradás, és sok a fehér, feltáratlan terület, s vajdaság történetének szintézisét csak a soron következő évtizedben várja dr. Gavrilović. Tanáraink nem várhatnak erre a nagy műre. Minket, a nemrég elfogadott tantervek sürgetnek, mert mi a kölcsönös megismerés, és a vajdasági sajátságos történelmi út megismertetésére köteleztük tanárainkat, ami azt jelenti, hogy kötelesek vagyunk segíteni is nekik az ismertetett nehézségek részleges elhárításában. Különben holt betűk maradnak az új tantervi elképzelések.

Dr. Slavko Gavrilović rámutatott arra is, hogy a Szerb Matica kiadványa a „Zbornik za istoriju", valamint a vajdasági Történelemtudományi Intézet közlönye az *„Istraživanja"* nagy segítséget nyújtanak a vajdasági tanároknak is, mert számos közleménnyel, tanulmánnyal gazdagítják történelmi ismereteinket.

Új tanterveinkkel kapcsolatban dr. Gavrilović kijelentette, hogy szükség van olyan tantervre, amely lehetővé teszi, függetlenül attól, hogy mennyire vannak kikutatva és feltárva népeink és nemzetiségeink történetei, minden vajdasági nép és nemzet történelmének ismertetését, mert csak így tudunk igazán harcolni a sovinizmus ellen. Csak ilyen történelemtanítással juthatnak el diákjaink ahhoz az igazságoz, hogy minden nép történelmi útja rögös a szabadsághoz vezető út pedig nehéz volt. Az ilyen történelemtanítás lehetővé teszi majd, hogy a diákjaink megismerjék azt az igazságot, hogy minden nép történetében voltak hősök és árulók, könnyebben fogják megérteni saját népük, és más népek történelmének osztályjellegét. Azonban, hogy ezeket a célkitűzéseket megvalósíthassuk szükség lenne arra, hogy mennél előbb lefordítsuk szomszédaink történelmét, és megírjuk a vajdasági nemzetiségek történelmét.

SZÁMUNK SZERZŐI ÉS MUNKATÁRSAI

Ljubivoje Cerović	Újvidék
Dietrich Gyula	Szabadka
Fejős István	Újvidék
Gaál György	Újvidék
Dr. Slavko Gavrilović	Újvidék
Mr. Aleksandar Đurđev	Újvidék
Halász Anikó	Szabadka
Dr. Vladimir Klemenčić	Ljubljana
Laki László	Szabadka
Dr. Vera Pilić	Belgrád
Faruk Redžepagić	Zágráb
Dr. Rehák László	Szabadka
Mr. Somogyi Sándor	Szabadka
Szeles Illés	Szabadka
Gyura Varga	Újvidék
Dr. Branislav Vranešević	Újvidék

A szerbhorvát szöveget fordították:

Aladics János, Garai László, Jung Károly, Molnár Mária

Idegen nyelvre fordítottak:

Dr. Mikes Melánia (angol), Radmila Šević (angol), Tóth Rudolf (német)

A magyar szöveget lektorálták:

Jung Judit, Gion Eszter

Korrektor: Kecskés Mária

A Létünk
nyomdában levő 4.
(július—augusztus)
számának tartalma

Palusek Béla: A felnőttképzés gazdasági-társadalmi szükségessége
Dragan Ničić: Marx és Engels dialektikus materialista világnézete és a műveikben rejlő kibernetikai elemek
Szám Attila: A globális gazdasági struktúra sajátosságai hazánkban
Bányai János: A kéztartás művészete
Atif Purivatra: A boszniai-hercegovinai muzulmánok nemzeti sajátosságairól hazánkban

Műhely

Aleksandar Đurđev: A küldöttrendszer és az önigazgatás

Dokumentum

Matijevics Lajos: A mai Jugoszlávia területére vonatkozó cikkek a Magyar Nyelvőrben, 1872—1972-ig

Szimpózium

Csorba István: A nemzetközi integráció távlatai
Kovács József: A Georges Dopagne Nemzetközi Dokumentációs Alap első tudományos szimpóziuma

Jelen és múlt

Dušan Popović: A Jugoszláv Kommunista Szövetség Tizedik Kongresszusa
Munkásélet — Írások a Szervezett Munkás-ból

Szemle

Bajagić Veronika: A nemzeti kérdésre vonatkozó jugoszláv gyakorlat és elmélet, összegező tanulmánykötet
Đura Knežević: Dr Jovan R. Marjanović: Delegatski sistem i politička reprezentacija
Jung Károly: Dombó

létünk — társadalmi, tudományos, kulturális folyóirat. — Alapító: Vajdaság Dolgozó Népe Szocialista Szövetségének Tartományi Választmánya. — Kiadó: Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Újvidék. Felelős szerkesztő: dr. Rehák László. Szerkesztőség: 24000 Subotica, Trg slobode 2/I. Szerkesztőségi óra minden pénteken 16-tól 17 óráig. Megjelenik héthavonta. Ára példányonként 5 dinár, kettős számoké 10 dinár. Előfizetés folyó évre belföldön 25, külföldi címzettre 50 dinár. Megrendelhető: Forum terjesztő részlege, 21000 Novi Sad, Vojvode Mišića 1.